

T.C.

EGE ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü

TÜRK SAVUNMA SANAYİİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ VE DIŞ POLİTİKADAKİ GELİŞMELERLE BAĞLANTILARI

Yüksek Lisans Tezi

Feride PAŞAYİĞİT

Tez Danışmanı: Dr.Öğr.Üyesi Özgür BUDAK

İZMİR

2025

T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TÜRK SAVUNMA SANAYİİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ
VE DIŞ POLİTİKADAKİ GELİŞMELERLE
BAĞLANTILARI**

Feride PAŞAYİĞİT

Tez Danışmanı: Dr.Öğr.Üyesi Özgür BUDAK

İZMİR

2025

Tez Değerlendirme Kurulu Jüri Üyeleri

Başkan : Dr. Öğr. Üyesi Özgür BUDAK
(Danışman)

Üye : Doç. Dr. Altuğ GÜNAL

Üye : Dr.Öğr.Üyesi Dilaver ARIKAN AÇAR

Üye :

Yüksek Lisans Tezinin kabul edildiği tarih:

ETİK KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarında bilimsel etik ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Ege Üniversitesi tarafından kullanılan ‘bilimsel intihal tespit programı’ ile tarandığını ve hiçbir şekilde ‘intihal içermediğini’ beyan ederim.

Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

Feride PAŞAYİĞİT

ÖNSÖZ

Bu çalışma, Türk Savunma Sanayiinin tarihsel gelişimini ve dış politika ile bağlantılarını Türkiye özelinde incelemek maksadıyla hazırlanmıştır. Savunma sanayiinin devletler ve devletlerin dış politika kararları üzerindeki etkisi dikkate alındığında savunma sanayiinin uluslararası ilişkiler disiplini çerçevesinde değerlendirilmesi hedeflenmiştir.

Tez yazımım boyunca akademik bilgi birikimi ile desteğini eksik etmeyen, değerli tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Özgür Budak’a sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca savunma jürisinde bulunan ve kıymetli yorumları ve tecrübeleriyle bana yol gösteren kıymetli Doç. Dr. Altuğ GÜNAL ve Dr.Öğr.Üyesi Dilaver ARIKAN AÇAR hocalarıma teşekkürler ediyorum. Son olarak çıktığım her yolda gölgesiyle bana güç veren, varlığı ile yoluma yoldaş olan, maddi manevi desteğini eksik etmeyen aileme teşekkürlerimi sunuyorum.

ÖZET

“Türk Savunma Sanayiinin Tarihsel Gelişimi Ve Dış Politikadaki Gelişmelerle Bağlantıları” isimli bu çalışma, Türk Savunma Sanayiinin Tarihsel Gelişimini ve Türk dış politikasının savunma sanayii alanında alınan kararları, yürütülen çalışmaları ve hangi tedarik modelinin benimseneceğini ne şekilde etkilediği incelemek maksadıyla hazırlanmıştır.

Bu çalışmada ilk olarak konunun daha iyi anlaşılabilmesi maksadıyla savunma sanayiinin ne olduğu, nasıl geliştiği, zamanla ne kadar büyük bir öneme sahip olduğu ve devlet ile arasındaki ilişki açıklanmaya çalışılmıştır. Ardından geçmişten günümüze Türkiye Cumhuriyeti devletinin savunma sanayii alanında yapmış olduğu yenilikler, benimsemiş olduğu politikalar ve Türk dış politikası ile savunma sanayii arasında ilişki dönemsel olarak incelenmiştir. Yapılan incelemede tarihsel süreç içerisinde devletin karşı karşıya kalmış olduğu güçlükler, karar mekanizmaları, siyasi aktörler ve dış politika stratejilerinin savunma sanayiini ne şekilde etkilediği sebep sonuç ilişkisi içerisinde değerlendirilmiştir. Türkiye’nin bulunmuş olduğu jeopolitik konum gereği karşı karşıya kalabileceği güvenlik tehditlerine karşı caydırıcılığı sağlaması ve bağımsız kararlar alınabilmesi için yerli savunma sanayiinin inşa edilmesi elzemdir. Ülke ekonomisi ve dış politikası ile doğrudan ilişkisi bulunan bu inşa sürecinin, yabancı ülkelere bağımlılığı minimize etmek maksadıyla mümkün mertebe yerli kaynaklar vasıtasıyla gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Böylelikle devlet, iç ve dış politikasında yabancı ülkelerin müdahalesi olmadan müstakil kararlar alıp uygulayabilecek potansiyele sahip olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Dış Politika, Güvenlik, Ulusal Savunma Sanayii, Yerli Üretim

ABSTRACT

This study, titled “Historical Development of Turkish Defense Industry and Its Connections with Developments in Foreign Policy” was prepared to examine the Historical Development of Turkish Defense Industry and how Turkish foreign policy affects the decisions taken in the field of defense industry, the studies carried out and which procurement model will be adopted.

In this study, firstly, in order to understand the subject better, it was tried to explain what the defense industry is, how it developed, how important it is over time and its relationship with the state. Then, the innovations made by the Republic of Turkey in the field of defense industry from past to present, the policies it has adopted and the relationship between Turkish foreign policy and the defense industry have been examined periodically. In the analysis, the difficulties faced by the state throughout the historical process, decision-making mechanisms, political actors and how foreign policy strategies affected the defense industry were evaluated in a cause-effect relationship. It is essential for Turkey to build a domestic defense industry to provide deterrence against security threats it may face due to its geopolitical location and to be able to make independent decisions. This construction process, which has a direct relationship with the country's economy and foreign policy, should be carried out through domestic resources as much as feasible to minimize dependence on foreign countries. In this way, the state will have the potential to make and implement independent decisions in its domestic and foreign policy without the intervention of foreign countries.

Keywords: Foreign Policy, Security, National Defense Industry, Domestic Production

İçindekiler

TEZ ONAY SAYFASI	II
DOĞRULUK BEYANI	III
ÖNSÖZ	IV
ÖZET	V
ABSTRACT	VI
GİRİŞ	1
1. SAVUNMA SANAYİİ	5
1.1.Savunma Sanayiinin Tanımı	7
1.2.SavunmaSanayiinin Önemi	8
1.3. Savunma Sanayinin Özellikleri	10
1.4.Savunma Sanayiinin Tarihsel Gelişimi	11
1.5.Savunma Sanayii ve Devlet Arasındaki İlişki	13
1.6. Dünyada Savunma Sanayii	14
1.7. Türkiye’de Savunma Sanayinin Gelişimi	16
2. TÜRK DIŞ POLİTİKASININ SAVUNMA SANAYİİ ALANINDA YAŞANAN GELİŞMELERE ETKİSİ	24
2.1. İki Savaş Arası Dönem (1923-1939)	24
2.1.1. Değerlendirme	36
2.2. İkinci Dünya Savaşı ve Sonrası Dönem (1939-1952)	38
2.2.1 Değerlendirme	56
2.3. Türkiye’nin NATO’ya Girişi ve Sonrası Dönem (1952-1974)	57
2.3.1. Kıbrıs Barış Harekâtı	67
2.3.2. Ambargo Süreci	72
2.3.3. Ambargonun Savunma Sanayi Üzerindeki Etkisi	74

2.3.4. Değerlendirme	80
2.4. Yerli Üretim Anlayışına Dönüş Dönemi (1974-2000)	82
2.4.1. Değerlendirme	93
2.5. AK Parti Dönemi	95
2.5.1. AK Parti Dönemi Türk Dış Politikası ve Savunma Sanayii	100
2.5.2 Değerlendirme	113
3. SAVUNMA SANAYİİ PROJELERİ	115
3.1.1. S-400 Füze Savunma Sistemi	117
3.1.2. F-35 Müşterek Taarruz Uçağı	121
3.1.3. Milli Muharip Uçak (KAAN) Projesi	124
3.1.4. HÜRKUŞ	125
3.1.5. A400M Nakliye Uçağı	126
3.1.6. T-129 ATAK Taarruz ve Taktik Keşif Helikopteri	127
3.1.7. T-70 Genel Maksat Helikopteri	128
3.1.8. MİLGEM	129
3.1.9. TCG ANADOLU	131
3.1.10. İnsansız Hava Araçları	131
3.1.11. Altay Ana Muharebe Tankı	133
3.2. Suriye İç Savaşının Türk Savunma Sanayii Üzerindeki Etkisi	135
3.3. Türkiye-İsrail Askeri İlişkileri	136
3.4. Türkiye'ye Uygulanan Ambargolar	138
SONUÇ	140
KAYNAKÇA	149
ÖZGEÇMİŞ	159

Tablolar Listesi

Tablo 2.1: 1923-1938 Yılları Arası Askeri Harcamalar	31
Tablo 2.2: 1939-1945 Yılları Arası Askeri Harcamalar	38
Tablo 2.3: 1939-1952 Yılları Arası Askeri Harcamalar	53
Tablo 2.4: 1946-1960 Yılları Arası Askeri Harcamalar	63
Tablo 2.5: TSKGV Şirketleri	77
Tablo 2.6: 1961-1980 Yılları Arası Askeri Harcamalar	79
Tablo 2.7: 1974-2000 Yılları Arası Askeri Harcamalar	91
Tablo 2.8: Savunma Sanayii İhracat Ciroları	111
Tablo 2.9: 2001-2023 Yılları Arası Askeri Harcamalar	113
Tablo 3.1: F-35 Projesinde Türkiye'nin Ürettiği Ürünler	123

Kısaltmalar Listesi

Kısaltmalar	Açıklamalar
AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AK PARTİ	: Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	: Anavatan Partisi
AR-GE	: Araştırma-Geliştirme
ASELSAN	: Askeri Elektronik Sanayi
A.Ş.	: Anonim Şirketi
BİST	: Borsa İstanbul
BM	: Birleşmiş Milletler
CAATSA	: Hasımlarına Yaptırımlar Yoluyla Karşılık Verme Yasası
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
DAEŞ	: Irak Şam İslam Devleti
EASA	: Avrupa Havacılık Emniyeti Ajansı
FETÖ	: Fetullahçı Terör Örgütü
FNSS	: FMC-NUROL Savunma Sanayii Anonim Şirketi
GE	: General Electric
Gnkur. Bşk.	: Genelkurmay Başkanı
Gnkur. Bşk. Lığı	: Genelkurmay Başkanlığı

GSMH	: Gayri Safi Milli Hâsıla
HAVELSAN	: Hava Elektronik Sanayi
HİP	: Harekât İhtiyaç Planı
IFF	: (Identification Friend or Foe) Dost Düşman Tanıma Sistemleri
IMF	: International Monetary Fund
INF	:Orta Menzilli Nükleer Kuvvetler Antlaşması
İHA	: İnsansız Hava Aracı
J. Gn. K. Lığı	: Jandarma Genel Komutanlığı
KDK	: Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü
MGK	: Milli Güvenlik Kurulu
MGSB	: Milli Güvenlik Siyaset Belgesi
KHK	: Kanun Hükmünde Kararname
MİLGEM	: Milli Gemi
MKEK	: Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu
MMU	: Milli Muharip Uçak
MPT	: Milli Piyade Tüfeği
MSB	: Milli Savunma Bakanlığı
NATO	: North Atlantic Treaty Organization
OYTEP	: On Yıllık Tedarik Planı
PKK	: Kürdistan İşçi Partisi
PPBS	: Planlama, Programlama ve Bütçeleme Sistemi
PYD	: Demokratik Birlik Partisi
ROKETSAN	: Roket Sanayi
SAGEB	: Savunma Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı

SGK	: Sahil Güvenlik Komutanlığı
SHP	: Stratejik Hedef Planı
SİHA	: Silahlı İnsansız Hava Araçları
SSB	: Savunma Sanayii Başkanlığı
SSCB	: Sovyetler Birliği
SSİK	: Savunma Sanayi İcra Komitesi
SSDF	: Savunma Sanayi Destekleme Fonu
SSM	: Savunma Sanayi Müsteşarlığı
TAI	: Türk Havacılık ve Uzay Sanayii
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TİKA	: Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı
THK	: Türk Hava Kurumu
TOMTAŞ	: Tayyare ve Motor Türk Anonim Şirketi
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri
TSKGV	: Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı
TSSPSE	: Türk Savunma Sanayii Politikası ve Stratejisi Esasları
TÜMAS	: Milli Askeri Stratejisi
STM	: Savunma Teknolojileri Mühendislik ve Ticaret Anonim Şirketi
TUSAŞ	: Türk Uçak Sanayi Anonim Şirketi
TÜBİTAK	: Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu
YAŞ	: Yüksek Askeri Şura
YPG	: Halk Koruma Birlikleri
YTB	: Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı
ZMA	: Zırhlı Muharebe Aracı

GİRİŞ

Yapılan araştırmalara göre insanlık, tarih boyunca birbiriyle çatışma ve amansız bir mücadele içerisinde olmuştur. Devletlerin kuruluşu ile birlikte söz konusu çatışma hali daha teşkilatlandırılmış bir hal almış ve savaşlar meydana gelmeye başlamıştır. Öz varlığını korumak ve güvenliğini temin etmek isteyen devletler, sistemin anarşik yapısının da etkisiyle sürekli çatışma halinde olmuşlardır. Günümüzde uluslararası barışın sağlanabileceğine ve savaşların tamamen ortadan kaldırılabilmesine yönelik birtakım teoriler öne sürülmüş olmasına rağmen askeri gücü önemsemeyen ya da silahlı kuvvetleri bulunmayan devlet sayısı yok denecek kadar azdır. Devletler her ne kadar çatışmadan uzak bir politika benimsemiş olsalar da muhtemel bir çatışma durumuna karşın güçlü bir ordu teşkil etmek istemektedirler. Bu isteğin nedeni, çatışma halinde ülkenin bütünlüğünü ve güvenliğini korumak, barış halinde ise oluşabilecek tehditlere karşı caydırıcılık yaratmaktır. Söz konusu caydırıcılığı yaratacak en etkili yöntem ise etkin ve caydırıcı bir askeri gücün bulundurulmasıdır.

Devletlerin güvenliğini temin etmek ve bekasını korumak için ellerinde bulundurdıkları en temel güç unsuru askeri güçtür. Askeri gücün kapasitesi ise teknoloji, yetiştirilmiş insan gücü ve sahip olunan askeri teçhizatın etkinliği ile caydırıcılığına bağlı olarak değişkenlik göstermektedir. Askeri güç, Uluslararası İlişkiler alanında herhangi bir düşman müdahalesine karşı askeri gücün temin edilmesinin ulusal çıkarın bir gerekliliği olduğunu varsayan Realist düşünce ile özdeşleştirilmektedir. Realist yaklaşıma göre devletler, uluslararası sistemin anarşik yapısı içerisinde hayatta kalmaya çalışmakla birlikte güvenliğini temin etmek için bencil şekilde hareket ederek gücünü artırma eğilimindedir. Realist yaklaşımda bahsi geçen güç, büyük ölçüde askeri güçtür ve ulusal gücün en temel unsurudur. Bu yaklaşım, askeri gücün artırılmasının uluslararası sistemde devletin daha bağımsız kararlar alabileceğini ve diğer devletlerle olan ilişkilerinin seyrini belirleyeceğini varsaymaktadır. Gücün temelde caydırıcılığa dayandığını ifade eden Hans Morgenthau ve E.H. Carr'a göre askeri güce sahip olan devletler, ulusal çıkarlarını diğer devletler üzerinde caydırıcılığa sahip oldukları sürece temin edeceklerdir. Bununla birlikte Liberal yaklaşım da güce büyük bir önem vermekle birlikte Realistlerden farklı olarak gücü, sert güç olarak adlandırılan askeri güce değil yumuşak güç unsurlarına dayandırmaktadır (Özdemir, 2008).

Ulusal çıkarın ön planda tutulduğu uluslararası düzen içerisinde güvenliğini temin etmek isteyen devletler arasında işbirliği sağlanabildiği gibi karşılıklı uyuşmazlıklar neticesinde çatışmalar da meydana gelebilmektedir. Bu çatışmalara karşı topraklarını korumak isteyen devletler, bulundukları coğrafi konum ve gelişmişlik düzeylerine uygun şekilde askeri strateji belirlemektedirler. Söz konusu stratejinin en önemli sacayağını ülkenin savunma sanayii oluşturmaktadır. Savunma sanayii bir ülkenin askeri, ekonomik ve teknolojik kapasitesini gösteren en önemli unsurlardan birini oluşturmaktadır. Günümüzde savaş uçakları, insansız hava araçları, balistik füzeler, tanklar ve zırhlı araçlar gibi yüksek teknoloji gerektiren pek çok savunma sanayii ürünü bulunmaktadır. Söz konusu ürünlerin üretiminde uzmanlaşmış ve savunma sanayii en gelişmiş ülkelere örnek olarak Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Rusya, İngiltere ve Almanya örnek olarak gösterilebilir. Fakat Türkiye de son yıllarda yapmış olduğu çalışmalar neticesinde savunma sanayiini hızla geliştirmeye başlamıştır. Savunma Sanayii alanında yaşanan bu gelişmeler neticesinde yapılan harcamalara yönelik farklı görüşler bulunmaktadır. Söz konusu görüşlerden birine göre, savunma sanayiine yönelik yapılan yatırımlar ve harcamalar, diğer sanayii dalları üzerinde itici bir güç oluşturmaktadır ve ekonomik büyüme sağlanmaktadır. Ancak neo-klasik yaklaşım, savunma sanayii alanında yapılan harcamalar neticesinde eğitim ve sağlık gibi önemli alanların ikinci plana atıldığını, ülke kaynaklarında azalma olduğunu, ekonomik büyümenin engellediğini ve savunma sanayiinde ithal edilen ürünler sebebiyle döviz rezervlerinin azaldığını vurgulamaktadır. Buna göre savunmaya yönelik yapılan yatırımlar, ekonomik büyümeyi ve kişi başına düşen milli geliri azaltmaktadır.

Yakın geçmişte yaşanan iki büyük dünya savaşı sonucunda benzer yıkımların tekrerr etmemesi amacıyla uluslararası örgütler ve paktlar kurulmuştur. Soğuk Savaş'ın sona ermesine ve Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) ya da Birleşmiş Milletler (BM) gibi örgütlenmelerin varlığına rağmen günümüzde sıcak çatışmaların var olduğu pek çok bölge bulunmaktadır. Dünya genelinde bulunan kıtlık ve doğal afetlere rağmen devletler, söz konusu çatışmalara karşı ülkelerini korumak maksadıyla milli kaynaklarının büyük bir bölümünü askeri harcamalara ayırmaktadırlar. Türkiye dâhil olmak üzere bugün dünyada birçok devletin savunmaya yönelik yapmış olduğu harcamalar eğitim ya da sağlık gibi

alanlarda yapmış olduğu harcamalara oranla çok daha büyük bir paya sahiptir. Söz konusu payın bölgeden bölgeye ve ülkelerin tehdit algılamalarına göre değişkenlik gösterdiği görülse de dünya genelinde ciddi bir artış söz konusudur. Günümüzde Türkiye'nin savunma sanayiinin gelişim gösterdiği görülse de geçmiş yıllarda ciddi stratejik hatalar yapıldığı ve Cumhuriyetin ilk yıllarında Atatürk'ün benimsemiş olduğu yerli savunma sanayii anlayışının terk edildiği gözlemlenmektedir. İkinci Dünya Savaşı yılları ve sonrasında Türkiye'nin savunmaya yönelik ihtiyaçlarını derhal gidermek maksadıyla hibe ve yardımlara yönelmesi, henüz emekleme döneminde olan Türk savunma sanayiini durma noktasına getirmiştir. Savunma sanayiinin durma noktasına gelmesinin yanı sıra Türkiye, 1980'li yıllara kadar ABD'ye bağımlı hale gelmiş ve Silahlı Kuvvetlerini modern teçhizatlar ile donatamamıştır. Diğer taraftan söz konusu yardımlar kapsamında ülkeye getirilen harp silah, araç ve teçhizatın bakım, onarım ve yedek parça gibi gereksinimleri için ayrılan bütçe, ülke ekonomisinin üzerinde büyük bir yük oluşturmuştur. Bununla birlikte Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Başkanı Lyndon B. Johnson'un 1964'te ABD'den alınan yardım malzemelerinin Kıbrıs'ta kullanılamayacağını yönelik gönderdiği Johnson mektubu ve Türkiye'ye uygulanan ambargolar, yerli savunma sanayiinin ihmal edilmesinin ve bu alanda dışa bağımlı hale gelmenin çok büyük bir yanılgı olduğunun anlaşılmasını sağlamıştır (Uçar, 2003).

Ülkelerin savunma harcamalarındaki motivasyonları gelişmişlik düzeylerine göre değişkenlik göstermektedir. Gelişmiş ülkeler, savunma sanayii harcamalarını stratejik ve ekonomik çıkarları doğrultusunda gerçekleştirirken nispeten daha az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler, siyasi ve ekonomik yoksunlukları sebebiyle daha çok tehdit algılamalarına yönelik güvenlik ihtiyacı doğrultusunda hareket etmektedir. Diğer taraftan devletlerin savunma harcamaları bütçelerini belirlerken dikkate almak zorunda olduğu pek çok etken bulunmaktadır. Bunlardan bazıları; ülkelerin sınır komşularının askeri harcamalarını artırması neticesinde güvenlik tehdidi algılanması, jeopolitik konumun önemi, iç ve dış güvenliğinin temin edilmesine yönelik ihtiyaçlar, ekonomik ve askeri gücün yeterliliğidir. Bununla birlikte devletlerin yönetim biçimleri ile siyasi ve ideolojik yönelimleri de silahlanmaya ve askeri harcamalara yönelik yaklaşımlarını etkilemektedir. Nitekim Soğuk Savaş yıllarında askeri harcamalarda gözlemlenen ciddi artış, Sovyetler Birliği (SSCB) dağıldıktan sonra azalmaya başlamıştır (Ziylan, 2001).

Devletlerin her türlü tehdide karşı ülke topraklarını korumasını ve düşmana karşı en etkin caydırıcılığı sağlayan unsuru askeri kapasitesidir. Söz konusu kapasite geçmiş yıllarda orduların sayısal çoğunlukları ile örtüşürken günümüzde teknolojik ilerlemeye göre

şekillenmektedir. Oldukça kalabalık yaya ordularının yerini yüksek teknoloji ve tahrip gücüne sahip konvansiyonel silahlar almıştır. Bu nedenle söz konusu teknolojilere sahip olan gelişmiş ülkeler, diğer ülkelere karşı ciddi bir üstünlük sağlamıştır. Bu üstünlüğün esas nedeni, askeri gücün dışarıdan temin edilen harp silah, araç ve gereci ile değil bu silah ve sistemleri üretebilecek yeterli alt yapı ve teknolojiye sahip olmalarından kaynaklanmaktadır. Kendi savunma ihtiyaçlarını yerli kaynaklar ile karşılayamayan devletler silahlı kuvvetlerini ithal teçhizat ile donattıklarından dolayı ciddi bir güvenlik zafiyeti ve söz konusu ihracatçı devlete karşı bağımlılık riski ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Diğer taraftan ihracatçı devletlerin bu durumu siyasi çıkarları doğrultusunda kullanarak bu devletlere ambargo uygulama riski de ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte savunma sanayii ürünleri oldukça maliyetli olduklarından dolayı söz konusu ürünlerin temininde dışa bağımlı hale gelen bir devlet çok büyük bir ekonomik yükü taşımak zorunda kalmaktadır.

Realist teoriye göre devletler güvenliği temin etmek için güce sahip olmalıdır ve bu gücün en temel unsuru askeri güçtür. Askeri gücünü dışa bağımlı kalmadan yerli imkânlarıyla sağlayan devletler dünya siyasetinde önde gelen güçlü devletler arasında yer almaktadır. Bu nedenle savunma sanayii devletler açısından büyük öneme sahiptir. Türkiye'nin bulunduğu jeopolitik konum itibarı ile dışa bağımlılığın minimize edildiği ve kendi kendine yetebilen yerli savunma sanayii kurulması ve geliştirilmesi mutlak bir gerekliliktir. Söz konusu gereklilik doğrultusunda bu çalışmada, Cumhuriyetin kuruluş yıllarından itibaren savunma sanayiinin gelişimi, benimsenen politikalar ve dış politikanın savunma sanayii hamlelerine olan etkisi kronolojik bir sıralama doğrultusunda incelenmektedir. Söz konusu kronolojik sıralama tarihsel kırılma noktaları dikkate alınarak hazırlanmıştır. Türk dış politikasının savunma sanayii alanında yaşanan gelişmelere etki ettiğine yönelik yaklaşım, çalışmanın tezini ortaya koymaktadır. Diğer bir ifadeyle savunmaya yönelik ihtiyaçların karşılanmasında dış yardımların esas alınması ya da yerli üretim modelinin benimsenmesinde dış politika kararlarının etkin olduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla dış politika bağımsız değişkeni, savunma sanayii ise bağımsız değişkeni teşkil etmektedir.

SAVUNMA SANAYİİ

Uluslararası İlişkilerde sistemin anarşik olduğu ve mutlak bir otoritenin bulunmadığı ortak bir görüştür. Realist görüş ise bu anarşik düzen içerisinde devletlerarasında yaşanan çatışmaları ve savaşları normal kabul etmektedir. Söz konusu anarşik düzen içerisinde devletlerin yegâne ve en temel hedefi tüm tehditlere karşı topraklarını korumak ve varlıklarını sürdürmektir. Dolayısıyla devletler, kendilerini diğer devletlerden daha güçlü hale getirecek politikalar benimsemektedirler. Bu nedenle devletlerarasında kurulabilecek herhangi bir işbirliğinde bir devletin diğerinden daha kazançlı hale gelebilmesi, devletlerarasında işbirliği kurulması önünde önemli bir engel teşkil etmektedir. Ancak Neoliberal görüş, Realistlerin aksine devletlerin ortak çıkarlar doğrultusunda bir araya gelerek iş birliği yapabileceklerini ve sistemin anarşik yapısının bu işbirliğinin önünde bir engel olmadığını savunmaktadır. Neoliberraller, devletlerarasında karşılıklı kazanç durumuna vurgu yapmakla birlikte realistler tarafından öne sürülen “sıfır toplamli oyun” varsayımına da meydan okumaktadırlar (Harmes, 2012).

Devletlerin dış politika davranışlarının incelenmesinde sıklıkla karşımıza çıkan güç kavramı, bir devletin başka bir devlete normal şartlarda yapmak istemeyeceği herhangi bir davranışı yaptırabilmesi olarak adlandırılmaktadır. Askeri, ekonomik, coğrafi ve doğal kaynaklar gibi pek çok bileşeni bulunan gücün en önemli unsuru şüphesiz askeri güçtür. Askeri güç ise bir devletin ordusunun sayısal ve niteliksel kapasitesi ile ölçülmektedir. Uluslararası İlişkiler disipliniinde çoğunlukla Realizm ile ilişkilendirilen askeri güç, devletlerin bekası ve bağımsızlıkları için gerekli olan en temel unsurdur. Tarihsel süreçte büyük ve güçlü bir devlet olmanın en önemli şartı şüphesiz askeri güce sahip olmak olmuştur. Bu nedenle uluslararası sistemde söz sahibi olmak isteyen devletler, yerli savunma sanayilerini kurmayı ve geliştirmeyi hedeflemektedirler.

Devletlerin ulusal ve bölgesel çıkarları başta olmak üzere evrensel olarak tüm dünyada büyük öneme sahip olan savunma sanayiinin askeri ve ekonomik kapasite başta olmak üzere politik ve teknolojik kapasite üzerinde ciddi etkileri bulunmaktadır. Savunma, devletlerin bekası için büyük öneme sahip bir olgu olduğundan dolayı savunma sanayii geliştirmek birçok devlet için vazgeçilemez bir gereklilik olmuştur. Evrensel bir pazar gücü bulunan savunma sanayii, silah sistemlerinin üretiminden lojistiğine değin birçok alanı kapsayan bir sanayii koludur. Türkiye gibi pek çok sıcak çatışmanın meydana geldiği coğrafyalarda

yaşayan ülkeler ile birlikte dünyanın farklı bölgelerinde bulunan birçok devlet, savunma sanayilerini geliştirerek gerek askeri gerekse siyasi güç kazanma gayreti içerisinde. Savunma sanayii, askeri kullanıma yönelik silah sistemlerinin üretimini gerçekleştiren ve tüm dünyada pazar potansiyeline sahip bir sektördür. Askeri amaçlar doğrultusunda kullanılan her türlü ürünün tasarımı, geliştirilmesi, üretimi, bakım ve onarımı bu sektörün sunmuş olduğu hizmetlerdendir. Hem devletlerin hem de özel sektör kuruluşlarının faaliyetlerde bulunduğu savunma sanayii çıktılarını kullanan merci, doğrudan o devletin silahlı kuvvetleridir. Devletler, bağımsızlıklarını ve egemenliklerini her türlü tehdide ve mevcut düzeni bozma girişimlerine karşı ülkelerini koruma yükümlülüğüne sahip olduklarından dolayı savunma sanayii gibi ülke güvenliğinin sağlanmasında son derece önemli olan bir sektörde aktif bir rol üstlenmek durumundadır. Savunma sanayiinin çıktıları incelendiğinde; silah sistemleri, zırhlı araçlar, savaş uçakları, insansız hava araçları, mühimmat vb. birbirinden farklı pek çok ürün bulunmaktadır. Söz konusu harp silah, araç ve gereçlerinin üretimi dışında savunma sanayii, diğer sanayii kolları ile koordineli çalışarak gerektiği durumlarda bu sanayii kollarına lojistik destekte bulunmaktadır. Savunma sanayii, askeri amaçlar doğrultusunda sistem ve alt sistem üretimi gerçekleştiren stratejik bir sanayii dalı olduğundan dolayı bu alanda faaliyet gösteren birimlerin sürekli olarak teknolojik ilerlemeyi takip etmesi, uzmanlaşmış işgücü yetiştirmesi ve dışa bağımlılığı en az seviyeye indirecek kapasiteye sahip olması gerekmektedir (Emirkadı, 2018).

Savunma; devletlerin sınırlarına, toprak bütünlüğüne, bağımsızlığına ya da egemenliğine karşı meydana gelebilecek her türlü tehdide karşı verilen bir mücadeledir. Savunma sanayii ise devletlerin sınırlarına, toprak bütünlüğüne, bağımsızlığına ya da egemenliğine karşı meydana gelebilecek tehditlere karşı vatandaşlarını koruma sorumluluğunun yerine getirilmesi amacıyla Silahlı Kuvvetlerin her türlü ihtiyacının tasarlanması, geliştirilmesi ve üretilmesi sürecini kapsayan bir sanayii sektördür. Devletlere stratejik, ekonomik ve politik amaçlar doğrultusunda büyük avantaj sağlayan savunma sanayiinin en önemli özelliklerinden biri, teknolojik açıdan ciddi bir potansiyele sahip olmasıdır. Yüksek teknoloji gerektiren savunma sanayii, oldukça maliyetli bir sanayi dalı olmasının yanı sıra sadece devletler ve onların silahlı kuvvetleri olmak üzere sınırlı bir müşteri yelpazesine sahiptir. Yeterli teknolojik alt yapıya sahip olan devletler, savunmaya yönelik ihtiyaçlarını dışa bağımlı olmadan kendi imkân ve kabiliyetleri ile üretebilmek ve özellikle dış politikalarında daha bağımsız hareket edebilmek adına savunma sanayilerini geliştirme gayreti içerisinde olmaktadır. Söz konusu gayretler neticesinde askeri, ekonomik

ve siyasi açıdan diğer devletler üzerinde büyük avantaj sağlandığından dolayı savunma sanayii, sürekli gelişim ve değişim gösteren bir sanayi dalı olma özelliğine sahiptir (Akın, 2018).

1.1. Savunma Sanayiinin Tanımı

Savunma sanayii, genel sanayiden ayrı tutulamayan ülkenin dış tehditlere karşı savunulabilmesi için gerekli olan her türlü silah, teçhizat, mühimmat araç ve gereçlerin üretimi ve tadilatını yürüten, neredeyse diğer tüm sanayii kolları ile ilişkisi olan bir sanayi koludur (Akgül, 1987).

Bir devletin topraklarını korumak amacıyla ihtiyaç duyduğu harp silah, teçhizat, mühimmat, araç ve gereçleri ile söz konusu ürünlerin yedek parça üretimini gerçekleştiren sanayi koluna savunma sanayii adı verilmektedir (Resmi Gazete, 1998, 23378).

Savunma sanayii, ülkenin karşılaşılabileceği her türlü tehdiye karşı savunulması maksadıyla harp malzemelerinin üretimini, bakımını ve onarımını yapan ve diğer sanayi kolları ile koordinasyonlu bir şekilde faaliyet gösteren bir organizasyondur (Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2000).

Bir başka ifadeyle savunma sanayii, devletlerin silahlı kuvvetlerinin ihtiyaçlarını yerli kaynaklar vasıtasıyla karşılamak ve böylelikle dışa bağımlılığı en aza indirmek maksadıyla desteklediği, teknolojik ilerlemeye ön ayak olabilecek ve bağımsız bir politika yürütmeyi sağlayacak önemli bir sanayii organizasyonudur (Şimşek, 1997).

Savunma sanayii, devletlerin tehdit algılamaları doğrultusunda Silahlı Kuvvetlerin taktik, operatif ve stratejik harekâtlara hazır bulunurluğunu sağlayacak olan silah sistemlerini üreten ve geliştiren bir sanayii dalı olarak tanımlanabilir.

Savunma sanayii, askeri ve siyasi emellere hizmet eden bir sistemdir ve tüm devletler için hem güvenliklerinin bir teminatı hem de siyasi anlamda söz sahibi olmanın bir aracıdır. Dolayısıyla devletlerin, savunma sanayii alanında yaşanan teknolojik ilerlemeyi takip etmeleri ve çağın gereklerine ayak uydurmak gerekmektedir. Bu kapsamda savunma sanayii üretiminde bulunan her girdinin, teknolojik açıdan beklentileri karşılayabilecek ve çağın gereklerine ayak uydurabilecek kapasite ve yeteneğe sahip olması gerekmektedir. Aynı

zamanda devletler bu alanda birbirleriyle rekabet içinde olduklarından dolayı dışa bağımlılığının en az seviyeye indirilmesi ve mümkün olduğunca ihtiyaçlarının yerli kaynaklar ile karşılanması amaçlanmaktadır. Savunma Sanayii, büyük ölçüde yüksek teknoloji gerektirdiğinden dolayı maliyeti oldukça yüksek ve sadece güvenlik güçleri gibi tek bir alıcısı olduğundan dolayı kısıtlı bir organizasyon olmasına rağmen tüm dünyada gayrisafi millî hâsılanın yaklaşık %2,3'ünü oluşturmaktadır (Akman, 2016).

Devletlerin her zaman muhtemel bir saldırıya ya da tehdide maruz kalabilecekleri düşüncesiyle hareket etmeleri, savunma sanayilerini geliştirerek önlem almalarını gerektirmektedir. Ancak bütün devletlerin güçlü ve caydırıcı bir savunma sanayii kurmaları mümkün değildir. Bununla birlikte devletlerin ülkenin güvenliğine yönelik oluşabilecek her türlü tehdide karşı vatandaşlarını koruma sorumluluğu bulunmaktadır. Bu sorumluluk devletin ülke huzurunu sağlamak, korumak ve oluşabilecek tehditlere karşı önlem alma sorumluluğu ile bağlantılıdır. Bu sorumlulukları yerine getirmek için devletler, ulusal güvenliğin teminatı olan askeri gücünü artırmak maksadıyla savunma sanayilerini geliştirme gayretindedirler.

1.2. Savunma Sanayiinin Önemi

Güvenlik ihtiyacı, insanlık tarihi boyunca en temel gereksinimlerden birini teşkil etmiştir. Bu nedenle insanlar, egemenliklerinin bir kısmını devrettikleri devletleri kurmuş ve güvenlik ihtiyacını karşılama görevini devlet olgusuna teslim etmişlerdir. Söz konusu ihtiyacın giderilmesi ve güvenliğin temin edilmesi maksadıyla tarih boyunca birbirinden farklı araçlar ve taktikler keşfedilmiştir. Eski zamanlarda güvenliğin tesisinde en önemli unsur orduların sayısal mevcudiyetiyken günümüzde savaş uçakları, zırhlı araçlar, füzeler ve uzun menzilli konvansiyonel silahlar söz konusudur. İnsanın kas gücünü ve kalabalık süvari gruplarının yerini yüksek teknolojiye sahip modern silahlar almıştır. Günümüzde birçok güçlü devlet, ihracat potansiyelleri nedeniyle söz konusu silah sistemlerini diğer devletler üzerindeki siyasi ve ekonomik çıkarları doğrultusunda bir araç olarak kullanmaktadırlar. Bu nedenle devletler, savunma sanayiine yönelik çalışmalarını gitgide artırmaktadırlar. Savunma sanayii, bir ülkenin bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne karşı meydana gelebilecek her türlü tehdide karşı savunma sağlamak maksadıyla ihtiyaç duyulan ürünlerin üretimini gerçekleştiren bir sektördür. Bu nedenle devletlerin kendi milli savunma sanayiini kurması, gerekli teknolojik alt yapıyı tesis etmesi ve silahlı kuvvetlerinin ihtiyaçları doğrultusunda üretim yapabilmesi

son derece önemlidir. Aksi halde yabancı ülkelerden savunma sanayii ürünlerini çok yüksek maliyetlere satın almak zorunda kalacaklardır.

Savunma sanayii ürünlerinin performansı, kalitesi, nitelikleri ve ihracatı devlet kontrolüne tabidir. Savunma sanayii ürünleri silahlı kuvvetler ve güvenlik güçleri tarafından ülkelerin iç ve dış güvenliğinin temin edilmesi amacıyla kullanıldığından dolayı hem özel sektör hem de kamu kuruluşları devlet tarafından desteklenmektedir. Bunun sebebi, ülke içinde veya dışında karşılaşılabilecek her türlü tehdide karşı ülke savunmasının ve silahlı kuvvetlerin etkin ve caydırıcı olmasının temel destekleyicisinin savunma sanayii olmasından kaynaklanmaktadır. Devletleri savunma sanayii alanında silah üretmeye ve teknoloji geliştirmeye yönlendiren en temel motivasyon ülkelerinin güvenliğini sağlamak ve dışa bağımlı olmadan bu alanda söz sahibi olmaktır. Bu sebeple özellikle gelişmiş ülkeler savunma sanayii alanında birbirleriyle amansız bir üstünlük kurma mücadelesi içerisindeyler. Sahip oldukları askeri gücü milli güvenliklerini sağlamak ve daha da önemlisi uluslararası politika hedeflerini gerçekleştirmek için kullanarak teknolojik ve ekonomik üstünlüklerini sergilemektedirler. Benzer bir mücadele, gelişmekte olan ülkelerde kendi savunma sanayilerini kurma noktasında kendini göstermektedir. Sonuç olarak gelişmiş ülkelerde olduğu kadar gelişmekte olan ülkeler için de savunma sanayii çok büyük öneme sahiptir (Kızıroğlu, 2007).

Tüm siyasi, sosyal ve ekonomik kaygıların ötesinde savunma sanayii, devletin en temel görevi olan milli egemenlik ve bağımsızlığın korunmasının vazgeçilmez bir parçasıdır. Bir devletin savunma sanayiini geliştirmesi, ülkenin iç ve dış tehlikelere karşı daha etkin bir şekilde savunulmasını sağladığı gibi karşılaşılabilecek tehditlere karşı caydırıcı olmasını sağlamaktadır. Savunma sanayileri gelişmiş ülkeler, yabancı devletlerin müdahalesi olmadan kendi ihtiyaçları doğrultusunda üretim yapabilmektedirler. Bununla birlikte güçlü bir savunma sanayii bulunan bir devlet, uluslararası sistemde saygı gören ve söz sahibi olan bir devlet pozisyonunda olacaktır. Ayrıca savunma sanayii, teknolojik gelişmeye itici bir güç teşkil ederek diğer sektörlerin de teknolojik açıdan ilerlemesine öncülük etmektedir. Bu nedenlerden ötürü savunma sanayii devletlerin sadece askeri gücünün değil siyasi ve ekonomik gücünün de artmasına katkı sağlamaktadır (Demirel, 2012).

1.3. Savunma Sanayinin Özellikleri

Savunma Sanayii, diğer sanayii sektörleri ile etkileşim içerisinde bulunan bir sanayii dalıdır. Ancak devletlerin güvenliğini sağlamak ve ulusal çıkarların temin edilmesi gibi stratejik amaçlar doğrultusunda temel yapı taşı olmasından dolayı sahip olduğu öneme binaen diğer sanayii sektörlerinden ayrılmaktadır. Savunma sanayii, yüksek teknoloji gerektiren ürün yelpazesine sahip olduğundan dolayı geliştirilmesi uzun yıllar süren ve ciddi yatırımlar yapılmasını gerektiren bir sektör olma özelliğine sahiptir. Bu sektör, devletlerin çıkarları doğrultusunda hizmet etmekle birlikte gerekli bilgi birikimine sahip insan gücünün yetiştirilmesi, istihdamın sağlanması, diğer sanayi dallarına itici bir güç oluşturulması ve devletlerin ihracat potansiyellerine sağlamış olduğu katkı sebebiyle büyük bir öneme sahiptir. Savunma sanayiinin sağlamış olduğu bu gibi faydaların yanı sıra diğer sektörler ile mukayese edildiğinde geliştirilmesinin zaman ve maliyet açısından uzun yıllar ve büyük yatırımlar gerektirmesi, ciddi teknolojik kapasiteye ihtiyaç duyması ve ürün yelpazesinin üretiminde karşılaşılan güçlükler nedeniyle çok daha riskli bir sektördür (Ziylan, 2001).

Diğer taraftan savunma sanayii ürünlerinin tek alıcısının devletler ve devletlerin silahlı kuvvetleri olduğundan dolayı savunma sanayiinde devletlerin ihtiyaçlarına yönelik üretim yapılmaktadır. Bu durum savunma sanayii ürünlerinin çeşitliliğini sınırlandırmaktadır. Piyasa koşullarının çoğunlukla devlet tarafından belirlenmesi, yeni bir ürün geliştirmenin uzun yıllar sürmesi ve söz konusu ürünlerde büyük kapasite ve kalite beklenmesinden dolayı alanda faaliyet gösteren az sayıda ancak büyük firmalar bulunmaktadır. Bununla birlikte ihracat potansiyeline sahip savunma sanayii ürünleri, diğer sanayii ürünlerine nazaran daha yüksek kar ve döviz getirisi sağlamaktadır.

Savunma sanayii devletlerin coğrafi konumları ile doğrudan bağlantılı ve doğrudan devlet müdahalesine tabii bir sanayii sektörüdür. Ancak gelişmekte olan ve diğer devletlerden teknoloji transferi yapmak zorunda kalan ülkeler için savunma sanayiinin geliştirilmesi oldukça zor ve uzun yıllar gerektiren bir süreçtir. Bu durumun en önemli sebebi savunma sanayiinin devletler tarafından hem güvenliğin temin edilmesi hem de bir dış politika aracı olarak kullanılmasından kaynaklanmaktadır.

1.4. Savunma Sanayiinin Tarihsel Gelişimi

Tarihsel süreç içerisinde her devletin ya da devletler ortaya çıkmadan önce her topluluğun güvenlik ihtiyacı olmuştur. Bu ihtiyacın karşılanması amacıyla farklı araçlar ile piyade ve süvari birlikleri teşkil edilmiştir. Bu birliklerden oluşturulan ordular, bulunmuş oldukları coğrafi şartlara, zamana ve kullandıkları harp araç gereçlerine göre değişkenlik göstermiştir. Ancak ulus-devlet anlayışı ortaya çıkıncaya kadar söz konusu orduları ulusal ordular olarak nitelendirmek mümkün değildir. Özellikle Fransız Devrimi ile birlikte ortaya çıkan millet, ulus ve milliyetçilik gibi kavramlar sadece Kıta Avrupa'sındaki dengeleri sarsmakla kalmamış ulusal orduların teşkil edilmesine de zemin oluşturmuştur. Dolayısıyla devrim öncesi bulunan feodal orduların yerini ulus-devlet orduları almış ve böylelikle sürekli olarak savaşa hazır ve daha sistematik orduların kurulması sağlanmıştır (Örs, 2006).

Ateşli silahların kullanılmaya başlanması ile birlikte birbirlerine karşı üstünlük sağlamak isteyen devletler, alana yönelik gücünü arttırmak amacıyla çalışmalar yapmaya başlamıştır. Topraklarını genişleten ve diğer ülkeler üzerinde kontrol sahibi olarak kaynak arayışı içerisinde giren devletler arasında savaşlar yapılmıştır. Bu durum devletlerin savunma sanayiine yönelmesine zemin oluşturmuştur. 16. ve 17. yüzyıllarda savunmaya yönelik faaliyet gerçekleştiren ilk devlet Birleşik Krallık olmuştur. İngiltere'de bu süreçte sadece devlete ait bir savunma sanayii yapısı değil "Vickers" gibi özel firmaların da bulunduğu bir organizasyona bulunmuştur. İngiliz hükümeti teknolojik gelişme sürecini desteklemek amacıyla özel girişimleri teşvik etmiştir. İngiltere'nin ardından Rusya ve İspanya gibi devletler de savunma sanayii alanında sahneye çıkmaya başlamışlardır. Bu ülkeler yeteri kadar teknoloji geliştiremeye de kendi silahlarını üretmek için ihtiyaçları doğrultusunda var olan teknolojileri kullanmışlardır. 18. ve 19. yüzyıllarda artan savaşlar ve güç mücadeleleri sebebiyle askeri teknolojinin önemi artmıştır. Birleşik Krallık bu dönem de öncü devlet olarak konumunu korumuştur. İngiltere'nin ardından Fransa ve Almanya gibi ülkeler de sanayileşmedeki hız nedeniyle alana yönelik ilerleme kaydederek savunma sanayiinde söz sahibi devlet haline gelmiştir (Kızmaz, 2007).

Özellikle büyük bir yıkımın meydana geldiği Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra benzer bir durumla karşı karşıya kalmamak ve topraklarını oluşabilecek her çeşit tehdide karşı korumak isteyen devletler, savunma sanayilerini geliştirmek istemişlerdir. Nitekim İkinci Dünya Savaşı'nın meydana gelmesi devletlerin savunma sanayii geliştirme motivasyonlarının

ne kadar haklı olduğunu göstermiştir. İkinci Dünya Savaşı esnasında ABD'nin 6 Ağustos 1945'te Japonya'nın Hiroşima kentine atom bombası atması, savunma sanayiinde kaydedilen ilerlemenin en önemli göstergesi niteliğindedir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde savunma sanayiine yönelik yapılan çalışmaların artarak devam ettiği görülmektedir. 1990'lı yıllarda özellikle Batı dünyasında savunma sanayii teknolojilerinin ciddi şekilde gelişmesi, kapitalizmin yükselişi ve seri üretim alt yapısının oluşturulmasından kaynaklanmaktadır. İkinci Dünya Savaşı devletlerin hiç olmadığı kadar askeri alana yöneldiği ve özellikle oluşan güvensizlik ortamı neticesinde savunma sanayiinin millileştirilmeye çalışıldığı bir dönem olmuştur. Savaşın sona ermesiyle savaşın getirdiği ekonomik yükün aşılabilmesi adına askeri üretimden sivil üretime doğru bir eğilim yaşanmış olsa da savunma sanayii tamamen terk edilmemiş hatta savaş esnasında hava üstünlüğünün önemini anlaşılmaya başlanması üzerine uçak endüstrisinde yapılan teknolojik gelişmeler desteklenmiştir. Savaş uçaklarının teknolojik ilerleme bakımından gelmiş olduğu nokta yüksek maliyetli olduğundan dolayı devletin bu sektöre destek olmasını gerektirmiştir. Diğer taraftan ABD tarafından füze sistemlerinin geliştirilmeye başlanması savunma sanayiinde önemli dönüm noktalarından biri olmuştur. Bununla birlikte Soğuk Savaş döneminde nükleer çağı iki süper gücü olarak adlandırılan ABD ve Sovyet Rusya'sının girmiş olduğu nükleer silahlanma yarışı da savunma sanayiinde büyük bir patlamanın yaşanmasına sebep olmuştur (Dunne, 1995).

Soğuk Savaş, İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte meydana gelen bir kavramdır. ABD öncülüğünde kapitalist Batı bloğu ile SSCB öncülüğünde Doğu bloğu arasında yaşanan Soğuk Savaş yıllarında, her ne kadar taraflar arasında sıcak bir çatışma meydana gelmemiş olsa da ciddi bir rekabet ve üstünlük kurma mücadelesi söz konusu olmuştur. Bu mücadele özellikle savunma sanayii ve nükleer silahlanma yarışında kendini göstermiştir. Nitekim bu dönem devletlerin savunma harcamalarının ciddi şekilde artış gösterdiği görülmektedir. ABD ve SSCB arasındaki uzay ve füze geliştirme yarışı sebebiyle savunma harcamalarının ciddi boyutlara ulaştığı görülmektedir. Silahlanma yarışının zirveye ulaştığı bu yıllarda yapılan harcamalardaki artış devam etmiş ve Kore Savaşı'nın meydana gelmesi ile ciddi bir boyuta ulaşmıştır. ABD'nin Vietnam Savaşı'na girmesi ise söz konusu harcamaların zirveye ulaşmasına sebep olmuştur. Sovyetler Birliği'nin 1991 yılında yıkılması ve Soğuk Savaş kavramının ortadan kalkması ile birlikte savunma harcamalarında nispeten azalma yaşanmış olmasına rağmen ABD'ye yapılan 11 Eylül saldırıları sonrasında ABD'nin Afganistan'ı ve Irak'ı işgal etmesi ile oluşan ortam sebebiyle savunma harcamaları tekrardan yükselişe geçmiştir (Babazade, 2022).

Görüldüğü üzere geçmişten günümüze uluslararası siyasette yaşanan olaylar, savaşlar, terör olayları, iç savaşlar ve yapılan çok taraflı antlaşmalar devletlerin güvenlik algılamalarında değişikliğe sebep olduğundan dolayı savunma sanayii alanında yapılan gelişmeleri ve harcamaları ciddi şekilde etkilemektedir.

1.5. Savunma Sanayii ve Devlet Arasındaki İlişki

Devletler ülke topraklarını korumak ve ulusal bağımsızlığını temin etmekle mükelleftir. Dolayısıyla savunma sanayiinin ürettiği ürünler güvenliğin tesis edilmesinde doğrudan ilişkili olduğu için devletin bu sektöre müdahale etmesi kaçınılmazdır. Dahası devlet, söz konusu ürünlerin tek alıcısı ve kullanıcısıdır. Bu sebeple üretilecek olan ürünlerin özellikleri, devletlerin savunma bakanlıkları veya bürokratik kuruluşları tarafından belirlenmektedir (Kapstein, 1992).

Devletler, savunma sanayiinde yüksek teknolojiye sahip silah sistemleri üretmek için teknoloji transferi yapmaktadırlar. Elde edilen teknolojik bilgi birikimi sayesinde savunma sanayii, diğer endüstrilerin gelişimi açısından lokomotif bir güç olarak hizmet etmektedir. Ayrıca bir devletin savunma sanayii ile arasındaki ilişki ekonomik açıdan da değerlendirilmelidir. Bunun sebebi bir ülkenin savunmaya ayırdığı bütçenin büyüklüğünün yine o ülkenin ekonomisine göre değişkenlik göstermesinden kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte savunma harcamaları devletlerin ekonomik, siyasi, sosyal ve jeopolitik özelliklerine göre değişkenlik göstermektedir. Dolayısıyla her devletin savunma sanayii yatırımları kendi güvenlik algılamalarına göre farklı amaçlar doğrultusunda şekillenmektedir (Kızmaz, 2007).

Devletlerin savunma bütçeleri, ulusal algılamalarına göre değişkenlik göstermektedir. Bir devlet kendi güvenliğini tehlikede görüyorsa savunma harcamaları büyük olasılıkla artacaktır. Hatta kimi gelişmemiş veya gelişmekte olan ülkelerde bölgesel güvenlik endişesi yaratan olaylar sebebiyle kıt kaynakların önemli bir bölümü, savunma bütçelerine ayrılmaktadır. Bu durum sosyal refahın ikinci plana atılmasına neden olmaktadır. Sonuç olarak savunma sanayii ve yatırımları devlet ile doğrudan ilişkilidir. Bir devletin savunma harcamaları ve savunma sanayiine verdiği önem, o devletin ulusal politikaları hakkında önemli ipuçları vermektedir. Gelişmiş ülkeler, geliştirmiş oldukları teknolojik altyapı sayesinde savunma ihtiyaçlarını kendi üretimleri ile karşılamakta ve bu üretimleri diğer

ülkelere pazarlayarak ekonomik ve siyasi avantaj sağlamaktadırlar. Bu durum, söz konusu ülkelerin dışa bağımlılığını ortadan kaldırarak kendi kendine yeter hale gelmelerine olanak sağlamaktadır. Diğer taraftan savunma sanayii yeterince gelişmemiş ve ihtiyaç duyduğu savunma sanayii ürünlerinin temini noktasında dışa bağımlı ülkeler bu durumdan ekonomik ve siyasi açıdan olumsuz etkilenmektedirler. Dolayısıyla savunma sanayiini devletten bağımsız düşünmek mümkün değildir (Karakuş, 2006).

1.6. Dünyada Savunma Sanayii

Savunma sanayii, tüm dünyada askeri ve ekonomik olarak büyük öneme sahiptir. Özellikle gelişmiş ülkelerdeki ileri teknoloji sayesinde savunma sanayii, ciddi gelişim göstermiş ve bu durum söz konusu ülkelere ekonomik, sosyal ve siyasi anlamda pek çok fayda sağlamıştır. Gelişmişlik düzeyleri fark etmeksizin devletler, muhtemel bir saldırıya veya düşman tehdidine karşı gerektiğinde güç kullanmak zorundadır. Bu güç kullanımı, eğitilmiş bir ordu ve bu ordunun teknolojik silah sistemleri ile donatılmasıyla sağlanmaktadır. Bu yüzden yüzyıllardır devletler kaynaklarının önemli bir bölümünü savunma sanayilerine ayırmaktadırlar.

Soğuk Savaş döneminde ciddi şekilde artan savunma sanayii harcamaları Soğuk Savaş'ın sone ermesiyle birlikte azalma göstermiş olsa da 1998 yılından itibaren tekrar artış göstermeye başlamıştır. Savunma sanayiindeki bu evrensel artış, 11 Eylül saldırıları sonrasında ortaya çıkan terörle mücadele olgusu ile Afganistan ve Irak'ın işgalinden kaynaklanmaktadır. ABD bu dönem harcamalarını o kadar artırmıştır ki birçok kıtanın harcamaları toplamını geride bırakmıştır. Bu sebeple dünya genelinde savunma sanayii alanında yapılan harcamaların artışındaki ABD etkisi tartışılmaz bir gerçektir (SIPRI, 2005).

ABD, askeri yardım ve satışlardan yararlanarak yardımda bulunduğu devletler üzerindeki etkisini artırmıştır. 1949 yılında hayata geçirilen Military Assistance Program (MAP), bu yardım programlarından biridir. Söz konusu program, NATO üyesi ülkelere ve Asya kıtasında bulunan ABD müttefiklerine yöneliktir. Bu kapsamda Fransa'ya (24.029.000 Dolar), Güney Kore'ye (15.337.000 Dolar), Türkiye'ye (14.841.000 Dolar), İtalya'ya (12.710.000 Dolar) ve Yunanistan'a (7.492.000 Dolar) yardım yapılmış ve bu yardımlar savunmaya yönelik yapılacak olan harcamalar kapsamında kullanılmıştır. Nitekim Batı

Avrupa ülkeleri İkinci Dünya Savaşı esnasında kaybettikleri endüstriyel yapılarını ABD'den aldıkları yardımlarla canlandırmışlardır (Pearson, 1994).

Gelişmiş ülkeler GSMH'lerinin yaklaşık %5'ini savunma harcamalarına ayırırken, savunma sanayii alanında oldukça yetersiz teknolojik altyapıya sahip gelişmekte olan ülkeler, kıt kaynaklara rağmen GSMH'lerinin büyük bir kısmını savunma harcamalarına ayırmaktadırlar. Ancak gelişmişlik düzeyleri fark etmeden dünya genelinde neredeyse tüm ülkeler daima savunma sanayilerini kurma ve geliştirme motivasyonuna sahip olmuşlardır. Bunun temel sebebi, devletlerin karşı karşıya kaldıkları her türlü tehdit durumunda kendilerini korumak istemeleridir. Bir diğer neden ise devletlerin sürekli alıcı konumunda olup diğer devletlere bağımlı olmak istememeleridir. Nitekim satıcı konumundaki devletler yapmış oldukları silah ihracatını bir politika aracı olarak kullanmaktadır. Örneğin Arap-İsrail Savaşları boyunca Fransa'nın İsrail'e silah ambargosu uygulaması ve 1973 Yom Kippur Savaşı esnasında İngilizlerin Centurion tanklarının yedek parçasını tedarik etmemesi politik bir harekettir. Bu ambargolar sonrasında İsrail savunma sanayiinde dışa bağımlı olmanın zararlarını fark etmiş ve kendi ana muharebe tankı olan Merkava'yı üretmiştir (Kızmaz, 2007).

Batılı devletler, çeşitli ülkelere kendi çıkarları doğrultusunda silah ihracatına yönelik ambargolar uygulanmaktadır. Söz konusu ambargolar devletlerin yerli savunma sanayiine sahip olma isteğini artırmakta ve savunma sanayii kurma sebeplerini en iyi şekilde açıklamaktadır. Savunma sanayii kurmanın bir diğer sebebi, özel imalatlar gibi savunma sanayiinin de iş imkânı sunma ve teknolojik bilgi birikiminin gelişimine katkı sağlama özelliğinin bulunmasıdır. Kimi gelişmekte olan ülkeler, savunma sanayiini ekonomik büyümeye katkı sağlayacak bir araç olarak görmektedirler. Bunun sebebi, savunma sanayiinin ürettiği çıktıların uluslararası pazarda alıcı bulabilmesi nedeniyle satışı yapan ülkeye döviz girişi sağlayarak ekonomik olarak ciddi fayda sağlayacak olmasıdır. Savunma sanayii gelişiminin ve silah üretiminin bölgesel ve küresel anlamda devletin gücünü artıracığı düşüncesi ve silah ihracatının politik bir araç olarak kullanılabilmesi de savunma sanayii kurmanın önemli sebepleri arasındadır. Devletler kendi isteklerini bir başka devlete yaptırmak için çeşitli yollara başvurmaktadır ve yapılan silah ambargoları bu yollara verilebilecek en iyi örnektir.

Diğer taraftan “güvenlik ikilemi” kavramının da savunma sanayii kurma üzerindeki etkisine değinmek gerekmektedir. Güvenlik ikilemi, devletlerin kendi aralarında silahsızlanma ya da birbirlerinin toprak bütünlüğüne karşı bir saldırıda bulunmayacaklarına

dair anlaşmalar yapmalarına rağmen herhangi bir devletin, kendi güvenliğini artırmaya yönelik yapmış olduğu bir eylemin diğerlerince güvenlik tehdidi olarak algılanmasını ve neticede bu devletlerin de benzer eylemlere başvurmasını açıklayan bir kavramdır. Güvenlik endişesi devletleri birbirlerine karşı korku ve güvensizlik algısına soktuğundan dolayı topraklarını korumak maksadıyla devletler, askeri güçlerini artırma yoluna yönelmekte ve kaynaklarının büyük bir kısmını silahlanmaya ayırmaktadırlar. Neticede devletlerin güvenlik kaygısı, kendi savunma sanayilerini kurma noktasında önemli bir sebep oluşturmaktadır. Diğer taraftan küresel olarak terörizm faaliyetlerinin artması; istihbarat, gözetleme sistemleri ve terörle mücadele güvenliği gibi yeni sektörleri ve bunların teknolojik altyapılarının edinilmesini gerekli kılmaktadır. Söz konusu gerekliliğin yabancı devletlerden temin edilmesi ulusal güvenlik açısından teknolojik bağımlılığı artırdığından dolayı devletler, bu problemi çözmek amacıyla savunma sanayii kurma adımları atmaktadır (Bilgiç, 2011).

1.7. Türkiye’de Savunma Sanayinin Gelişimi

Türkiye’de savunma sanayiinin gelişimi Osmanlının yükselme dönemine kadar dayanan bir süreçten oluşmaktadır. Bu dönemde savunma sanayii bakımından üretilen top ve savaş gemilerinin oldukça etkili olduğu görülmektedir. Ordunun güçlendirilmesine büyük önem veren Osmanlı Devleti, savaş gemisi üretiminde Avrupa devletlerinden daha büyük kapasiteye sahip İzmit, Karamürsel, Gelibolu ve İstanbul tersanelerini kurmayı başarmıştır. Ancak 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren buhar güç kaynağının icadıyla makineleşme başlamış ve Osmanlı Devleti’nin küçük atölyeleri, teknik yetenek bakımından çağın gerisinde kalmaya başlamıştır. 19. yüzyıl boyunca her bakımdan Avrupalı devletlerin gerisinde kaldığı, Birinci Dünya Savaşı esnasında çok daha iyi anlaşılmış ve Osmanlı Devleti savaştan yenilgiyle ayrılmış akabinde ise yıkılmıştır (Gülsoy, 2020).

Kurtuluş Savaşı ile vatan toprakları düşman işgalinden kurtarılacak 29 Ekim 1923 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti devleti kurulmuştur. Yeni kurulan devletin inşa süreci, Türkiye için pek çok yenilikleri beraberinde getirmiştir. Benzer bir işgal ile karşı karşıya kalmak istemeyen Türkiye’nin en önemli hedefi, eğitim ve sanayii alanında ilerleme kaydetmek olmuştur. Bu nedenle Batı’daki gelişmeleri takip edebilmek maksadıyla yurtdışına öğrenciler gönderilmiş ve yurt dışından uzmanlar getirtilmiştir. Bununla birlikte yabancı sermayenin ülkeye getirilmesi amacıyla çalışmalar yürütülmüştür. Yeni kurulan Cumhuriyetin savaşın

etkileri ile içinde bulunmuş olduğu durum, diğer tüm sektörleri etkilediği gibi savunma sanayiini de etkilemiştir. Almanya ve İtalya'nın faşist tutumu Türkiye'nin güvenlik endişesi yaşamasına sebep olmuştur. Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren yerli savunma sanayii kurma ve geliştirme politikası benimsenmiş olmasına rağmen hali hazırda savaştan çıkmış yeni kurulan bir devletin yaşamış olduğu kaynak eksikliklerinden dolayı üst düzey bir başarı elde edilememiştir. Her ne kadar mali ve alt yapısal sorunlar yaşanmış olsa da savunma sanayiine yönelik çalışmalar yürütülmüştür. Bu çalışmaların en önemli çıktılarından biri 1921'de Askeri Fabrikalar Genel Müdürlüğü'nün kurulmuş olmasıdır (Gülsoy, 2020).

Mustafa Kemal Atatürk, 17 Şubat 1923'te düzenlenen İzmir İktisat Kongresi'nde yaptığı konuşmada savunma sanayiinin önemini vurgulamış ve Türkiye'nin sanayileşme sürecinde savunma sanayiinin dışarıda bırakılmaması gerektiğinin altını çizmiştir. Kırıkkale'de hafif silah ve mühimmat üretimi için bir fabrika kurma kararı ilk kez İzmir İktisat Kongresi'nde ele alınmıştır (izmiriktisatkongresi, t.y). Atatürk'ün önderliğinde birçok savunma sanayii tesisi kurulması hususuna öncelik verilmiştir. Alana yönelik atılan kimi adımlar şunlardır:

- 1921'de Askeri Fabrikalar Genel Müdürlüğü'nün,
- 1924'de silah-top tamir atölyeleri ve fişek fabrikalarının,
- 1925'de Türkiye'nin ilk özel savunma sanayii fabrikası olan Türk Sanayi Harbiye ve Madeniye Fabrikasının,
- 1926'da Gölcük Tersanesinin,
- 1926'da Tayyare ve Motor Türk A.Ş'nin,
- 1930'lu yıllarda Nuri Killigil tarafından savunma sanayii üretim tesislerinin kurulmasıdır.

Milli mücadele başarıyla sonuçlanmasına rağmen bir enkazı devralmasından dolayı Türkiye, ekonomik olarak ciddi sorunlar ve altyapı eksiklikleri yaşamıştır. Ancak bütün bu ekonomik ve teknolojik eksikliklere rağmen Cumhuriyetin kurulmasıyla milli savunma sanayii, sanayileşme girişimlerinin en önemli parçalarından biri olmuştur. Bu önem, Mustafa Kemal Atatürk'ün yapmış olduğu bir konuşmada *“Harp endüstrisi kuruluşlarını, daha fazla geliştirmek ve genişletmek için alınan önlemler sürdürülmeli ve endüstrileşme çalışmalarımızda ordu ihtiyaçları ayrıca göz önünde tutulmalıdır.”* *“Bundan sonrası için bütün uçaklarımızın ve motorlarının ülkemizde yapılması ve harp hava endüstrimizin de bu temele göre geliştirilmesi gerekir. Hava kuvvetlerinin aldığı önemi göz önünde tutarak, bu*

çalışmaları planlamak ve bu konuyu layık olduğu önemle ulusun gözleri önünde canlı tutmak gerekir.” ve “Endüstrileşmek, en büyük milli davalarınız arasında yer almaktadır. Çalışması ve yaşaması için ham maddeleri ülkemizde bulunan büyük küçük her çeşit sanayii kuracağız ve işleteceğiz. En başta vatan savunması olmak üzere, ürünlerimizi değerlendirmek ve en kısa yoldan, en ileri ve zengin Türkiye idealine ulaşabilmek için bu bir zorunluluktur.” sözleriyle açıkça görülmektedir (TBMM Tutanak Dergisi, 1937).

Bu dönemde yabancı yatırımlara açık şekilde bir politika izlenmiştir. Ancak 1929 Ekonomik Buhranından sonra devletler ekonomik açıdan büyük sıkıntılar yaşadığından dolayı yabancı yatırımlara açık olarak yürütülen bu politika terk edilmiştir. Ekonomide dışa kapalı bir politika benimsenmiş ve devlet müdahalesi çok daha hissedilmeye başlamıştır. Bu dönemde ordunun ihtiyaç duyabileceği tüm kılık kıyafet, yerli fabrikalarda üretilmeye başlanmıştır. Ayrıca yapılan bu girişimlerin yanı sıra ülkenin güvenliğini tesis etmek amacıyla 1934’te Balkan Antantı, 1936’da Akdeniz Paktı ve 1937’de Sadabat Paktı gibi ittifaklar yapılmıştır. Ancak 1939 yılında İkinci Dünya Savaşı patlak vermiştir. Savaş yıllarında Türkiye, savaşın dışında kalabilmek için denge politikası izlemiştir. Bu dönemde Türkiye, özellikle Amerika ve İngiltere ile yakın ilişkiler kurmuş ve savaş sona ermeden Almanya ve Japonya’ya savaş ilan etmiştir. Türkiye İkinci Dünya Savaşı’na fiilen girmemiş olmasına rağmen savunmaya yönelik harcamalarında artış meydana gelmesi sebebiyle savaşın getirmiş olduğu yükü taşımak zorunda kalmıştır. İkinci Dünya Savaşı, Türkiye’nin henüz emeklemekte olan savunma sanayiini durma noktasına getirmiş ve olumsuz şekilde etkilemiştir. Bu dönemde ordunun ihtiyaç duyduğu harp, silah, teçhizat, araç ve gereçleri hızlı şekilde temin edilmek istendiği için dış alım tercih edilmiş ve yerli fabrikalar üretim yapamamıştır. Söz konusu alımlar yüksek maliyetli olduğundan dolayı bütçenin büyük bir bölümü bu alana ayrılmış ve bu durum ekonomiyi olumsuz yönde etkilemiştir (Kalyon, 2008).

Amerika Birleşik Devletleri, savaş esnasında mihver devletlere karşı topraklarını korumak isteyen ve bu devletlerle herhangi bir ittifak kurmamalarını istediği birçok devlete hibe ve yardımlarda bulunmuştur. Bu yardımlar kapsamında Türkiye’ye 1941-1944 yılları arasında “Ödünç Verme ve Kiralama (Lend and Lease) Kanunu” adı altında 95 milyon dolarlık askeri teçhizat hibe edilmiş ve 1945’te Askeri Yardım Antlaşması imzalanmıştır (Karakaş, 2009).

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Türkiye için Sovyetler Birliği tehdidi baş göstermiştir. Bu dönemde ABD, SSCB tehdidine karşı güçlü olması gerektiğine inandığı ve jeopolitik konumu gereği kendi safında tutmak istediği için Türkiye’ye Truman Doktrini ve Marshall

Planı kapsamında yardımlarda bulunmuştur. Bu yardımlar aracılığıyla Türk ordusu modern silahlarla donatılmış ve herhangi bir Sovyet tehdidine karşı savunma gücü arttırılmıştır. Ancak yapılan yardımlar kapsamında verilen silahların bakım onarımı için harcanan miktar, gün geçtikçe ekonomiye ağır bir yük haline gelmiştir. Bu dönemde milli savunma sanayii giderek zayıflamış ve ordunun ihtiyaçları ABD yardımları ile karşılandığından dolayı yerel fabrikalarda yapılan üretim durmaya başlamıştır. Bu nedenle harp silah, araç, gereç ve teçhizatı üreten fabrikalar sivil üretime yönelmiştir. 1950’li yıllar boyunca savunma sanayiinde dışarıdan alınan yardımlar ve ithalat politikası sürdürülmeye devam etmiştir. Türkiye’nin 1952 yılında Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO)’ne üye olmasıyla birlikte savunma için bütçeden ayrılan miktar giderek artış göstermiştir. Müttefik devletler tarafından verilen ya da ithal edilen teçhizata bağlı kalınması, yerli tesislerde üretim yapılmasına engel olmuştur. Bu durum savunma sanayiinin geliştirilmesi kapsamında yapılan girişimleri azaltmış hatta durma noktasına getirmiştir. Bu sebeple 1950 yılında bütün askeri fabrikalar, kamu iktisadi devlet teşekkülü olarak kurulan Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu Genel Müdürlüğü yönetimine bırakılmıştır (Kalyon, 2008).

Türk dış politikası ve savunma sanayii bakımından ABD’nin etkin olduğu bu dönemde 1952 yılında Türkiye’nin NATO üyeliği, söz konusu etkinliğin daha da artmasına sebep olmuştur. Türk savunma sanayiinin gelişimine büyük bir darbe vuran bu olay ile birlikte ihtiyaçların giderilmesi noktasında müttefikler tarafından hibe edilen askeri malzemelere güvenilmiş ve ilerleyen dönemlerde Türkiye’nin ciddi sorun yaşayacağı dış alım yolu benimsenmiştir. 1950’li yıllar boyunca olumlu şekilde devam eden Türkiye-ABD ilişkileri, 1962 yılında yaşanan Küba Füze Krizi neticesinde ABD’nin Türkiye’de bulunan Jüpiter füzelerini Türkiye’nin haberi olmaksızın kaldırması sebebiyle seyrini değiştirmeye başlamış ve Türkiye’nin ABD’ye olan güveni sarsılmıştır. Türkiye’nin İkinci Dünya Savaşı sonrasında beri yakın ilişkiler geliştirdiği ABD ile arası 1964 yılında patlak veren Johnson Mektubu nedeniyle bozulmuştur. Yardımlar kapsamında verilen silahların Kıbrıs’ta kullanılamayacağına ve aksi takdirde muhtemel bir Sovyet tehdidine karşı NATO’nun Türkiye’ye yardım etmeyeceğine yönelik bir mektup olan Johnson Mektubu, Türk-Amerikan ilişkileri ve Türk Savunma Sanayii bakımından önemli bir dönüm noktası olmuştur.

Kıbrıs Barış Harekâtı’nın gerçekleştirilmesinden sonra yaşanan olaylar neticesinde Türkiye, bu döneme kadar benimsemiş olduğu savunma sanayiinde yardım ve dış alıma yönelik tedarik modelinin zararlarını acı bir şekilde tecrübe etmiştir. ABD tarafından yapılan yardım ve hibelerin Türk Savunma Sanayiinin gelişmesine engel olması ve ülke ekonomisine

vermiş olduğu yükün yanı sıra alınan askeri teçhizatın ABD tarafından belirlenen amaçlar dışında kullanılmaması şartının getirilmesi, Türkiye'yi ABD'nin onayı olmadan hareket edemeyeceği bir durumun içine sokmuştur. Nitekim ilerleyen bölümlerde detaylı şekilde inceleyeceğimiz Kıbrıs Barış Harekâtı esnasında ABD ve yardım alınan diğer devletler, kendileri tarafından temin edilen silahların kullanılmasını engellemeye çalışmışlardır. Bu durum, Türkiye'nin yerli savunma sanayii politikasını terk edip dış yardım ve hibelere güvenmesinin büyük bir hata olduğunun anlaşılmasını sağlamıştır. Bu dönem yerli savunma sanayii inşa edebilmek ve ihtiyaçların mümkün mertebe yerli kaynaklar vasıtasıyla temin edilmesi maksadıyla Kara Kuvvetleri Güçlendirme Vakfı, Deniz Kuvvetleri Güçlendirme Vakfı ve Hava Kuvvetleri Güçlendirme Vakfı kurulmuştur. Bu vakıflarca yapılan çalışmalar neticesinde; HAVELSAN, ASELSAN, ASPILSAN, İŞBİR Elektronik, KÖYTAŞ, SİDAŞ, ASKALSAN, OTOMARSAN, TUSAŞ gibi şirketler kurulmaya başlamıştır. Ayrıca 1978 yılında Savunma Araştırma ve Danışma Kurulu kurularak Silahlı Kuvvetlerin diğer sanayi kolları ile entegre olarak uzun vadede çok daha başarılı olması amaçlanmıştır (Gökçay, 2015).

1980'li yıllara gelindiğinde Türkiye, 1950'li yıllarda batı ile kurulan yakın ilişkiler neticesinde benimsediği ithal ikame modelini terk etmiş ve ihracata dayalı bir politika benimsemiştir. 1985 yılında 3238 sayılı Kanun kapsamında Savunma Sanayii Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı ve Savunma Fonu kurulmuştur. 3238 sayılı kanun ile silahlı kuvvetlerin her türlü ihtiyacının ulusal savunma sanayii tarafından tedarik edilmesi amaçlanmıştır. Yerli savunma sanayiinin geliştirilmesini öngören bu kanun, 1980'lerden önce uygulanan politikalardan farklı olarak savunma sektöründeki devlet tekeli anlayışının terk edilmesini sağlamış ve özel kurum ve kuruluşların savunma sanayiine yönelik çalışmalarda bulunabileceği bir alan yaratmıştır. Bu sayede savunma sanayii sektörünün daha hareketli, modern teknolojiye ayak uydurmakta zorlanmayan, yeni gelişmeler ile kendini revize edebilen ve en önemlisi Türkiye'nin diğer ülkelere karşı güçsüz durumdan çıkıp kendi kendine yetebilen bir hale dönüşmesi öngörülmüştür. 1989 yılına gelindiğinde Savunma Sanayii Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı, Savunma Sanayii Müsteşarlığı (SSM) adını almıştır. Savunma Sanayii Müsteşarlığı ise 10 Temmuz 2018 tarihinde Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Cumhurbaşkanlığına bağlanarak Savunma Sanayii Başkanlığı (SSB) adını almıştır (Kızmaz, 2007).

Savunma Sanayii Başkanlığı'nın kurulmasıyla Türk savunması sanayii büyük bir ilerleme dönemine girmiştir. Hatta ilk ortak girişim projesi bu dönemde uygulamaya başlanmıştır. Türk Uçak Sanayii A.Ş. (TUSAŞ), ABD'li General Dynamics firmasıyla

anlaşarak, F-16 uçağı üretmeye başlamıştır. Bu ortak girişim aynı zamanda Türk Havacılık ve Uzay Sanayii (TAI) Şirketini kurarak Türk havacılık sanayiinin temelini yeniden şekillendirmiştir. Dahası 1987’de Uçak Motoru fabrikası açılmıştır. Ortak üretim kapsamında 1990-2000 yılları arasında Cougar Genel Maksat Helikopteri, Başlangıç Eğitim Uçağı, Hafif Nakliye Uçağı ve Zırhlı Muharebe Aracı gibi projeler hayata geçirilmiştir. Sonraki yıllarda savunma sanayiini geliştirmek maksadıyla Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı (TSKGV), TUSAŞ, FMC-NUROL Savunma Sanayii A.Ş. (FNSS), ROKETSAN, HAVELSAN, MTU Motor Türbin Sanayii ve Ticaret A.Ş., Savunma Teknolojileri Mühendislik ve Ticaret A.Ş. (STM), NUROL Makine Sanayii A.Ş., RMK Marine Gemi Yapım Sanayii, ve Meteksan Savunma gibi pek çok kuruluş çalışmalara başlamıştır (Emirkadı, 2018).

Kıbrıs Barış Harekâtı ve sonrasında yaşanan olaylardan çıkarılan dersler neticesinde Batıdan tedarik anlayışı bu dönemde terk edilerek tek bir ülkeye bağlı kalmanın önüne geçilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda Türkiye, farklı ülkelerden savunma sanayii ürünleri temin ederek Batılı devletlere olan bağımlılığı azaltmayı hedeflemiştir. Hatta bu dönemde ülke güvenliğine yönelik tehdit algılamaları Yunanistan kaynaklı olduğundan dolayı Batının çıkarları doğrultusunda hareket etme düşüncesi bırakılarak SSCB’den silah alınması ve ittifak yapılması düşünülmüştür. Ancak 1980 darbesinin yaşanması sebebiyle bu düşünce gerçekleşmemiştir (Oran, 2009).

İkinci Dünya Savaşı ve sonrasında itibaren savunmaya yönelik silah ve teçhizatın dışarıdan temin edilmesi ve dış yardımlara güvenilmesi sebebiyle ülkenin askeri endüstrisi yeteri kadar gelişmemiştir. Dışa bağımlılığı azaltmak ve Silahlı Kuvvetlerin ihtiyaç duyabileceği harp malzemesi ve bunların bakım onarımının yapılması için gerek duyulacak hammadde ya da yedek parçanın milli kaynaklarla karşılanması için 1983 yılında Savunma Donatım İşletmeleri Genel Müdürlüğü kurulmuştur. Ayrıca savunma sanayiinin geliştirilmesi maksadıyla yapılan çalışmalara önem verileceği, 5. Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda (1985-1989) da vurgulanmıştır. Bu dönemden sonra Türkiye’de savunma sanayii alanında esas büyük gelişmeler Turgut Özal’ın iktidarda olduğu dönemde olacaktır. Özal’ın 1983’te iktidara gelmesiyle birlikte Türkiye-ABD ilişkileri tekrar olumlu bir havada seyreterek endüstriyel işbirliği sağlanacaktır. Turgut Özal’ın ekonomiyi liberalleştirme politikası sebebiyle Türk dış politikasında ciddi bir bağımlılık söz konusu olmuştur. Bu nedenle Özal döneminin son bulduğu 1990 yılına kadar dış politikada yıpranmalar yaşanmıştır. 1990’lı yıllarda ise tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’nin gündeminde de Soğuk Savaş’ın bitişi yer almıştır. Soğuk

Savaş'ın bitmesi ile birlikte Doğu ve Batı Bloğu arasında tampon bölge olma özelliğini kaybeden Türkiye, bölgesel olarak farklı bir konuma ulaşmıştır. SSCB'nin yıkılması ve Türkiye ile sınır bağlantısının kalmamış olması, Türkiye için olumlu bir durum olarak değerlendirilebilir. Sovyet tehdidinin ortadan kalkması ile birlikte Türkiye, bölgedeki diğer devletlerle komşu olarak yakın ilişkiler geliştirmeye başlamış ve bu bölgedeki gücünü arttırma fırsatı bulmuştur. Bununla birlikte Avrupalı devletler için komünizm tehdidinin ortadan kalkmış olması, Türkiye'ye olan güvenlik ihtiyaçlarının da azalmasına neden olmuştur. Bu durum Türkiye'nin Soğuk Savaş yıllarında kazanmış olduğu önemini kaybetmesi sonucunu doğurmuştur (Oran, 2009).

2000'li yıllarda Türkiye'de artan terör olaylarının etkisiyle savunma sanayii alanında yapılan gelişmelerin artarak devam ettiği söylenebilir. Söz konusu gelişmelerde savunma sanayii ürünlerinin en çok ithal edildiği ülke Amerika Birleşik Devletleri olduğundan dolayı Türkiye-ABD ilişkileri Türk dış politikası için son derece öneme sahip olmuş ve bu ilişkiler savunma sanayiinin gelişimini olumlu ya da olumsuz şekillerde etkilemiştir. Bulunduğu jeopolitik konum gereği Ermeni meselesi, Kürdistan İşçi Partisi (PKK) terör örgütünün faaliyetleri, Ortadoğu'da yaşanan olaylar, ekonomik ve siyasi ilişkiler gibi pek çok mesele, Türkiye'nin dış politikasının şekillenmesinde önemli belirtiler sunmaktadır (Oran, 2017). Bu dönemde Türk savunma sanayiindeki genel görünüm şu şekildedir;

- Savunma sanayii ürünlerinde doğrudan alım yerine ortak üretim anlayışı benimsenmiş ve yerli üretimin payı artış göstermiştir.
- Savunma sanayii alanındaki yapılan üretim ve satışlar artış göstermiştir.
- Savunma sanayii alanındaki yapılan harcamalar artmaya devam etmiştir.
- Savunma sanayii alımlarında tek bir ülkeye bağımlı kalmak yerine farklı alternatifler ve işbirliği arayışları kendini göstermiştir.

Türk Savunma Sanayisinin gelişimi ve tarihsel süreç içerisinde yaşanan olaylar çalışmanın ilerleyen bölümlerinde sebep sonuç ilişkisi içerisinde detaylı olarak incelenecektir. Türkiye'nin savunma politikalarını dönemlere ayırarak incelemek uygun olacaktır. Buna göre çalışmada Türk Savunma Sanayiinin Tarihsel Gelişimi ve Dış Politikadaki Gelişmelerle Bağlantıları; İki Savaş Arası Dönem (1923-1938), İkinci Dünya Savaşı ve Sonrası Dönem (1939-1952), Türkiye'nin NATO'ya Girişi ve Sonrası Dönem (1952-1974), Yerli Üretim Anlayışına Dönüş Dönemi (1974-2000) ve AK Parti Dönemi olarak detaylandırılacaktır.

TÜRK SAVUNMA SANAYİİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ VE DIŞ POLİTİKADAKİ GELİŞMELERLE BAĞLANTILILARI

2.1. İki Savaş Arası Dönem (1923-1939)

1912 Balkan Savaşları ile başlayıp 1923 yılına kadar art arda yaşanan savaşlar nedeniyle harap olmuş bir mirası devralan yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti, uzun yıllar devam eden savaşlar ve mağlubiyetler sebebiyle yorgun düşmüş bir milletin yaralarını sarmak mecburiyetinde kalmıştır. Yeni kurulan hükümet, dikkatini ülke içindeki problemlere yoğunlaştırarak her alanda reformlar yapmıştır. Her ne kadar ekonomik, sosyal ve siyasi sorunlarla mücadele ediliyor olursa olsun yeni Cumhuriyetin asker kökenli kadrosunun etkisiyle savunma sanayiine büyük önem verilmiştir. Hali hazırda Kurtuluş Savaşı'ndan yeni çıkan Türkiye Cumhuriyeti, dış politikasında maceradan uzak barışçıl bir politika izlediğinden dolayı savunma sanayiindeki öncelik, ülke içindeki güvenliği sağlamaya yönelik olmuştur. Bununla birlikte Lozan'da çözüme kavuşturulamayan Boğazlar, Hatay, Musul, yabancı okullar ve nüfus mübadelesi gibi meseleler Batı ile ilişkilerde güvensizliğe neden olmuş ve ordunun askeri yeteneklerinin geliştirilmesinin gerekliliğini gözler önüne sermiştir. Nitekim Osmanlı Devleti'nin yıkılmasının en büyük nedenlerinden biri, savunma sanayiinin son yüzyılda ihtiyaçları karşılayamamasından kaynaklanmıştır. Bu sebeple yeni kurulan Türkiye Cumhuriyetinin kurucu kadrosu geçmişten çıkarılan dersler neticesinde Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren savunma sanayiinin tam bağımsızlığın bölünmez bir parçası olduğunun bilincinde hareket etmiş ve savunma sanayiine gerekli önemi göstermiştir.

Atatürk döneminde, güçlü bir ordunun kurulabilmesi için ihtiyaç duyulacak her türlü askeri malzemenin yerli üretimini yapmak ve dışa bağımlılığı ortadan kaldırmak maksadıyla etkin bir savunma sanayii altyapısı oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda ilk ciddi savunma sanayii altyapısı oluşturulmuş ve 1921 yılında Askeri Fabrikalar Genel Müdürlüğü kurulmuştur. Askeri Fabrikalar Genel Müdürlüğü'ne bağlı olarak; Ankara Marangoz Fabrikası (1921), Ankara Silah Fabrikası (1923), Kayseri Uçak Fabrikası (1925), Eskişehir Uçak Tamir Fabrikası (1925), Gölcük Tersanesi (1926), Ankara Fişek Fabrikası (1928), Kırıkkale Pirinç ve Döküm Haddehanesi (1929), Kırıkkale Topçu Mühimmat Fabrikası (1929), Kayaş Kapsül Fabrikası (1930), Mamak Gaz Maskesi Fabrikası (1933), Kırıkkale Çelik Döküm ve Haddehanesi (1933), Elmadağ Barut ve Patlayıcı Maddeler Fabrikası (1934),

Silahtarağa Fişek Fabrikası (1934), Kırıkkale Nitroselülozlu Barut Fabrikası (1938), Kırıkkale Tüfek Fabrikası (1939), Kırıkkale Top Fabrikası (1939), Orman Çiftliği (Gazi) Motor Fabrikası (1948) kurulmuştur. Mustafa Kemal Atatürk, üç tarafı denizlerle çevrili Türkiye Cumhuriyeti'nin güçlü bir donanmaya sahip olması gerektiğini ancak böyle bir donanmaya sahip olmanın çok maliyetli olacağını düşündüğünden dolayı Osmanlı Devleti'nden kalan gemilerin onarılmasını hedeflemiştir. 1926 yılında Türk donanmasının ihtiyaç duyacağı bakım, onarım ve inşa faaliyetleri için Gölcük Tersanesi kurulmuştur. Tersane, yıllar boyunca Türk Deniz Kuvvetleri'nin vurucu gücü olan Yavuz Zırhlısının bakım ve onarım faaliyetlerini gerçekleştirmek amacıyla kurulmuştur. Ancak bakım onarım faaliyetleri için kurulmuş olan Gölcük Tersanesi'nin gemi imalatı için gerekli kapasiteye sahip olduğunun anlaşılmasından dolayı 1938 yılında Türkiye Cumhuriyeti tarafından üretilen ilk gemi olan Gölcük Tankeri çizimleri Ata Nutku tarafından tamamlanmıştır (Savunma Sanayii Başkanlığı, t.y).

Cumhuriyet kurulduğunda askeri güç kullanımını gerekli kılacak veya böyle bir güç kullanımına hazır olmayı gerektirecek meseleler öncelikle ülkenin doğusunda yaşanmıştır. Irak sınırının güneyinde bulunan Musul, zengin petroleri sebebiyle büyük güçlerin ilgi odağı olmuştur. Bölgedeki güçlü devletler emellerini gerçekleştirmek maksadıyla özellikle Kürtler, Ermeniler ve Asurîler gibi etnik unsurları parçalamayı ve özerk yönetimler kurmayı hedeflemişlerdir. Nitekim yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti için Lozan'da çözülemeyen en önemli meselelerden biri Misak-ı Milli sınırlarında olan Musul sorunu olmuştur ve bu sorun İngiltere ile büyük bir kriz yaşanmasına neden olmuştur. Hali hazırda ağır bir savaştan çıkmış ülke için bölgede hala kuvvetli bir askeri gücü olan İngiltere ile herhangi bir sıcak çatışma oldukça tehlikeli olduğundan dolayı dış politikada temkinli hareket edilmiştir. Neticede tüm çabalara rağmen Misak-ı Milliden taviz verilmiş ve Türkiye-Irak sınırı, Türkiye ve Irak açısından gerekli şekilde değil büyük güçlerin bölgedeki emelleri doğrultusunda uluslararası hukuk dikkate alınmadan çizilmiştir (Uçar, 2019).

Musul meselesinden önce Güneydoğu Anadolu bölgesinde baş gösteren Şeyh Sait isyanı, Türkiye'nin askeri güç kullanımı noktasında en büyük odak noktası olmuştur. Bölgedeki arazi şartlarının kara harekâtı için elverişsiz oluşu, hava gücünün kullanımını gerekli kılmıştır. Bu sayede hava gücünün ne kadar önemli olduğu anlaşılmış ve Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren havacılık alanında yapılan çalışmalara öncelik verilmiştir. Ancak Türk hava harp sanayiinin gelişimi incelendiğinde yapılan ilk çalışmanın bireysel bir çabadan ibaret olduğu görülmektedir. Osmanlı döneminde pilot olan Vecihi Hürkuş, 1923 yılında kendi çabalarıyla uçak üretimine başlamıştır. Vecihi K-VI adındaki uçak

200 km hıza ulaşabilecek ve yüksek manevra kabiliyetine sahip şekilde tasarlanmıştır. Benz marka motor kullanılan bu uçağın yapımı, 1925 yılında tamamlanmış ancak uçabilirlik sertifikası alamamıştır. Vecihi Hürkuş, uçağı uçurmuş ve beklentileri karşıladığını göstermiş olmasına rağmen sertifikasız uçuş yaptığından dolayı uçuş kariyerine son verilmiştir. Vecihi K-VI ise atıl duruma bırakılmıştır (Yavuz, 2017)

Vecihi Hürkuş'tan sonra Türk havacılık faaliyetleri kapsamında Türk Tayyare Cemiyeti ve Alman Junkers Tayyare Fabrikası ortaklığında 1926 yılında Tayyare ve Motor Türk A.Ş. (TOMTAŞ) kurulmuştur. TOMTAŞ, Türkiye'nin havacılık alanında atılan ilk özel sektör adımı olmuştur. TOMTAŞ 1928'den itibaren üretime başlamış ve farklı çeşitlerde yaklaşık 150 uçak üretmiştir. TOMTAŞ'ın baş test pilotu 1925 yılında uçuş kariyerine son verilen Vecihi Hürkuş olmuştur. 120 Alman ve 240 Türk'ün çalıştığı fabrikada işçiler arasındaki maaş farklarından kaynaklanan sıkıntılar ve finansal problemler nedeniyle üretim durmuş ve iki yıl sonra kapatılmıştır. Üretimde kullanılan tesisler Kayseri Tayyare Fabrikası adını alarak 1930 yılında devlet kontrolüne geçmiş, 1932'de yeniden kullanılmaya başlanmış ve aynı yıl Curtiss Hawk ve Fledging uçakları üretilmiştir. Bununla birlikte ortak üretim kapsamında Almanya ile Gotha-145, Polonya ile PZL-23 İngiltere ile Miles ve Magister uçaklarının üretimi tamamlanmıştır. TOMTAŞ dönemi dâhil olmak üzere Kayseri Tayyare Fabrikası'nda 1941 yılına kadar 212 uçağın üretimi yapılmış ancak üretimin devamlılığı sağlanamadığından dolayı Eskişehir ve Kayseri fabrikaları bakım onarım faaliyetleri kapsamında kullanılmak üzere üretime kapatılmıştır (Yalçın, 2019).

Osmanlı Devleti'nin yıkılma sürecinde devlet memuru olan ve daha sonra ticarete atılan dönemin önde gelen zenginlerinden olan Nuri Demirağ, milli havacılık sistemi kurmak istemiştir. Dışardan lisans alarak üretim yapılmasından ziyade yerli üretimin önemini vurgulayan Demirağ, yerli havacılık savunma sanayiinin önemini şu sözlerle ifade etmiştir; *“Avrupa'dan, Amerika'dan lisanslar alıp tayyare yapmak kopyacılıktan ibarettir. Çünkü demode tipler için lisans verilmektedir. Yeni icat edilenler ise, bir sır halinde, büyük bir kıskançlıkla muhafaza edilmektedir. Binaenaleyh kopyacılıkta devam edilirse, demode şeylerle beyhude yere vakit geçirilecektir. Şu halde, Avrupa ve Amerika'nın son sistem tayyarelerine mukabil, yeni bir Türk tipi vücuda getirilmelidir.”* (Şakir, 2018)

Soyadını Atatürk tarafından alan Demirağ 1936 yılında etüt atölyesi, 1939 yılında uçak fabrikası ve havaalanı kurmuş ve Türkiye'de ilk paraşüt üretimini gerçekleştirmiştir. Nuri Demirağ tarafından üretilen ilk uçak Nu.D.36 tipi uçaktır. Bu uçaktan 12 tane üretilmiş olmasına rağmen uçaklardan birinin test esnasında düşmesi nedeniyle üretimi engellenmiştir.

Nuri Demirağ, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'den yardım talep etmiş olsa da tüm çabalarına rağmen herhangi bir sonuç elde edememiş ve kurmuş olduğu uçuş okulu, uçak fabrikası ve havaalanı 1944 yılında kamulaştırılmıştır. Ayrıca Nuri Killigil, 1938'de İstanbul'da almış olduğu bir fabrikada patlayıcı madde üreterek Türkiye'de bu alanda adım atan ilk girişimci olmuştur. İkinci Dünya Savaşı boyunca Türk ordusu için savaş sonrasında ise ihracat yapmak için üretim yapmıştır. Ancak 1949 yılında ortaya çıkan bir patlama ile Nuri Killigil dâhil 27 kişi vefat etmiştir. 1941 yılına gelindiğinde ise Türk Hava Kurumu tarafından Ankara'da kurulan uçak fabrikası Türk savunma sanayiinin havacılık alanında yaptığı ilk büyük gelişim olarak görülmüştür. Nitekim bu fabrikada birçok nakliye uçağı, eğitim uçağı ve planör üretimi yapılmıştır (Aydoğan, 2020).

Türk savunma sanayiinin gelişmesinin önündeki en önemli engellerden biri dış pazar kapasitesi olmuştur. Türkiye'nin ilk kez yerli olarak kurmuş olduğu Etimesgut Uçak Fabrikası'nda üretilmiş olan THK-5 uçağı Danimarka'ya ihraç edilmiş ancak daha sonra 26 uçak daha sipariş eden Danimarka, "uçak bir harp silahıdır, satılmaz, ihraç edilemez" düşüncesi nedeniyle geri çevrilmiştir. Bununla birlikte THK'nin vermiş olduğu Nu.D.36 uçağının siparişi istenen özelliklerin sağlanması konusunda yaşanan aksaklıklar nedeniyle teslim alınmamış, Nu.D.38 uçağı ise yapılan tüm geliştirme faaliyetlerine rağmen hiç sipariş edilmemiştir (Yalçın, 2019).

Güneydoğu Anadolu bölgesinde yaşanan olaylar akabinde alınan bu önlemlerin yanı sıra Boğazları hedef alabilecek olan olası İtalyan tehdidine karşı Türk Silahlı Kuvvetleri birlikleri Batı Anadolu bölgesinde bulundurulmuştur. Uygulanan genel strateji, ülke sınırları içerisinde yıpratmaya dayalı bir savunma şeklinde olmuştur. Muhtemel bir saldırıda ülkenin stratejik konumunun sağladığı avantajla müttefik desteğinin alınması hedeflenmiştir. Hali hazırda o dönem insan gücüne dayalı Silahlı Kuvvetlerin çok fazla alternatifi yok gibi görünmektedir. Askeri alanda benimsenen bu strateji Türk dış politikasında da kendini göstermiş ve işbirliğine açık bir politika izlenmiştir (Uçar, 2019).

Türkiye'nin üç tarafının denizlerle çevrili ve kritik öneme sahip boğazları olan bir ülke olması, Deniz Kuvvetlerinin askeri ve siyasi olarak kullanılabilecek güçlü bir enstrüman olarak görülmesi, bu alanın geliştirilmesi maksadıyla yapılan çalışmaların hız kazanmasına neden olmuştur. Ancak o dönem Deniz Kuvvetlerinin ihtiyaç duyduğu silahların temini için kaynak sorunu ve söz konusu silahların ithal edileceği ülkenin bulunması noktasında güçlükler yaşanıyordu. Ayrıca silahsızlanma çalışmalarının denizlerde de kendini göstermesi Türkiye'nin bu alanda yaptığı girişimlerin önündeki engellerden bir diğerini teşkil etmiştir.

Buna rağmen Türkiye, deniz gücünü artırmak için büyük güçler arasındaki güç yarışından faydalanmaya çalışmıştır. Buna İtalya'nın Akdeniz'deki rakibi Fransa'ya karşı Türkiye'nin askeri ve politik gücünden faydalanmak amacıyla dört adet savaş gemisi, iki adet denizaltı ve üç çıkarma gemisi üretmesini örnek olarak gösterebiliriz (Güvenç, 2002).

Türkiye için deniz gücünün önemi her şeyden önce Yunanistan ile yaşanan gergin ilişkiler bakımından hayati öneme sahip olmuştur. Yunanistan ile yaşanan sorunlar, Türk dış politikasının odak noktasında olmuş ve savunma sanayiinin şekillendirilmesinde önemli rol oynamıştır. Sonuç olarak kısa vadeli de olsa Ege Denizinde Türk-Yunan silahlanma ve üstünlük kurma yarışı baş göstermiştir. Bu dönemde Balkan devletleri arasındaki en kuvvetli donanmaya sahip olan Türk Deniz Kuvvetleri'nin söz konusu yarışta üstünlük sağladığı genel olarak kabul görmüş bir yaklaşım olmuştur. Nitekim Türkiye ve Yunanistan arasında denizlerdeki silahlanma yarışına son vermek amacıyla bir protokol yapılmış ve iki ülke arasındaki ilişkiler gergin zemininden uzaklaşarak normalleşmeye başlamıştır. Buradan da anlaşılacağı üzere dış politikanın savunma sanayii alanında yapılan gelişmelere etkisi olduğu gibi savunma sanayii alanında kaydedilen ilerlemeler de dış politikanın şekillenmesinde etkili olmuştur. İki ülke, revizyonist hareketlere karşı işbirliği içerisinde olma gerekliliğini görmüş ve ortak statükocu politika izlemişlerdir. O dönem söz konusu revizyonizm bölgeden bölgeye değişkenlik gösteren bir özelliğe sahip olduğundan dolayı Balkanlardaki statükoya karşı en büyük tehlike Bulgaristan olarak görülmektedir. İtalya ve Almanya'nın Akdeniz ve Balkanlarda yayılcı politikasına karşı Türkiye ve Yunanistan'ın öncülüğünde 1934 yılında bölgesel bir işbirliği anlaşması olan Balkan Paktı kurulmuştur. Yugoslavya ve Romanya da İtalya ve Almanya tehdidine karşı bu pakta taraf olmuşlar ve bu ülkeler birbirlerinin bağımsızlığına saygı göstereceklerini teyit ederek sınırlarını güvence altına almışlardır. Türkiye askeri gücünü dış politikada ilk olarak bu dönemde etkili olarak kullanmıştır (Uçar, 2019).

Bu dönemde Türk dış politikasında ve askeri stratejisinde en önemli gelişme hiç şüphesiz İstanbul ve Çanakkale boğazlarının silahsızlandırılmasını sona erdiren ve Boğazlar üzerindeki kontrol ile savaş gemilerinin geçişini düzenleme yetkisinin Türkiye'ye verildiği Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanmasıdır. Bu sözleşme Boğazlar üzerindeki tam yetkiyi Türkiye'ye vermekle birlikte barış zamanında ticaret gemilerinin serbestçe geçiş yapmasını garantilemekteydi. Bu sözleşme imzalanmadan önce Boğazların silahsızlandırılmış ve askerden arındırılmış durumu, Türkiye'nin savunma stratejisinde ciddi bir sorun oluşturmaktaydı. Anlaşma sayesinde Boğazların güvenliği sağlanmakla birlikte Karadeniz'e

deniz bağlantısı bulunmayan ülkelerin Boğazlardan savaş gemisi geçirmeleri de sınırlandırılmıştır. Ayrıca bölgenin silahlandırılması, Ege ve Akdeniz’de var olan İtalyan tehdidine karşı Türkiye’nin güvenliğini sağlamasına yardımcı olmuştur. Bu anlaşma ile 1923’te imzalanan Boğazlar Sözleşmesi geçerliliğini yitirmiş ve Uluslararası Boğazlar Komisyonu’nun görevi son bulmuştur. Bu sayede Türkiye’nin savunma zafiyetine son verilmiştir. Boğazlardaki tam kontrolün ele geçirilmesi Türk dış politikası ve diplomasisinde iyi ilişkiler kurulmasını sağladığı gibi Türkiye’nin uluslararası konjonktürdeki konumunun önemini de artırmıştır (Yalçın, 2000).

İtalya ve Almanya’nın yayılmacı politikalarının yanı sıra 1930’lu yıllardan itibaren devletlerarası ilişkilerin gerginleşmesi, Türkiye’nin silahlanma konusundaki motivasyonunu perçinlemiş ve büyük güçler ile ittifak arayışı çalışmalarına hız kazandırmıştır. Türkiye’nin 1937 Lyon Konferansı’nda alınan önleyici tedbirlere katkısı ve Büyük Trakya Manevraları bu konuda atılan önemli adımlardır. O güne kadar askeri alanda yapılan her türlü çalışmada ketumiyet prensibiyle hareket eden Türkiye, böyle geniş çaplı bir manevra ile gövde gösterisi yaparak müttefiklerine gücünü göstermek istemiştir. Manevra senaryosu gereği birer Akdeniz ve Balkan devletinin Türkiye’ye saldıracağı varsayılıyordu. Bu senaryodan da anlaşılacağı üzere Türkiye için esas tehdidin kaynağı bu bölgeler olarak görülüyordu (Güvenç, 2004).

Genel olarak bakıldığında Türkiye’nin güvenliğini sağlamak maksadıyla ihtiyaçlarını kendi imkânlarıyla gidermeye çalıştığı bu dönemde, Türk savunma sanayiinin geliştirilmesi amacıyla çok önemli adımlar atılmıştır. Bu adımların atılmasında Atatürk’ün millileşme çabaları önemli rol oynamıştır. Ancak Milli Mücadele sonrası içinde bulunulan mali sıkıntılar askeri kapasitenin istenen seviyeye getirilmesine engel olmuştur. Bununla birlikte iki büyük dünya savaşı arasında Milletler Cemiyeti’nin çabası ile birlikte barışı korumak adına silahsızlanma çalışmaları, Türkiye’nin askeri gücünü artırma yönündeki adımlarının uluslararası konjonktürde benimsenen politikalar ile ters bir görünüm ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu sebeple Türkiye’nin 1932 yılında Milletler Cemiyeti’ne dâhil olması, askeri gücün artırılması için yapılan çalışmaları önemli ölçüde sınırlandırmıştır. Fakat 1930’lu yılların ortalarından itibaren Milletler Cemiyeti’nin uluslararası barışı ve güvenliği sağlamak ve devletlerarasındaki sorunların barışçıl yollarla çözülmesi gibi misyonlarını yerine getiremediği anlaşılmış ve başarısız bir kolektif güvenlik girişimi olarak tamamen çökmüştür. Cemiyetin başarısız olmasının en önemli nedenlerinden biri, savaşı önlemek için öngörülen yaptırımların yetersiz olması olmuştur. Bu nedenle silahsızlanma çabaları başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Dönemin lideri Mustafa Kemal Atatürk, hem dış politikada hem de askeri stratejide özgün fikirleriyle meslektaşlarına nazaran daha cesur ve risk alabilen bir tutumla hareket etmiştir. 1923-1938 yılları arasındaki bu dönemde Devletçilik ilkesi doğrultusunda yerli savunma sanayii kurmak adına önemli çalışmalar yürütülmüş ve alanın geliştirilmesine yönelik yatırımlar çoğunlukla devlet eliyle yapılmıştır. Özellikle Atatürk döneminde savunma sanayiinin dışa bağımlı olmayan ve kendi kendine yetebilen bir hale bürünmesi için ciddi girişimlerde bulunulmuştur (Özgen, 2016).

Milli mücadelenin kazanılması ile elde edilen siyasi ve askeri zaferi ekonomik zaferlerle perçinlemek isteyen hükümet, yeni kurulan ve yıpratıcı bir savaştan çıkan devletin ekonomisini canlandıracak politikalar benimsemiştir. Bu kapsamda birinci ve ikinci beş yıllık sanayileşme planları yapılmış ve temel tüketim maddelerinin yurtiçinde üretilmesi planlanmıştır. Devlet, ülkenin sanayileşmesi ve kalkınması amacıyla önemli adımlar atmış ve büyük fabrikalar inşa ettirmiştir. Ayrıca ekonomide pek çok millileştirme çalışması gerçekleştirilmiş ve bu çalışmalar neticesinde başarılı sonuçlar elde edilerek ülke ekonomisinin yabancı kaynaklara bağımlılığı minimize edilmiştir (Ziylan, 2001).

Cumhuriyet kurulduktan sonra savunmaya yönelik oluşturulan politikalarda en önemli aktörler şüphesiz Mustafa Kemal Atatürk ve onun silah arkadaşları olan İsmet İnönü ile Fevzi Çakmak olmuştur. 4 Mart 1924 tarihinde Bahriye Vekâleti (Denizcilik Bakanlığı) kanunu kabul edilerek bu bakanlığın MSB'den ayrılması ve kendi bünyesinde görev alması uygun görülmüştür. 1924 Anayasası yürürlüğe girinceye kadar Türkiye'de savunmaya yönelik alınan kararlarda TBMM, Erkan-ı Harbiye Umumiye Riyaseti, Müdafaa-i Milliye Vekâleti ve Bahriye Vekâleti etkin rol oynamıştır. Ancak yeni anayasanın kabul edilmesiyle birlikte savunmaya yönelik alınan kararlardaki yönetici mekanizmada değişiklik yapılmıştır. 1924 anayasasının 40. maddesine göre Başkomutanlık unvanı Cumhurbaşkanıya verilmiştir. 1930'lu yıllara gelindiğinde devletlerarası ilişkilerin değişmesi ve Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulmaya çalışılan barış ortamının bozulmaya başlaması ile Batılı devletler, güvenlik endişelerini gidermek maksadıyla savunmaya yönelik yeni stratejiler geliştirmeye başlamıştır. Bu durum Türkiye'yi de etkilemiş ve yerli savunma sanayiinin yönlendirilmesi için yeni bir karar mekanizması oluşturulmasını gerekli kılmıştır. Bu kapsamda Genelkurmay Başkanlığına bağlı Müsteşarlıklar, Kuvvet Komutanlığı şeklinde oluşturulmuştur. Bununla birlikte Milli Savunma Yüksek Kurulu kurulmuş ve üyeleri Cumhurbaşkanı, Genelkurmay Başkanı ve Başbakan olmuştur (Resmi Gazete, 1949).

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün onayı ile 1 Kasım 1937 tarihinde kurulan I. Bayar Hükümeti, savunma sanayii alanında yapılacak olan çalışmalara öncelik vermiş ve bu alandaki çalışmaları hükümet programına dâhil etmiştir. TBMM 9. Hükümet Programında bu konu ile ilgili şunlar belirtilmiştir: *“Teçhizat ve teslimat programımıza devam edeceğiz. En son sistem harp vasıtalarından henüz ihtiyacımız olanları da temin için ayrı bir program yapacağız. Bu program, memleket dâhilinde yapılması kabil olanları, memleket dâhilinde imal ettirmek esasını ihtiva edecek ve kara, deniz, hava kuvvetlerimizin bu kabil bütün ihtiyaçlarına şamil olacaktır. Sureti umumiyede millî müdafaa kuvvetlerimizi daima en bol, en ileri vasıtalarla teçhiz etmek belli başlı emelimiz ve vazifemizdir. Mevcut malzemenin daima iyi halde bulundurulması, kıymetten düşmüş olanların yenilenmesi ve sefer için ordu ihtiyaçlarını karşılayacak her çeşit stoklar vücuda getirilmesi, daima göz önünde bulunduracağımız ehemmiyetli işler olacaktır. Mevcut harp sanayii fabrikalarımızı tam randıman alacak surette çalıştıracak ve henüz noksan kısımlarını tamamlayacağız. Harp sanayiimizin inkişafına hususî önem vermek umumî endüstrileşme hareketlerimizde harp 43 vaziyet ve ihtiyaçlarını daima göz önünde tutmak kararındayız”* (TBMM, 9. Hükümet Programı, 1937).

Savunma sanayii çalışmaları, sonraki hükümet programlarına da dâhil edilmiş ve ülkede bulunan savunma sanayii fabrikalarının iyileştirilmesi amacıyla çalışmalar yürütülmüştür. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün onayı ile 3 Nisan 1939 - 9 Temmuz 1942 tarihleri arasında kurulan I. ve II. Saydam Hükümetleri, TBMM 11. Hükümet Programında ordunun ihtiyaç duyacağı harp silah, araç ve teçhizatının yerli kaynaklardan karşılanması amacıyla yürütülen çalışmaların sürdürülebilirliğinin önemine vurgu yapmıştır (TBMM, 11. Hükümet Programı, 1939).

1923-1938 yılları arasında Atatürk ve silah arkadaşlarının öncülüğünde yapılan ve yapılması planlanan çeşitli reformlar ile yeni kurulan Cumhuriyet, hızlı bir şekilde toparlanmaya çalışılmıştır. Bu dönemde Türk iç politikasının odak noktası söz konusu reformların devamlılığını sağlamak, dış politikada ise İkinci Dünya Savaşı esnasındaki dengeyi sağlamak ve savaş sonrası meydana gelen uluslararası sistemin yeni düzenine ayak uydurma çabaları olmuştur. 1923-1930 yılları arasında ekonomide liberal bir politika benimsenmiştir. Bu politika ile yabancı girişimcilerin ülkeye girişine izin verilmiş ve özel sektör devlet tarafından teşvik edilmiştir. Ancak Kara Perşembe olarak adlandırılan 1929 Ekonomik Buhranı sebebiyle liberal politika terk edilerek 1930-1939 yılları arasında devletin daha ön planda olduğu bir politika benimsenmiştir. Bu dönemde devletin daha müdahaleci ve

koruyucu bir program uygulaması neticesinde devlet eliyle sanayileşme politikası benimsenmiş ve savunma sanayii bu politikaların önemli bir parçasını oluşturmuştur. Söz konusu program ile ülke yabancı sermayeye kapatılarak 1923-1930 yılları arasında benimsenen liberal politikanın etkileri azaltılmaya çalışılmıştır (Oran, 2016).

1923-1938 yılları arasında Türkiye’de güvenlik endişesi yaratan ve bu endişeleri gidermek maksadıyla önlemlerin alınmasını gerektirecek bazı sorunlar yaşanmıştır. Bunlardan ilki, 1930’lu yıllara kadar devam edecek olan ve o dönemde genç Cumhuriyetin en büyük sorunu haline gelen ayaklanmalar olmuştur. Türk halkının kurtarıcısı Mustafa Kemal Atatürk’ün laik ve demokratik bir devlet inşa etmek ve aşiret ya da tarikat gibi oluşumların çıkarlarına son vermek amacıyla yapmış olduğu devrimler, çeşitli isyanlarla ve girişimlerle engellenmeye çalışılmıştır. Aslında meydana gelen bu isyanların arka planında Batılı devletlerin 19. yüzyıldan beri petrol kaynaklarına ulaşmak amacıyla izlemiş oldukları emperyalist politikaları ve bu bölgelere hâkim olma arzuları bulunmaktadır. Söz konusu devletler amaçlarına ulaşmak için bu bölgelerdeki etnik ve dini farklılıkları kullanarak isyan yaratma stratejisini benimsemişlerdir. Bu isyanlar; 7-28 Eylül 1924 Nasturi İsyanı, 13 Şubat-31 Mayıs 1925 Şeyh Sait İsyanı, 25 Haziran 1925 Şemdinli İsyanı, 7-12 Ağustos 1925 Raçkotan ve Raman İsyanları, 1926 Eruhlu Yakup Ağa ve Oğulları İsyanı, 7 Ekim 1926 Koçuşığı İsyanı, 6 Ekim 1926-Mart 1927 Hakkâri İsyanı, 1925-1937 Sason İsyanı, 26 Mayıs 1927 Mutki İsyanı ve 1926-1930 yılları arasında devam eden Ağrı İsyanlarıdır. Devlet bu isyanları bastırmak ve güvenliği sağlamak için çok ciddi çaba sarf etmiştir. İkinci sorun, İtalya’da Mussolini’nin başa gelmesiyle revizyonist politikalar izlenmesi ve Anadolu topraklarının hedef haline gelmesi olmuştur. Bu nedenle İtalya, Türk dış politikasının belirlenmesinde en etkili Batılı devletlerden biri haline gelmiştir. Üçüncü sorun, yükselen Alman tehdidi ve Alman hükümetinin tıpkı İtalya’da olduğu gibi yayılmacı bir politika izlemesi olmuştur. 1933 yılına kadar Türk-Alman ilişkileri ılımlı seyretmesine rağmen Adolf Hitler’in 1933’te iktidarı ele geçirmesi ile birlikte iki ülke arasındaki ilişkiler bozulmaya başlamıştır (Uzgel, 2016).

Türkiye, artan tehditler ve güvenlik endişeleri sebebiyle uluslararası sistemde yalnız kalmamak için ve olası bir tehlikeye karşı tedbir mahiyetinde 1932 yılında dünya barışını tesis etmek, adaleti ve güvenliği sağlamak, sorunların barışçıl yollar ile çözmek amacıyla kurulan ilk evrensel örgüt olan Milletler Cemiyeti’ne üye olmuştur. Bununla birlikte Türkiye, uluslararası ortamda ortaya çıkabilecek muhtemel bir savaşa karşı güvenliğini temin edebilmek maksadıyla diğer devletlerle arasında paktlar kurmaya başlamıştır. Bu kapsamda

Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya arasında İtalya'nın Habeşistan'ı işgal etmesi üzerine 9 Şubat 1934'te Balkan Antantı imzalanmıştır. Bu paktlardan bir diğeri 8 Temmuz 1937 tarihinde imzalanan Sadabat Paktı olmuştur. Buna göre imzacı devletler olan Türkiye, İran, Irak ve Afganistan pakta taraf devletlerin iç işlerine karışmama hususunda taahhütte bulunmuş ve birbirlerine karşı herhangi bir saldırıda bulunmayacaklarına veya başka devletlerle işbirliği yapmayacaklarına dair karar almışlardır. İmzalanan antlaşma, Milletler Cemiyeti'nin bir hükmünü de içermekteydi; herhangi bir saldırı durumunda mağdur devlet kendisini savunabilir ve konuyu Milletler Cemiyeti'ne götürebilirdi. Bu hamle ile pakt, Milletler Cemiyeti'nin garantisi ve güvencesi altına alınmaya çalışılmıştır (Sönmezoğlu, 2011).

Bu dönemde normal koşullarda dışardan alım yoluyla temin edilecek olan ürünlerin yurt içinde üretimini yapmak suretiyle ülkenin dışa bağımlılığını azaltmayı amaçlayan ithal ikameci bir sanayi politikası yürütülmüştür. Bu politika genelde az gelişmiş ülkelerde benimsenen, ülkedeki sanayi kuruluşlarını dış sermayeden koruyarak gelişmesini sağlamayı hedefleyen ve ihracata yönelik üretime karşı bir politikadır. Savunma sanayii, bu politikanın önemli sacayaklarından birini teşkil etmiştir. Bu politika ile Türkiye, ülkenin kalkınması maksadıyla uluslararası kapitalist sistemin etkisinden mümkün olduğunca korunmaya çalışmıştır. Ancak 1929 yılına kadar Lozan'da imzalanan Ticaret Sözleşmesi ile yoğunlukla İstanbul ve İzmir'de bulunan yabancı yatırımcılar ve ülkede bulunan elit sınıfın Müslüman ticareti oluşturma politikaları nedeniyle bu model tam anlamıyla uygulanamamıştır. Bu durum savunma sanayiini de olumsuz etkilemiş ve istenilen seviyeye gelmesini engellemiştir. Yine de Atatürk, ülkenin kalkındırılması maksadıyla uluslararası ortamda sürekli değişkenlik gösteren güç dengelerini yakinen takip etmiştir ve milli savunma sanayii kurmak için ülkenin yeterli kaynağı olmamasına rağmen kredi almadan adımlar atmaya ihtimam göstermiştir. Bu kapsamda Batıdaki sanayi ve teknolojik altyapıyı öğrenmek lüzum görüldüğü takdirde bunları transfer etmek için Avrupa'ya kurullar göndermiştir. Bu dönem savunmaya yönelik yapılan harcamalar 1929 Dünya Ekonomik Buhranına kadar artış göstermiştir. Ekonomik kriz Türkiye'yi de olumsuz şekilde etkilediğinden dolayı bu tarihten sonra savunmaya yönelik yapılan harcamalarda düşüş olduğu görülmektedir (Oran, 2004). Söz konusu harcamalar aşağıdaki tabloda detaylı olarak gösterilmiştir.

Tablo-2.1: 1923-1938 Yılları Arası Askeri Harcamalar (SIRPI)

Yıllar	Harcama (TL)
1923	56.000.000
1924	69.000.000
1925	85.000.000
1926	90.000.000
1927	101.000.000
1928	112.000.000
1929	-
1930	109.000.000
1931	83.000.000
1932	93.000.000
1933	87.000.000
1934	104.000.000
1935	116.000.000
1936	136.000.000
1937	162.000.000
1938	195.000.000

Dönem içerisinde Türkiye'nin saldırgan bir politika izleyen Almanya ile ekonomik ve askeri ilişkiler kurduğu göze çarpmaktadır. Türkiye'nin kendisi için tehlike oluşturabilecek güçlerle çeşitli alanlarda ilişkiler geliştirmesi, benimsemiş olduğu denge politikasının göstergelerinden birini oluşturmaktadır. Nitekim Türkiye, Almanya'nın önemli bir tüketicisi ve hammadde bakımından üreticisi olmuştur. 1923 yılında Türkiye'nin ithal ettiği ürünlerde Almanya'nın toplam ithalata oranı 6,3 iken 1932 yılına gelindiğinde bu oran 23,2'ye yükselmiştir. Bununla birlikte Türk savunma sanayii için önemli girişimlerden biri olan Kayseri'deki Tayyare ve Motor Fabrikası'nın kuruluşu için Almanya'nın Junkers Şirketiyle 15 Ağustos 1925'te bir antlaşma imzalandığı görülmektedir. Almanya ve Türkiye arasındaki bu ikili ilişki özellikle askeri alanda İkinci Dünya Savaşı öncesinde hız kazanmıştır. Türkiye

1937 yılında Almanya'dan harp malzemeleri satın almış ve Kırıkkale'de bulunan Askeri Fabrikaya tezgâh yaptırmak için anlaşmaya varılmıştır. Bu dönemde Türk ordusunun eğitilmesi maksadıyla Alman Subayları, Harp Akademilerinde görev almıştır. Türkiye'den de Almanya'ya eğitim maksadıyla subaylar gönderilmiştir. Türkiye, yayılmacı politikaları sebebiyle 1930'lu yıllarda Almanya ve İtalya'dan güvenliğine yönelik tehdit algıladığından dolayı Almanya ile olan ekonomik ve askeri ilişkilerini geliştirip işbirliği oluşturarak söz konusu tehdidi bir nebze de olsa azaltmayı hedeflemiştir (Uzgel, 2004).

Benzer şekilde Türkiye, dönemin bir diğer yayılmacı politikalar izleyen ve Türkiye için tehdit oluşturan İtalya ile askeri ve ekonomik ilişkiler kurmuştur. İtalya her ne kadar Türkiye'nin güvenlik endişelerini artırıyor olsa da iki ülke arasındaki ticari ilişkiler artış göstermiştir. Türkiye'nin 1926 yılında yurt dışından aldığı ürünlerin %16'sı İtalya'dan ithal edilmiştir. Bununla birlikte Türkiye, İkinci Dünya Savaşı başlamadan önce muhtemel bir savaşa karşı alınan tedbirler kapsamında İngiltere, Fransa ve SSCB ile ittifaklar kurmak istemiş ancak harp silah, araç ve malzeme alımıyla ilgili herhangi bir işbirliği oluşturulmamıştır. Bu durum, Türkiye'nin Almanya'ya bağımlı hale gelmesine neden olmuş ve bundan rahatsız olan Türk yöneticiler 1937 yılında İngiltere ile askeri ve ekonomik ilişkileri hızlandırmıştır. Aslında Türkiye'nin Almanya ve İtalya'dan algılamış olduğu tehditleri kullanan İngiltere, ülkesinin tehlike altında olduğunu düşünen ve bu tehlikeye karşı askeri gücünü artırmak isteyen Türkiye'yi kredi tuzağına düşürmüştür (Oran, 2004).

Ekonomik açıdan oldukça vahim durumda bulunan yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti, ekonomide iki temel politika benimsemiştir. Bunlardan ilki, Cumhuriyetin ilk yıllarında benimsenen liberal politika ikincisi ise 1929 Ekonomik Buhranından 1939 yılına kadar benimsenmiş olan ekonominin dışa kapatıldığı ve devlet eliyle yerli sanayileşme uygulamalarının gerçekleştirildiği politikanın benimsenmesidir. Savunma sanayii alanında millileşme politikaları kapsamında 1921'de Ankara'da kurulan Askeri Fabrikalar Umum Müdürlüğü, faaliyette bulunduğu 1950 yılına kadar savunma sanayiinin en temel yapı taşı oluşturmuştur. Ordunun ihtiyaçlarının yurt içinden karşılanmasını sağlayan askeri fabrikalar olmuştur. Var olan askeri fabrikaların ihtiyaçları yeterince karşılayamaması üzerine İstanbul, Ankara ve Anadolu'nun farklı bölgelerinde yeni atölyeler ve fabrikalar kurulmaya başlanmıştır (Kalyon, 2008).

Sonuç olarak, Cumhuriyetin ilk yıllarında harap olmuş bir ekonomik ve sosyal hayatın var oluşuna rağmen savunma sanayii, kalkınma planlarının en önemli sacayaklarından birini teşkil etmiş ve gerek devlet eliyle gerekse özel sektör tarafından pek çok girişimlerde

bulunulmuştur. Atatürk dönemi olarak isimlendirilen bu yıllarda, milli savunma sanayii kurmak ve geliştirmek devletin temel politikası olarak görülmüştür. Hali hazırda savaştan çıkmış ülkede kaynakların kısıtlı olmasına ve tüm ekonomik ve teknolojik eksikliklere rağmen savunma sanayii alanında ciddi adımlar atılmış ve millileşme politikalarının bir parçası haline gelmiştir. Türk savunma sanayiinin temellerini atan bu adımlar ve girişimler gerek devlet eliyle gerçekleştirilmiş gerekse devlet tarafından desteklenen özel teşebbüsler tarafından yürütülmüştür. Bu dönemde devlet tarafından açılan atölyeler ve fabrikalar emekleme sürecinde olan Türk savunma sanayiinin en erken çıktıları arasında olmuştur.

2.1.1. Değerlendirme

Bu dönemde geçmiş yıllarda karşılaşılan zorlukların etkisiyle yerli savunma sanayii kurulmasına yönelik altyapı oluşturma ve güçlü bir ordu tanzim etmek amacıyla önemli çalışmalar yapılmıştır. 1921’de Askeri Fabrikalar Genel Müdürlüğü’nün kurulması söz konusu adımların ilki olma özelliği taşımaktadır. 1926 yılında Türk donanmasının güçlendirilmesi maksadıyla Gölçük Tersanesi kurulmuş ve yine aynı yıl Ankara’da faaliyet göstermek üzere silah atölyeleri ile fişek fabrikaları kurulmuştur. Türkiye’nin bulunmuş olduğu coğrafi özellikler nedeniyle donanmanın güçlendirilmesi öncelikli hedeflerden biri olmuş ve söz konusu güçlendirme yüksek maliyetlere sebep olacağından dolayı öncelikle Osmanlı zamanından kalan gemilerin yeniden kullanımına yönelik bakım onarım faaliyetleri yürütülmüştür.

Türkiye’nin ilk savunma sanayii özel girişimi olma özelliğine sahip Şakir Zümre Bomba Fabrikası, 1925’te İstanbul’da kurulmuştur. Yurtdışına ihracatlar gerçekleştiren fabrika, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye’nin savunma sanayii ihtiyaçlarını dışarıdan alınan askeri yardımlar ve hibeler aracılığı ile karşılaması ve yeterli sipariş alamaması sonucunda kapanmıştır. Diğer taraftan bu dönem Türk havacılığında da önemli adımlar atılmıştır. Bu kapsamda 1925 yılında Türk Tayyare Cemiyeti kurulmuş ve bu cemiyet ile Alman Junkers Tayyare Fabrikası arasında gerçekleştirilen işbirliği sonucunda Tayyare ve Motor Anonim Şirketi (TOMTAŞ) 1926 yılında kurulmuştur. Lisans altında uçak üretimi gerçekleştiren fabrikanın yaşanan bazı sorunlar sebebiyle üretimine son verilmiş ve 1932 yılında Kayseri Tayyare Fabrikası adını alarak tekrar faaliyet göstermeye başlamıştır (Aydoğan, 2020).

Bu dönemde savunma sanayiinde yerli üretime ve ihtiyaçların mümkün mertebe yerli imkânlar dâhilinde karşılanmasına yönelik ciddi çaba sarf edilmiştir. Özellikle Nuri Demirağ, Vecihi Hürkuş ve Nuri Killigil Türk havacılık ve silah sanayiinde önemli çalışmalara öncülük etmiştir. Osmanlının önemli pilotlarından biri olan Vecihi Hürkuş, 1926 yılında ilk sivil uçağı üretmiştir. Bununla birlikte TOMTAŞ'ın pilotluğunu yapan Vecihi Hürkuş, ilk Türk Sivil Havacılık okulunun 1932 yılında kurulmasına öncülük etmiştir. Diğer taraftan Nuri Demirağ, 1936 yılında havalimanı, uçak fabrikası ve etüt atölyesi kurmuş ve sivil havacılık alanında kullanılmak üzere Nu.D.36 uçağını üretmiştir. Nuri Killigil ise Cumhuriyet tarihinde ilk kez patlayıcı madde üreten girişimci olmuştur. İkinci Dünya Savaşı esnasında ordu ihtiyaçlarına yönelik üretim yapan Killigil, savaş sonrasında çeşitli ülkelere ihracatlar gerçekleştirmiştir.

Genel olarak bakıldığında 1923-1939 yılları arasında Türkiye Cumhuriyeti Devletinin en önemli hedefi, yeni kurulmuş olan devletin yönetim biçiminin pekiştirilmesi olmuştur. Hükümet, öncelikli olarak ülke içinde yaşanan olaylara ve reformların benimsenmesine odaklanmıştır. Diğer taraftan ülkenin asker kökenli kurucu kadrosu, Osmanlı döneminde savunmaya yönelik yaşanan sorunları tecrübe ettiğinden dolayı savunma sanayii alanında önemli adımlar atmıştır. Ancak buna rağmen bu dönemde ülkenin askeri gücü modern teçhizat eksikliğinden dolayı insan gücüne dayanmaktaydı. Ciddi altyapı ve maliyet gerektiren savunma sanayiine yeteri kadar bütçe ayırlamamıştır. Bu yıllarda askeri güç kullanımı gerektiren olaylar öncelikle ülkenin doğusunda meydana gelmiştir. Musul krizi ve Şeyh Sait isyanı bunların ilk örnekleri olmuştur. Ülke topraklarının arazi koşullarının zorluğundan dolayı Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren hava gücüne ve özellikle Yunanistan ile yaşanan problemler nedeniyle deniz gücüne büyük önem verilmiştir. Bu dönemde Türk dış politikası ve savunmasına yönelik yaşanan en önemli olay boğazların statüsüne yönelik yapılan Montrö Boğazlar Sözleşmesinin imzalanmış olmasıdır. Türk boğazlarının silahsızlandırılması ve askeri güçten mahrum bırakılması, Türk savunması bakımından büyük bir zayıflık meydana getirmekteydi. Ancak Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile boğazlar üzerindeki tam hâkimiyeti yeniden kazanan Türkiye, özellikle İtalyan tehdidine karşı önemli bir kazanım elde etmiştir. 1930'lu yılların sonuna doğru Almanya ve İtalya gibi devletlerin yayılmacı politika izlemesi ve gittikçe gerginleşen ortam sebebiyle Türkiye, savunmaya yönelik gücünü artırma ve ittifak kurma çabalarını hızlandırmıştır.

Bu bölümde incelenen gelişmelere dayanarak bazı sonuçlara ulaşılabılır. Bu dönemde dünya siyasetinde kolektif güvenlik anlayışı benimsenmiş olmasına rağmen Türkiye, bu anlayışın dışında kalarak güvenlik ihtiyaçlarını kendi kendine karşılama gayreti içerisinde

olmuştur. Nitekim uzun bir süre Milletler Cemiyeti'ne dâhil olmamıştır. Türkiye'nin bu tutumu, gerek dış politikada gerekse askeri gücün kullanılmasındaki inisiyatifin elde tutulmasını ve daha bağımsız kararlar alınmasını sağlamıştır. Ancak yeni kurulan devletin kıt kaynakları, beklenen seviyede bir askeri güç kurulamamasına sebep olmuştur. Bu nedenle 1932 yılında Türkiye, Milletler Cemiyetine katılmış ancak ilerleyen yıllarda Cemiyetin kuruluş amacını yerine getirememesi sebebiyle kolektif güvenlik anlayışı başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu dönemin sonuna doğru yaşanan en önemli gelişmelerin başında Atatürk'ün ölümü ve İsmet İnönü döneminin başlamış olmasıdır. Oldukça temkinli hareket eden Türk karar vericileri, hem savaşın dışında kalma hem de savaş sonrasında oluşacak uluslararası ortamda ülke güvenliğinin temin edilmesi gayreti içerisinde olmuşlardır. Kısacası Türkiye'nin dış politika ve askeri stratejisi savaş sonrasında oluşacak olan güç dengesi dikkate alınarak şekillendirilmek istenmiştir (Deringil, 1994).

2.2. İkinci Dünya Savaşı ve Sonrası Dönem (1938-1952)

Benito Mussolini'nin 1922'de iktidara gelmesinin ardından İtalya'da faşizm benimsenmiş ve İtalya'nın Akdeniz, Asya ve Afrika'daki tarihi emelleri, Türkiye'nin güvenliğine tehdit oluşturmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından İtalya'nın Anadolu topraklarından beklediği şekilde ayrılamamış olması nedeniyle Mussolini'nin Doğu Akdeniz ve Anadolu'ya bu emeller doğrultusunda bakması, Türkiye'nin endişelerini artırmıştır. İtalya'nın Balkanlar'daki faaliyetlerinden sonra ciddi güvenlik endişesi yaşayan Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya arasında İtalyan tehlikesine karşı korunma sağlama amacıyla 1934 yılında Balkan Antantı imzalanmıştır. Nitekim İtalya'nın 7 Nisan 1939'da Arnavutluk'u işgali, Türkiye'nin güvenlik endişelerinin artmasına neden olmuştur (Uçarol, 1995).

Dönemin bir diğer yayılcı politika benimseyen devleti olan Almanya'nın 1 Eylül 1939 tarihinde Polonya'yı işgal etmesiyle İkinci Dünya Savaşı başlamıştır. Topraklarını genişletmek isteyen faşist Mussolini ise Almanya'nın yanında savaşa girmiştir. İtalya'nın bu hamlesi, Türkiye'nin Doğu Akdeniz ve Anadolu için var olan endişelerini doğrular nitelikte olmuştur. İtalya'nın Almanya'nın yanında savaşa girmesi, İngiltere'yi Akdeniz'de ve Kuzey Afrika'da bulunan sömürgelerine erişimi açısından zor durumda bırakmıştır. Bu yüzden Türkiye, İngiltere ve Fransa ile görüşmeler yapmıştır ve Sovyetler Birliği'ni de bu

görüşmelere dâhil ederek üçlü ittifak kurma niyetinde olmuştur. Ancak Türkiye'nin bu girişimleri Almanya'yı rahatsız etmiştir. Stratejik konumunun önemi gereği Türkiye'yi kendi safına çekmeye çalışan Almanya, SSCB ile saldırmazlık anlaşması imzalamıştır ve Türkiye'nin İngiltere, Fransa ve SSCB ile kurmayı amaçladığı üçlü ittifakın gerçekleşmemesine neden olmuştur (Sander, 1979).

SSCB, Batılı devletlere karşı güvensizliği nedeniyle Boğazların kapatılmasını dolayısıyla Alman tehdidine karşı topraklarını korumak ve Türkiye'yi savaş dışı tutarak Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ni kendi istekleri doğrultusunda şekillendirmek istemiştir. Nitekim SSCB, boğazların statüsünün yeniden düzenlenmesine ve Türkiye üzerinde daha fazla yetkiye sahip olmasına yönelik taleplerde bulunmuştur. Ancak Adolf Hitler, SSCB'nin bu taleplerini kendi çıkarları ile örtüşmediğinden dolayı kabul etmemiş ve Sovyet topraklarını 22 Haziran 1941 tarihinde işgal etmeye başlamıştır. Dolayısıyla iki ülke arasında imzalanan saldırmazlık antlaşması fiilen sona ermiştir. İngiltere ve Fransa tarafından savaşa girmesi konusunda baskı altında bulunan Türkiye, Sovyetler Birliği'nin böyle bir durumda kendisine saldıracağı ve boğazların tehlikeye girebileceğini düşündüğünden dolayı savaşa girmeyi reddetmiş ve tarafsızlığını korumuştur. Yunanistan'ın işgal edilmesi, Türkiye'yi haklı çıkarmış ve savaşa girmemek konusundaki duruşunu güçlendirmiştir. Bu dönemde Türkiye ciddi şekilde güvenlik endişesi duymuş ve Almanya ile saldırmazlık anlaşması imzalamıştır. Söz konusu anlaşma, Türkiye'yi olası bir Alman tehdidine karşı rahatlatmış olsa da Müttefik Devletler bu durumdan rahatsızlık duymuştur ve Stalingrad kuşatmasının hemen ardından Türkiye'yi Almanya'ya karşı savaşa girmesi için zorlamaya devam etmişlerdir. Ancak Türkiye, hem Batılı devletlere güvenmediğinden hem de yeni kurulan Cumhuriyetin askeri ve ekonomik nedenlerle böyle bir savaşı kaldıramayacağından dolayı savaşa girmemekte ve tarafsız kalmaktaki kararlı duruşundan taviz vermemiştir (Akın, 2018).

1944 yılında Normandiya çıkarmasından sonra savaşın seyrinin değişmesi ile birlikte Türkiye, Müttefik Devletler ile ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. İkinci Dünya Savaşı boyunca denge siyaseti benimseyen Türkiye, pek çok sıkıntıya rağmen savaşın dışında kalarak amacına ulaşmıştır. Genel olarak bakıldığında Türkiye amacına ulaşarak savaş dışında kalmış olsa da savaş ortamının vermiş olduğu güvenlik endişeleri sebebiyle yapılan savunma harcamaları %30,31'den %55,44 seviyesine çıkmıştır. Ülkenin bütün ekonomik kaynakları savunma ihtiyaçlarına ve ordunun donatılmasına harcanmıştır. Nüfusun büyük bir bölümü orduya alındığından dolayı yerli üretim düşmüş ve özellikle tarımda ciddi sıkıntılar yaşanmıştır (Arslan, 2016).

Milli Mücadelenin kazanılmasından sonra harap olmuş bir orduyu devralan Türkiye Cumhuriyeti, asker kökenli yönetici kadrosunun vizyoner bakış açısının da etkisiyle milli savunma sanayii kurmanın gerekliliğinin bilinciyle hareket etmiş ve bu yönde yapılan çalışmalara öncelik vermişti. Ancak İkinci Dünya Savaşı yılları ve sonraki dönemde alınan yardımlar nedeniyle söz konusu çalışmalar sekteye uğramış, henüz emekleme döneminde olan savunma sanayiinin gelişimi istenen seviyeye ulaşmadan durmuştur. Türkiye'nin NATO'ya üye olmasıyla söz konusu askeri yardımlar giderek artmış ve aslında olumlu gibi gözüken bu yardımlar, savunma sanayii alanında yapılan çalışmalara engel olduğu gibi ilerleyen süreçlerde ekonomik açıdan büyük bir yük oluşturmuştur. İkinci Dünya Savaşı, savaş öncesinde savunmaya yönelik çalışmalar yürütülmesine rağmen söz konusu çalışmaların yetersiz kalmasından dolayı Türkiye için oldukça problemli başlamıştır. Henüz emekleme döneminde olan Türk savunma sanayii, savaşın etkisi altına girmiştir. Ancak yaşanan tüm imkânsızlıklara ve zorluklara rağmen ordunun savaşa dâhil olma ihtimaline karşı hazırlık yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu hazırlıklar kapsamında; ordunun seferi kadroya getirilmesi, ordunun ihtiyaç duyacağı askeri malzemenin tedarik edilmesi, ülkenin Batı'sından gelecek tehlikelere karşı bu bölgedeki birliklerin takviye edilmesi ve devletin savaşa girme olasılığına karşı ülke genelindeki seferberlik çalışmalarının en üst seviyeye çıkarılması gibi çalışmalar yapılmıştır. Kıt kaynaklara rağmen bu dönemde savunmaya yönelik ayrılan bütçe ve yapılan harcamalar aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo.2.2: 1939-1945 Yılları Arası Askeri Harcamalar (Kalyon, 2008).

Yıllar	Harcama (Milyon TL)	Asker Harcamalar/ Bütçe
1939	275.0	%50
1940	324.0	%50
1941	489.0	%50
1942	515.5	%50
1943	508.5	%50
1944	807.5	%50
1945	329.0	%50

Toplam	3,248.5	%50
Harcama		

Savaşın sürdüğü yıllarda, ordunun ihtiyaçlarını bir an önce gidermek amacıyla savunmaya yönelik malzemelerin yurt dışından getirilmesi ve bütçenin büyük bir bölümünün bu alımlara ayrılması sebebiyle bu dönemde yerli savunma sanayii göz ardı edilmiştir. Bununla birlikte askeri fabrikalar üretim kabiliyetini kaybetmiş ve bu fabrikalarda görevli bulunan yabancı uzmanlar savaş sebebiyle ülkelerine döndüğünden dolayı teknolojik açıdan önemli bir gelişme yaşanmamıştır. Bu nedenle savunma sanayiinin kuruluş dönemi olarak adlandırılan Atatürk döneminde başlatılan yerli savunma sanayii çalışmaları durmuştur. Söz konusu duraklama savaş bittikten sonraki yıllarda da sürmüş ve Amerikan yardımları yerli savunma sanayiinin arka plana atılmasına sebep olmuştur (Tanyer,1995).

İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile birlikte kaynaklarının büyük bir bölümünü savunmaya yönelik harcayan Avrupa'da ve Türkiye'de ciddi bir ekonomik bunalım yaşanmıştır. Böyle sıkıntılı bir ortamda Türkiye, bir yandan savaşın dışında kalmak için stratejik bir politika izlemekle meşgul olurken diğer yandan savaşa girme ihtimaline karşı kıt kaynaklarıyla ordunun ihtiyaçlarını gidermeye çalışmıştır. Ekonominin hem halkın hem de ordunun savunma gücü üzerinde olumsuz etki yarattığı gerekçesiyle hükümet, 1940 yılında Milli Korunma Kanunu tasarısı hazırlayarak bu tasarıyı Meclis onayına sunmuştur. Bu kanuna göre ülkede baş gösteren ekonomik bunalımı, ekonomik istikrarsızlığın halkın üzerindeki olumsuz etkilerini, karaborsacılığı, enflasyonu engellemek adına tüm yetki hükümete verilmiştir. 19 Şubat 1940'ta kanun uygulanmaya başlanmış ancak istenilen sonuç alınamamıştır. Mali açıdan her yıl bir önceki yıldan çok daha zor geçmiş ve dönemin Maliye Bakanı Fuat Ağralı şu ifadeleri kullanmıştır: *"Avrupa Savaşı'nın doğurduğu durum nedeniyle, bir yandan bazı vergi gelirlerinde doğan azalmaya, öte yandan Milli Savunma harcamalarındaki önemli artışa geçen yılda değinmiştim. O günden beri savaş alanı gittikçe genişlemiş, gösterdiği gelişmelerin etkisi özellikle Milli Savunma ihtiyaçları bakımından gün geçtikçe daha büyük olmuştur. 1940 mali yılında adi bütçeden ve olağanüstü kaynaklardan Milli Savunma Bakanlığına verilen ödeneğin toplamı, devlet bütçesinin genel toplamından önemli oranda çoktur. Milli Savunma tedbirlerimizi, politik durumun her türlü gelişmesini karşılayabilecek şekilde sürdürebilmek için, önümüzdeki yılda olağanüstü gelir kaynaklarının tümünü bu ihtiyaçlara tahsis etmeyi yararlı gördük"* (Goloğlu,1974).

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün “Yurtta Sulh Cihanda Sulh” anlayışı doğrultusunda savaş dışında kalan Türkiye, fiilen savaşa girmemiş olmasına rağmen ekonomik anlamda savaşın getirdiği tüm sıkıntılarla baş etmek zorunda kalmıştır. Daha da önemlisi savaş öncesinde yapılan savunma sanayii çalışmaları ve geleceğe yönelik planlamalar, yaşanan ekonomik sıkıntılar ve savunmaya yönelik ihtiyaçların bir an evvel dış alımlar yoluyla temin edilmesi sebebiyle askıya alınmıştır. Türkiye'yi etkisi altına alan ekonomik, siyasi ve askeri problemler sebebiyle ülkenin savunma politikası belirlenirken bu süreci etkileyen üç önemli etken bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, alınan kararlara etki eden liderler ikincisi, savunma politikalarının önemli bir parçası ve işbirliği kurma girişimlerinin sonucu olan paktlar üçüncüsü ise savunmaya yönelik yapılacak harcamalar için ayrılan kaynakların hangi tehdide karşı hangi durumlarda ve nasıl kullanılması ile ilgili olmuştur. Bu etkenler karar alıcıların savunma politikasını belirlemede büyük öneme sahiptir (Kalyon, 2008).

ABD, İkinci Dünya Savaşı başladığı sırada savaşa direkt olarak katılmadığını ve tarafsız kalacağını duyurmuş olsa da aslında Mart 1941'de Ödünç Verme ve Kiralama (Lend and Lease) Kanunu ile Müttefik ülkelere verdiği savaş malzemesi yardımlarıyla dolaylı olarak savaşa katılmış oldu. Bu kanun ile ABD, İngiltere'ye 7, Sovyetler Birliği'ne 11, Fransa'ya 3 ve Çin'e 1,5 milyar dolar yardımda bulunmuştur. Bu devletlerin yanı sıra Hindistan, Irak, Brezilya, Kanada ve Türkiye'nin aralarında bulunduğu dünyanın farklı bölgelerinde bulunan kırk bir devlet Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu kapsamında ABD'den yardım almıştır (Kaynar, 2018).

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı esnasında mutlak suretle tarafsız bir politika izlemiştir. Aslında 1939 yılında İngiltere ve Fransa ile “Üçlü İttifak Antlaşması” yaparak tarafını göstermiş gibi olsa da savaşa fiilen katılmaktan kaçınmıştır. Bu anlaşma ile Türkiye, İngiltere ve Fransa'dan askeri ve ekonomik yardım almayı beklemiştir. Ancak savaş başladıktan sonra Fransa'nın Almanya tarafından işgal edilmesi ve İngiltere'nin ekonomik sıkıntılar yaşaması sebebiyle beklenen yardımların alınması pek mümkün olmamıştır. İngiltere, Türkiye'ye savaşa girmesi için baskılarını artırmış olmasına rağmen İsmet İnönü'nün talep etmiş olduğu şartları karşılayacak ekonomik ve askeri güce sahip olmadığından dolayı Churchill'in Türkiye'yi savaşa sokma ısrarları sonuç alamamıştır. Türk ordusu, insan gücü bakımından güçlü olmasına rağmen modern teknolojiye sahip olmadığından dolayı böyle bir savaşa hazır değildi. Çağdaş bir ordu kurmak için güçlü bir ekonomi ve endüstriyel kapasiteye sahip olmak gerekmektedir. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti bu gerekliliklere tam anlamıyla sahip olmadığından dolayı savaş boyunca mümkün olduğu kadar silah satın alma ve orduyu

donatma girişimlerinde bulunmuştur. İngiltere ve Fransa'nın 1939 yılında imzalanan Üçlü İttifak Antlaşması'nın öngördüğü yardımları karşılayamaması üzerine ABD, Mart 1941'de Türkiye'ye destek sağlama kararı almıştır. Bu kapsamda ABD'den 95 milyon dolar değerinde askeri teçhizat alınmıştır (Karakaş, 2009).

Özellikle İngiltere'nin Türkiye üzerindeki savaşa girme hususundaki ciddi baskılarına rağmen 1944'te iki ülke arasında yapılan son görüşmeler de olumsuz sonuçlanmıştır. Bununla birlikte ABD, Türkiye'ye sağlamış olduğu yardımları durdurmuştur. Ancak Türkiye'nin dış politikasında almış olduğu stratejik bir kararla 23 Şubat 1945'te mihver devletlere karşı savaş ilan etmesi, ABD'nin bu tutumunda değişikliğe neden olmuş ve iki ülke arasında “Ödünç Verme ve Kiralama ve Mutalebelere Mütaallik Anlaşması” imzalanmıştır. Bu anlaşma ile ABD tarafından sağlanan askeri ve ekonomik yardımlar sürdürülmeye devam etmiştir. Ancak İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından ABD Başkanı Harry Truman, Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu'nu yürürlükten kaldırmış ve Türkiye'ye sağlanan yardımlar son bulmuştur. Söz konusu kanun, verilen borçların tüm devletler tarafından geri ödenmesini öngörmesine rağmen İngiltere, Fransa, Çin ve Sovyetler Birliği bu borçları hiçbir zaman geri ödememiştir. Ancak ABD, Türkiye'den Ödünç Verme Kiralama yasası kapsamında verilen borçların nakit olarak geri ödemesini istemiştir ve Türkiye, 4,5 milyon dolarlık bir meblağın 30 gün içerisinde ABD'ye geri ödenmesini kabul etmiştir. 4,5 milyon doların alınan yardımlardan çok daha az bir tutar olması, hükümetin söz konusu borcun ödenmesini olumlu şekilde karşılamasına neden olmuştur. Türkiye bu sayede 95 milyon değerindeki borcunu 4,5 milyon gibi cüzi bir miktarla kapatmıştır. Ancak Türkiye böyle bir kazanımın karşılığında ABD'ye uluslararası ticarette bazı imtiyazlar tanımak zorunda kalmış ve gümrük vergilerini azaltmıştır (Yılmaz, 2017).

Türkiye savaşın dışında kalmak maksadıyla tarafsızlık politikası benimsemiş olmasına rağmen savunmaya yönelik pek çok savaş hazırlığı yapmıştır. Bununla birlikte muhtemel hava saldırılarına karşı Türk halkına ışıkların söndürülmesi, karartma yapılması gibi telkinlerde bulunulmuştur. Ödünç Verme-Kiralama Kanunu kapsamında Başbakan Refik Saydam'ın askeri yardım istemesi üzerine Amerikan Başkanı Franklin Roosevelt, söz konusu yardımdan savaş mağduru ya da işgal tehdidi altında olan devletlerin faydalanacağını söylemiş ve Başbakan Refik Saydam, Türkiye'nin askeri donanım bakımından yetersiz olduğunu ve bu nedenle savaşa katılım sağlayamadığını vurgulamıştır. Başbakan'a göre mevcut kaynakların büyük bir bölümünün savunmaya yönelik askeri harcamalara ayrılması gerekiyordu. Bu durum halkın ihtiyaçlarının karşılanamamasına neden olacağından dolayı

Saydam, ABD'den yardım talep etmiştir. Üçlü İttifak Antlaşması gereği Türkiye'ye sağlanması gereken 25 milyon Sterlinlik destek hem Fransa'nın savaşın daha başında Almanya tarafından işgal edilmesi hem de İngiltere'nin bu desteği tek başına karşılayamaması nedeniyle İngiltere, ABD'den yardım talep etmiştir. Bununla birlikte İngiltere, Türkiye'nin yardım programına dâhil edilmesini ve ABD tarafından Türkiye'ye 50 tane 155 milimetrelik havan toplu ile 18,500 ton mühimmat yardım verilmesini sağlamıştır (Karakaş, 2013).

Burada ABD'nin neden Türkiye'ye yardım sağladığı sorusuna değinmekte fayda vardır. İngiltere'nin aksine ABD'nin yardım etme nedeni, Türkiye'yi savaşa dâhil etmekten ziyade herhangi bir Alman saldırısına karşı Türkiye'nin karşı koyabilme kapasitesini artırmaktı. Bu kapasitenin artırılmasının altındaki temel neden, Türkiye'nin jeopolitik konumu gereği olası bir Alman işgalinin savaşın gidişatını etkileyeceği ve bu durumun ABD çıkarları ile ters düşeceğinden kaynaklanmaktadır. Zira Türkiye'ye yapılacak yardımların değerlendirilmesi maksadıyla 24 Ekim 1941 tarihli toplantıda, yapılacak olan yardımların Türkiye'nin olası bir saldırı durumunda Mihver devletlere karşı direnç göstermesi ile yakinen ilişkili olduğu ifade edilmiştir (Sıvış, 2019).

Türkiye ve ABD arasında Ödünç Verme ve Kiralama yardımlarını içeren herhangi bir protokol veya antlaşma yapılmamıştır. Türkiye, yardımların teminini İngiltere aracılığıyla sağlamıştır. Ancak İngiltere 18 Haziran 1941 tarihinde Türkiye ile Almanya arasında Saldırmazlık Paktı imzalanmasından rahatsız olmuş ve iki ülke arasındaki olumlu ilişki bozulmaya başlamıştır. İngiltere'nin söz konusu rahatsızlığını ABD kanadına bildirmesine müteakiben Amerikan Dışişleri Bakanı Cordell Hull, Türkiye'nin politikasını değiştirmesi durumunda Ödünç Verme-Kiralama kapsamında yapılan yardımların sonlandırılacağını belirtmiştir. Bu şekilde Saldırmazlık Paktı engellenmeye çalışılsa da ABD Ankara Büyükelçisi MacMurray, Türkiye'nin bu hamlesinin bir politika değişikliğinden ziyade Türk hükümetinin izlemiş olduğu denge politikasının basit bir yansıması olduğu düşüncesindeydi. Dolayısıyla Büyükelçi, Türkiye'ye sağlanan yardımların bu sebeple kesilmesini doğru bulmuyordu. ABD, Türkiye'ye sağlamış olduğu yardımı doğrudan kesme kararı almamış ancak yardımları azaltmayı düşünmüştür. Nitekim ABD tarafından Türkiye'ye verilen yardımların 1 ay süreyle durdurulması kararı alınmıştır. Ancak bir süre sonra ABD hükümeti bu kararda değişiklik yaparak tekrardan Türkiye'ye yardım etme kararı almıştır. Diğer taraftan Türkiye'yi tarafına çekme niyetinde olan Almanya, Türkiye'nin Ödünç Verme-Kiralama programına dâhil edildiğini öğrendikten sonra Türkiye'ye cephane ve askeri teçhizat verme vaatlerinde bulunmuştur. Tüm bu yaşananlar ve ihtiyaç duyulan askeri araç, gereç ve

malzemenin dış yardımlar kanalıyla tedarik edilmesi Türk Savunma Sanayiini neredeyse durma noktasına getirmiş ve yöneticileri kolaycılığa iterek milli üretimin göz ardı edilmesine neden olmuştur. Bu durum yıllar içerisinde Türkiye'nin ekonomisine ciddi şekilde yük oluşturacak ve yabancı kaynaklara daha bağımlı hale gelmesine neden olacaktır (Karakaş, 2013).

Esasen Türkiye Cumhuriyeti, kuruluşunun ilk yıllarından itibaren yerli savunma sanayiinin kurulması ve çağın gereklerine ayak uyduracak şekilde geliştirilmesinin gerektiğine inanmış ve bu inanç doğrultusunda çalışmalar yapmıştır. Ancak henüz emekleme döneminde olan Türk savunma sanayii, İkinci Dünya Savaşı'nın baş göstermesi ile büyük bir darbe almıştır. Özellikle İtalya'nın Birinci Dünya Savaşı'ndan umduğunu alamamış olması, Anadolu topraklarına saldırma ihtimalini oldukça artırmaktaydı. Bu nedenle askeri yardımlar alınarak muhtemel bir saldırıya karşı en kısa sürede ordunun teçhizatlandırılması amaçlanmıştır. Türkiye, denge politikasıyla savaş dışında kalmış olmasına rağmen savunmaya yönelik harcamaları ciddi şekilde artmıştır. Nitekim 1938 yılında savunma, ülke harcamalarının %30,31'ini oluştururken 1941 yılına gelindiğinde bu oran %55,44'e çıkmıştır. Bununla birlikte ülke ekonomisi de savaşın sebep olduğu olumsuzluklardan etkilenmiştir. Savaş sonrasında benimsenen politika ve çıkarılan yasalar üretimin düşmesine neden olmuş ve bu durum halkın yaşamını olumsuz yönde etkilemiştir. Yaşanan tüm bu olumsuzlukların giderilmesi maksadıyla ekonomi yabancı sermayeye açılmış ve liberal ekonomiye dönüş yaşanmıştır. Bu nedenle sanayileşme politikaları son bulmuş ve ilerleyen dönemlerde Türkiye, 1947 yılında Truman Doktrini ve 1948 yılında Marshall Planı ile ABD'den yardım almaya başlamıştır. Bu yardımların gayesi söz konusu devletlerin ekonomik açıdan kalkındırılması gibi görünse de aslında Türkiye'yi ve yardım sağlanan diğer devletleri dünya ticaretine entegre ederek ABD ve Batı Avrupa'nın hammadde ihtiyacını karşılamak ve ticari kapasitelerini artırmak olmuştur. Alınan yardımlar sayesinde Türkiye'de tarım sektöründe bir ilerleme yaşanmış ancak yapılan çalışmaların kapsamlı bir program ile yürütülmemesi sonraki yıllarda enflasyonun yükselmesine neden olmuştur (Uçar,2019).

Almanya, 7-9 Mayıs 1945 tarihlerinde doğu ve batıda teslim olmuş ve böylelikle İkinci Dünya Savaşı Avrupa'da son bulmuştur. Savaş bittikten hemen sonra Türkiye, Sovyetler Birliği'nin kabul edilemez talepleriyle karşı karşıya kalmıştır. Özellikle Sovyetlerin Boğazlar üzerindeki taleplerine karşı Türkiye, ABD ile yakınlaşmıştır. Batı Bloğu (ABD) ve Doğu Bloğu (SSCB) olarak iki eksene ayrılmış olan dünyada Türkiye, Soğuk Savaş olarak isimlendirilen bu dönemde Batı Bloğu tarafında yer almıştır. Nitekim 1950'li yıllara kadar

Türkiye'nin güvenlik endişelerinin temel kaynağını Sovyetler Birliği (SSCB) oluşturmuştur. Türkiye'nin SSCB ile ilişkileri, 1946 yılında Boğazların statüsüne yönelik verilen notalar sebebiyle bozulmaya başlamıştır. Sovyetler Birliği'nin vermiş olduğu bu notalar Karadeniz'in emniyeti ve Boğazların kontrolüne yönelik olup Rusların Boğazlar ve Türk denizleri üzerindeki tarihi emellerine hizmet edecek kriterlere sahipti. Bu kriterler şunlardır;

- Boğazlardan geçiş tüm dünya ülkelerinin ticaret gemilerine sürekli olarak açık olmalıdır.
- Boğazlar Karadeniz'e kıyısı bulunan tüm devletlerin savaş gemilerinin geçişine sürekli olarak açık olmalıdır.
- Karadeniz'de sahili bulunmayan ülkelerin savaş gemilerinin Boğazlardan geçmesi, öngörülen hallere mahsus olmalıdır.
- Karadeniz'e girip çıkmak için tek su yolu konumundaki Boğazlara yönelik kurulacak olan düzende, Türkiye ve Karadeniz'de sahili bulunan devletler yetkilendirilmelidir.
- Boğazlardan ticaret gemilerinin geçiş serbestisi ve Boğazların güvenliğinin sağlanması konusunda en fazla yetkiye sahip olmaları münasebetiyle Türkiye ve Sovyetler Birliği, Boğazların korunmasını müşterek olarak yürütmelidir (Cumhuriyet ve Vatan Gazeteleri,1946).

Sovyetler Birliği'nin bu istekleri Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile kurulan rejimi ortadan kaldırarak Boğazlar üzerinde kendi hâkimiyetini ve kontrolünü sağlamayı amaçladığından kaynaklanmaktadır. Söz konusu talepler ve Boğazların statüsünün değişikliği, Türkiye'nin egemenliğini sınırlandıracağından dolayı Türkiye bu taleplere sıcak bakmamıştır. Bu durum iki ülke arasındaki ilişkileri bozmuş ve topraklarına yönelik Kuzeyden gelebilecek Sovyet tehdidine karşı Türkiye, Batılı devletler ile daha iyi ilişkiler geliştirme gayretinde olmuştur. Aslında 17 Aralık 1925 tarihinde Türkiye ile SSCB arasında “Türkiye Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması” imzalanmış ve iki ülke bu anlaşma ile her iki taraftan birine üçüncü bir devlet tarafından gelebilecek herhangi bir tehdit durumunda bu devlete yardımcı olmayacaklarını ve tarafsız kalacaklarını taahhüt etmişlerdir. 1935 yılında bu antlaşma on yıl dana uzatılmıştır. Ancak 1939 yılına gelindiğinde Türkiye, İngiltere ve Fransa ile bu antlaşmanın ruhu ile aykırı düşen “Üçlü İttifak Anlaşması” imzalanmıştır. Bu antlaşmaya SSCB sıcak bakmamış ve Türkiye'nin Batılı devletler ile işbirliği halinde olması kendi

çıkarları ile bağdaşmayacağından dolayı Türkiye'yi emperyalist devletlerle iş birliği yapmakla suçlamıştır (Avcıoğlu, 1979).

Yaşanan bu olayları unutmayan SSCB, 7 Haziran 1945 tarihine gelindiğinde boğazların statüsünün kendi çıkarları doğrultusunda değiştirilmesi ve Türkiye'nin doğusunda sınır düzeltmeleri yapılarak Kars ve Ardahan'ın kendisine bağlanması taleplerinde bulunmuştur. Bu taleplere karşı ABD ve İngiltere'den destek almak isteyen Türkiye, umduğunu bulamamış ve SSCB'nin istekleri karşısında ABD ve İngiltere sessiz kalmıştır. Taleplerinde ısrarcı olan SSCB, tarihler 7 Ağustos 1946'yı gösterdiğinde Türkiye, ABD ve İngiltere'ye 1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile ilgili nota göndermiştir. Bu nota; boğazların güvenliğini SSCB'nin Türkiye ile ortak sağlamasını, boğazların statüsünün Karadeniz'de kıyısı bulunan devletlerce belirlenmesini ve Karadeniz'de kıyısı bulunmayan devletlerin savaş gemilerinin Boğazlardan geçişinin yasaklanmasını içermekteydi. Türkiye bu istekleri egemenliğini sınırlandıracağından dolayı kabul etmemiştir. Bu durum Türkiye ile SSCB arasındaki ikili ilişkileri olumsuz yönde etkilemiştir. Dahası 21 Şubat 1947'de İngiltere, savaş sonrası yaşadığı sıkıntılar sebebiyle Türkiye ve Yunanistan'a sağladığı yardımlara devam edemeyeceğini ABD Başkanı Truman'a bildirmiştir. İngiltere, Türkiye ve Yunanistan'ın durumunu gündeme getirmiş ve Başkan Truman bu ülkelerin acilen desteklenmesi gerektiğine dair görüşünü ABD kongresine iletmiştir. Truman, iki ülkenin bağımsızlığının tehlikede olduğunu ve ABD'nin bu ülkelerin vatandaşlarının hürriyetlerini teminat altına alması için yardım edilmesinin icap ettiğini vurgulamıştır (Edwards, 1989). Özellikle Sovyet tehdidiyle karşı karşıya olan Türkiye'nin bağımsızlığının kendi çıkarları için önemli olduğunu düşünen Senatör Vandenberg söz konusu yardımların gerekçesini şu sözlerle ifade etmiştir: *"Yunanistan ve Türkiye'nin özgürlüğü korunmalıdır. Bu onların değil ABD'nin de güvenliği ve barışın korunması içindir"* (Satterthwaite, 1972).

ABD kongresi, Truman'ın bu ülkelere yardım etme düşüncesini bir doktrin haline getirecek olan 75 numaralı kanunu 22 Mayıs 1947'de kabul etmiştir. Ancak bu yasada belirtilen ABD Hükümetinin izni ve onayı olmaksızın verilen malzemelerin kullanılmaması ya da başka bir devlete gönderilememesine yönelik kısıtlama, Türkiye'nin 1974'te gerçekleştireceği Kıbrıs Barış Harekatı'nda ciddi sorun yaratacaktır. Yardımlar kapsamında ABD hükümeti Türk ordusunun ihtiyaçlarını belirlemiş ve ilk olarak Türk Silahlı Kuvvetlerinin modernize edilmesini ve eğitim verilmesini önceliklendirmiştir. Bu dönemde söz konusu eğitimlerin verilmesi amacıyla ABD'den çok sayıda uzman Türkiye'ye gelmiştir. Eğitimlerle ilgili olarak Türkiye'de görevli bulunan Tümgeneral William H. Arnold 1951

yılında yapmış olduğu bir konuşmada; Türkiye'ye ciddi miktarda askeri malzeme yardımı yapıldığını ve 25,000 kişilik bir subay astsubay topluluğuna Türk Silahlı Kuvvetleri'nin modernizasyonu kapsamında eğitimlerin verildiğini ifade etmiştir. 1948 yılında yapılan bir çalışmaya göre ABD tarafından Türkiye'ye yapılan yardımların 76 milyon doları askeri malzeme olmak üzere toplam 100 milyon dolar olduğu belirtilmektedir (Satterhwaite, 1972).

ABD tarafından yapılan yardımlar, gerek hükümet gerekse halk tarafından büyük bir memnuniyetle karşılanmıştır. Bunun sebebi, hali hazırda mevcut olan Sovyet tehlikesine karşı ordunun gücünü artırmanın Türkiye'nin güvenlik endişelerini bir nebze hafifleteceğinden ve ABD ile işbirliği içerisinde olmanın devlete olan güveni artırıcı bir rol oynayacağından kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte bu durumun ekonomik açıdan ülkenin kalkınmasına yardımcı olacağına inanılmaktaydı. Hükümet söz konusu yardımların alınması ile savaş boyunca yıpranmış halkı ve orduyu yeniden ayağa kaldırmak, yapılan eleştirileri bertaraf etmek, savaş yıllarında alınan Borç Verme ve Kiralama Kanunu kapsamında oluşan borçlarını sildirmek ve iktidarın prestijini artırmak adına önemli bir fırsat yakalamış ve bu durum yardımların daha da cazip karşılanmasına sebep olmuştur (Aydın, 2002).

Türkiye'nin özellikle boğazlar nezdinde ciddi bir Sovyet tehlikesiyle karşı karşıya olması, meydana gelen savaşta kaynakların büyük bir bölümünün savunmaya yönelik harcanması, ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilememesi ve ordunun teknolojik açıdan yeterli donanıma sahip olmaması nedeniyle Türk yöneticiler söz konusu yardımları bir kurtarıcı ve kaçırılmaması gereken bir fırsat olarak değerlendirmişlerdir. Türk yöneticiler, SSCB ve komünizm tehlikesi altında olduklarını sıklıkla ABD'ye bildirerek yardımların artırılmasına yönelik görüşmelerde bulunmuşlardır. Konu ile ilgili dönemin Başbakanı Recep Peker şu ifadeleri kullanmıştır: *“Orduyu makineleştirmek için 100 milyondan iki kat fazla lazım. Türkiye’de yapılacak çok iş var. Yabancı sermayeye hayır demeyiz. Ayrıca yabancı sermayenin kârını yurt dışına çıkarması için kambiyo ayarlaması gibi düzenlemeler yapabiliriz... Benim gördüğüme göre biz bu yardımdan para almayacağız; fakat ihtiyacımız olan malzemenin listelerini göndereceğiz ve memleketiniz, kredi tükeninceye kadar bu malzeme listesindeki maddeleri fiyatlandırarak bize gönderecektir”* (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 17.04.1947).

Burada ifade etmek gerekir ki ABD yapmış olduğu yardımlarla dünyada kurtarıcı olma politikası benimsemiştir. Ancak bu politikanın tamamen insani amaçlar doğrultusunda mı yoksa ABD'nin çıkarları ve Sovyet yayılmasının engellenmesine yönelik mi benimsendiğinin sorgulanması gerekmektedir. Bu sorgulamanın neticesinde varılacak sonuç

eski ABD Başkan ve Senatörlerinin verdiği demeçlerde bulunmaktadır. 1898 yılında Amerikan Senatör Beveridge: “*Amerikan fabrikaları, Amerikan halkının kullanabileceğinden daha fazlasını yapmaktadırlar; Amerikan toprağı tüketebildiğinden daha fazlasını çıkarıyor. Tutacağımız yol bizim için çizilmiş bir yazgıdır, dünya ticareti bizim olmalıdır, olacaktır. Ve bunu anamız (İngiltere’nin) örnek olduğu biçimde yapacağız. Bütün yeryüzünde Amerikan ürünlerinin dağıtım noktaları olarak ticaret karakolları kurulacak, Okyanusu ticaret filomuzla kuşatacak ve büyüklüğümüzle orantılı bir donanma meydana getireceğiz. Ticaret karakollarımızın çevresinde bizim bayrağımızı dalgalandıran ve bizimle ticaret yapan, kendi hükümetlerine sahip büyük sömürgeler kuracak, kurumlarımız ticaretin kanatları altında bayrağımızı izleyecektir*” ifadelerini kullanmıştır (Değer, 2004).

ABD Başkanı Woodrow Wilson’un 1902 yılında kullanmış olduğu şu ifade Senatör Beveridge’in ifade ettiği düşüncenin 20. yüzyılda da benimsendiğini açıkça göstermektedir: “*Amerikan kapitalizminin temel hedefi, bütün zayıf ülkelerin hammaddeleri ve ulusal pazarlarını kendisi için birer açık kapı olarak tutmaktır. Bunun için diplomasi ve gerekirse zor kullanılmalıdır*” (Aydoğan, 2004).

Bu söylemlere göre ABD, Türkiye’yi az gelişmiş bir ülke olarak değerlendirerek kendi etki alanına dâhil etmiş ve Truman Doktrini aracılığıyla Türkiye üzerindeki tasarılarını fiiliyata dökmeye başlamıştır. İngiltere’nin savaş sonrası ekonomik ve diğer pek çok alanda sıkıntılar yaşaması sebebiyle Avrupa üzerindeki etkisini ve kontrolünü kaybetmesi üzerine ABD, Monroe Doktrini ile benimsemiş olduğu Yalnızlık Politikasını terk ederek Truman Doktrini ile Avrupa’nın iç işlerine müdahale olmaya başlamıştır. Truman Doktrini kapsamında verilen yardımların esas gayesi, SSCB tehdidine karşı bölgeyi askeri açıdan güçlendirerek Sovyet yayılmasını engellemektir. Coğrafi konumları gereği Türkiye ve Yunanistan büyük önem arz ettiğinden dolayı bu devletler sosyalist düşünceden uzak tutulmalı ve ABD’nin bu devletlerin topraklarındaki etkinliğinin artırılması gerekmektedir. Bu nedenlerden dolayı ABD’nin bu devletlere yapacağı yardımlar son derece önemlidir. Türkiye ve Yunanistan’a yapılan yardımların sadece yardım ve ülkeler arası dostane ilişkilerden kaynaklandığını düşünmek olanaksızdır. Yine ABD’nin Avrupa’nın kalkınmasında ve istikrar sağlamasında öncü rol oynamak istemesini sadece iyi niyet göstergesi olarak değerlendirmek mümkün değildir. Burada ABD’nin amacı, Sovyet yayılmasına karşı güçlü bir duvar oluşturmak ve ticari açıdan yeni bölgeler yaratarak sermayenin dolaşımını kolaylaştırmak olmuştur (Kalyon, 2010).

1942 ve 1944 yıllarında Amerikan vatandaşlarının yaşamadığı İskenderun ve Adana'da konsolosluk açmak isteyen ABD'nin bu talebinin karşılıklı iyi ilişkiler kurmak amacıyla yapmış olduğunu düşünmek mümkün değildir. Zira bu talepler Aralık 1951'de açılacak olan ve Avrupa'da bulunan altı taktik nükleer silah üslerinden biri olacak olan NATO İncirlik Üssü'nün kuruluşu ile ilişkilidir. 1952 yılına gelindiğinde Türkiye NATO'ya üye olmuş ve bu üyelik münasebetiyle Kuzey Atlantik Anlaşması'nı ve Kuzey Atlantik Anlaşmasına Katılan Devletler Arasında Kuvvetler Statüsüne İlişkin Sözleşmeyi kabul etmiştir. Bu antlaşmalar gereği Türkiye, topraklarının NATO faaliyetleri kapsamında kullanılmasını kabul etmiştir. Bu kapsamda 23 Haziran 1954'te Türkiye, ABD ile Askerî Tesisler Anlaşması imzalamıştır. Bu anlaşma gereği Türkiye, ABD'nin gerek görmesi halinde istediği yere üs açmasına müsaade etmiştir. Nitekim ABD, 1954 yılında Adana'da İncirlik Üssünü kurmuştur (Kalyon, 2010).

Türkiye ile ABD arasında Truman yardımları ile ilgili yapılan anlaşmada Amerika'nın bazı şartları bulunmaktaydı. Bu şartlardan birincisi, verilen yardımların ABD tarafından belirlenen amaca uygun şekilde kullanılması gerektiğidir. İkincisi, yardımlar kullanılırken ABD'ye danışılarak ABD'nin uygun göreceği şekilde kullanılması gerektiğidir. Üçüncüsü, yardımlarla ve kullanımı ile ilgili her hususta ABD'ye bilgi verilmesi gerektiğidir. Türkiye bu şartları kabul etmiştir. Bu şartların kabul edilmesiyle kısa vadede olumlu sonuçlar alınsa da uzun vadede ABD'ye bağımlı hale gelmesine ve yerli savunma sanayii kurulması yolunda yapılan çalışmaların askıya alınmasına neden olmuştur. Diğer sanayi alanlarında çeşitli adımlar atılmış olmasına rağmen askeri malzemelerin yardım yoluyla ülkeye girmesi sebebiyle savunma sanayii ihmal edilmiş ve ciddi bir darbe almıştır (Tanyer,1995). Ayrıca belirtmek gerekir ki kuvvet ihtiyaçlarının yardımlar aracılığıyla giderilmesi ülkenin hazırcılığa alışmasına neden olmuştur. Ferit Melen'in şu ifadeleri bu durumu doğrular niteliktedir: *“Yardım almakla da bitmez. Yardım almak aynı zamanda bir bağımlılık yaratıyor. Yani silah bakımından başka memlekete bağımlı hale gelmek, bir defa o memleketin dış politikasını, milli politikasını yürütmesine imkân vermez. Silah bakımından dışa bağımlı olduktan sonra, daima boynunuz eğiktir, size verdikleri silah kadar konuşursunuz, bu bir unsurdur”* (TBMM Tutanak Dergisi, 1985).

ABD'nin kullanımına devam etmeyeceği ve atıl vaziyette olan harp silah, araç ve malzemelerini yardımlar kapsamında Türkiye'ye göndermesi, ABD'nin söz konusu yardımları Türkiye'nin gelişmesi için yaptığını düşünölemeyecek hale getirmektedir. Geri ödemesi olmayan 100 milyon dolar değerindeki eski teçhizatın alınması ve bu teçhizatın

bakım onarımı için gerekli olan malzemenin ABD’den alınacak olması, ilerleyen süreçlerde Türkiye için çok daha fazla külfet oluşturacaktır. Nitekim yardımlar kapsamında alınan askeri malzemenin yedek parça temini, her yıl Türkiye’nin bütçesine ciddi bir yük haline gelmiştir. Yardımlar, mali açıdan ciddi problemlere yol açmasına ilave olarak Türk Silahlı Kuvvetleri’nin ihtiyaçlarının temini noktasında yabancı ülkelere bağımlı olunmasına neden olmuştur.

1947-1949 yılları arasında Truman Doktrini kapsamında Türkiye’ye yapılan yardım 152,5 milyon dolar civarında olmakla birlikte, bu tutarın 147,5 milyon doları ordunun ihtiyaçları doğrultusunda kullanılırken 5 milyon dolarlık tutar muhtemel bir Sovyet tehdidine karşı alınan önlemler ve ikmal hattının oluşturulmasına yönelik kullanılmıştır. Yardım kapsamında ABD tarafından gönderilen askeri malzemenin büyük bir kısmı İkinci Dünya Savaşından kalmaydı. Ancak söz konusu malzemeler henüz savaş başlamadan önce üretildiğinden dolayı Türk ordusunun elinde bulunan teçhizatla mukayese edildiğinde yeterli durumdaydı. Bu açıdan düşünüldüğünde yardımlar Türk Silahlı Kuvvetlerinin modernize edilmesine katkı sağlamıştır ancak söz konusu teçhizatın bakım onarımı için gerekli olan malzemelerin ithal edilecek olması Türkiye’nin ekonomisi üzerinde ciddi bir yük oluşturmuştur. Nitekim alınan askeri malzemelerin bakım onarımı için her yıl yaklaşık 143 milyon dolar ayrılmıştır (Oran, 2002). ABD’nin çıkarları doğrultusunda önemli bir adım Türkiye için ise hem ekonomik hem de siyasi açıdan güçlükler neden olan doktrin, Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü ve Marshall Planı başta olmakla birlikte ABD’nin küresel çıkarlarına hizmet edecek diğer tüm uluslararası antlaşmaların ilki olmuştur. Başkan Truman, bununla ilgili “Truman Doktrini ile Marshall Planı her zaman için bir cevizin iki yarısı” ifadesini kullanmıştır (Aydoğan, 2003).

İkinci Dünya Savaşından sonra Avrupa’da yaşanan ekonomik, siyasi ve sosyal problemler neticesinde SSCB’nin Arnavutluk, Bulgaristan, Çekoslovakya, Macaristan, Polonya, Romanya ve Yugoslavya’yı kontrol altına almasından ve Avrupa hükümetlerinde komünist partilere olan eğilimlerin artış göstermesinden rahatsızlık duyan ABD, kendisi ve dünya ticareti için büyük bir pazar olan bu bölgenin tekrardan istikrara kavuşturulması amacıyla Marshall Planı’nı ortaya çıkarmıştır. ABD bu planı; dünya ticaretinin canlandırılması, komünist rejime yönelimlerin kontrol altına alınması, savaş sonrasında zarar görmüş siyasal iktidarların kurulması ve artan Sovyet tehlikesine karşı Batı Avrupa’nın kuvvetlendirilmesi amacıyla hazırlamıştır (Aydoğan, 2003).

Truman Doktrini ve Marshall Planı ile ABD, Avrupa'da sermayenin serbest dolaşımını sağlayarak refah düzeyini artırmayı dolayısıyla komünizmin yayılmasını engellemeyi ve kendi ekonomik çıkarlarını temin etmeyi hedeflemiştir. Savaş sonrası ve özellikle 1947 yılından itibaren Avrupa'da ekonominin giderek kötüleşmesi, ABD ile SSCB arasındaki ittifakın bozularak amansız bir mücadeleye girmeleri ve dünya barışının sağlam bir zeminde kurulması gerekliliği düşüncesi, Amerikalı yöneticileri bir çözüm yolu bulmaya yöneltmiştir. ABD'nin aradığı bu çözüm yolu o dönem ABD Dışışleri Bakanı olan George Marshall'ın yapmış olduğu bir konuşma esnasında bulunmuş oldu. Marshall: ABD'nin politikasının başka bir devlete ya da doktrine karşılık olarak benimsenmiş olmadığını, aksine açlık yoksulluk ve çaresizliğe karşı bir mücadele olarak benimsendiğini ifade etmiştir. Buna ek olarak Marshall, Avrupalı devletlerin birbirleriyle işbirliği içerisinde hareket etmelerini sağlayarak Avrupa ve dünyadaki ticaret akışının canlandırılmasını hedeflediklerini ve oluşabilecek noksanlıkların kapatılmasında müdahalede bulunacaklarını belirtmiştir (Armanoğlu, 1991).

Türkiye, İktisadi İşbirliği Konferansı'na katılmış ve kalkınma programı kapsamında 615 milyon tutarlık bir yardım istemiştir. ABD'li uzmanlar Türkiye'nin ekonomik açıdan kötü durumda olmadığı ve diğer Avrupalı ülkelere kıyasla çok daha iyi durumda olduğu gerekçesiyle bu yardıma pek sıcak bakmamıştır. Ancak Amerikan Dışışleri Bakanlığı tarafından hazırlanan rapora göre Türkiye'nin en büyük sıkıntısının ulaşım problemleri olduğu ve 1946 yılından beri dış ticaret açığı oluştuğunun belirtilmesiyle birlikte ABD, Türkiye'yi Marshall Planına dâhil ederek Avrupalı devletlere hammadde ihraç etme sorumluluğunu Türkiye'ye vermiştir. Bu nedenle yardım kapsamında Türkiye'ye madencilik ve tarım gibi hammadde üretebileceği alanlarda kullanması için 58 milyon dolar gönderilmesi planlanmıştır (Sander, 1979).

Türkiye'nin Truman ve Marshall yardımlarını alması, milli savunma sanayiini kurma yolunda yapılan çalışmaların askıya alınmasına ve mevcut imkânların üretim kapasitesini kaybetmesine neden olmuştur. Aslına ABD'nin amacı, Türkiye'nin kalkınmasını sağlamak gibi sadece dostane bir girişimde bulunmaktan ziyade coğrafi açıdan Sovyetler Birliği'ne yakın bulunması sebebiyle Türkiye'nin askeri ve ekonomik açıdan güçlenmesini sağlamak ve dolayısıyla komünizm tehlikesinden uzak tutmaktır. Jeopolitik konumu gereği Türkiye ve Sovyetler Birliği'ne komşu olan ülkelerin ABD yanlısı bir politika izlemesi ve SSCB'den uzak tutulması son derece önemliydi. Söz konusu yardımların alınması, Türkiye'nin kalkınması ve savunması için atılmış önemli adımlar olarak görünse de aslında Türk savunma

sanayii açısından ilerleyen dönemlerde ciddi sorunlar yaşanmasına sebep olmuştur. Türkiye için yaşanan bu sorunların en mühimi yardımlar kapsamında verilen askeri malzemelerin ABD'nin belirlemiş olduğu amaçlar dışında kullanılamayacak olması olmuştur (Kalyon, 2008).

Diğer bir sorun, alınan yardımlar neticesinde yöneticiler ve kamuoyu rehavete kapılmıştır. İhtiyaç duyulan askeri malzeme yardımlar aracılığıyla temin ediliyor düşüncesiyle hareket edildiğinden dolayı savunma sanayiinin diğer teknolojik gelişmelere ayak uydurmasına gerek duyulmamıştır. Dolayısıyla Atatürk döneminde benimsenen yerli savunma sanayii kurma ve geliştirme çalışmaları arka plana atılmıştır. Silahlı Kuvvetlerinin ihtiyaç duyabileceği her türlü malzemenin dış yardımlar aracılığıyla tedarik edilmesi, zamanla Türk savunma sanayiinin üretim kabiliyetini kaybetmesine neden olmuştur. Bununla birlikte alınan yardımlar, Türkiye'nin savunmaya yönelik alacağı kararlarda bağımsız hareket etmesine engel olmuş ve politikalarının Batılı devletlerin onayına göre biçimlendirilmesine neden olmuştur (Uçar, 2019).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında savunma sanayiine yönelik yaşanan duraklama neticesinde 1950 yılında Makine Kimya Endüstrisi Kurumu kurulmuştur. Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğü'nün de bünyesine dâhil edildiği MKEK, Türk Silahlı Kuvvetlerinin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik faaliyetleri yürütmek maksadıyla kurulmuştur. Dönemin en büyük sanayi kuruluşu olan MKEK'in hedefi, savunma ihtiyaçları doğrultusunda var olan imkânların ve tesislerin en iyi şekilde kullanılabilir hale getirilmesidir. Kurulan fabrika ve tesislerde üretimi mümkün olduğu kadar maliyet etkin gerçekleştirmeyi prensip edinen MKEK, ekonomik verimliliğin artmasına katkı sağlamıştır (Özlü, 2019).

İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile birlikte ülke topraklarına karşı oluşabilecek muhtemel bir Alman/İtalyan tehdidine karşı alınan tedbirler neticesinde 1938-1952 yılları arasında Türkiye'de savunmaya yönelik yapılan harcamaların ciddi şekilde artış gösterdiği görülmektedir. Türkiye bu dönemde savaşa katılmamış olsa da kaynaklarının büyük bir bölümünü savunmaya ayırmıştır. Türkiye'nin savaşa girme olasılığının tamamen ortadan kalkması üzerine bu artış azalmaya başlamış olsa da savaş sonrasında ortaya çıkan soğuk savaş döneminin başlaması üzerine söz konusu harcamalar tekrar artmaya başlamıştır. Bu artışın temel sebebi Türkiye'nin milli üretim politikalarını terk ederek ABD'nin koşullu yardımlarına bağımlı hale gelmesidir. Dolayısıyla 1947 ve sonrasında savunma harcamalarındaki ciddi artış çoğunlukla dış alımlardan kaynaklanmaktadır.

Tablo-2.3: 1939-1952 Yılları Arası Askeri Harcamalar (Uçar, 2019)

Yıllar	Harcama (TL)
1939	275.000.000
1940	324.000.000
1941	489.000.000
1942	515.500.000
1943	508.500.000
1944	807.500.000
1945	329.000.000
1946	520.500.000
1947	807.500.000
1948	733.500.000
1949	556.000.000
1950	599.000.000
1951	652.000.000
1952	725.000.000

Sonuç olarak, Almanya ve İtalya'nın giderek saldırganlaşması Türkiye'nin endişelenmesine neden olmuştur. Söz konusu endişe, bu dönemdeki savunma ve ekonomi politikalarında kendini göstermektedir. Yetersiz sermaye ve bilgi birikimi nedeniyle yabancı uzmanlar ülkeye getirtilmiş ve İngiltere, Almanya, İtalya ve ABD gibi devletlerle işbirliği yapılmıştır. Savaşa dâhil olmamasına rağmen Türkiye, savaşa yönelik hazırlıklar yaparak savaşın getirdiği bütün yüke katlanmak, kalabalık bir ordu teşkil etmek ve bu orduyu savaşın gereklerine göre teçhizatlandırmak zorunda kalmıştır. Bu nedenle Cumhuriyetin ilk yıllarında benimsenen millileşme politikası terk edilmiş, savunma sanayii alanında yapılan çalışmalar askıya alınmış ve farklı devletlerden harp silah, araç ve teçhizat satın alınmıştır. Kaynakların büyük bir bölümü ordunun çağın gereklerine göre modernize edilmesi için ayrılmış ve yerli üretim yetersiz olduğundan dolayı savunmaya yönelik ihtiyaçlar çoğunlukla yabancı ülkeler aracılığıyla temin edilmiştir. Bununla birlikte her türlü askeri yardımın kabul edilebileceği düşüncesi savunma sanayii politikaları bakımından önemli kırılma noktalarından biri

olmuştur. İkinci Dünya Savaşı yıllarında ve sonrasında alınan yardımlar neticesinde milli savunma sanayii kurma ve geliştirmeye yönelik yapılan çalışmalar yavaşlamıştır. Bu durum sanayileşme hareketlerinde kırılmaya sebep olmuş ve bu dönem dışa bağımlılığın başladığı yıllar olmuştur. Türkiye'nin dönem içerisinde güvenlik endişesini minimuma indirmek amacıyla silah alımlarına ve askeri yardımlara yönelmiş olması, Türkiye'nin milli savunma sanayiine büyük bir darbe vurmuş ve gelecek yıllarda dışa bağımlılığını artırarak ciddi sorunlar yaşamasına sebep olmuştur.

2.2.1 Değerlendirme

İkinci Dünya Savaşı, dünya siyaseti bakımından ciddi bir kırılma noktası oluşturmuştur. Savaştan sonra yeni güç dengeleri oluşmuş ve doğu-batı blokları ortaya çıkmıştır. SSCB ve ABD liderliğinde bloklaşan yeni dünya düzenine “Soğuk Savaş” ya da “İki Kutuplu Sistem” adı verilmiştir. Bu İki Kutuplu Sistemde ABD, SSCB'nin yayılcı politikalarına karşın coğrafi konumunun öneminden dolayı Türkiye'ye askeri yardımlar yapmıştır. Alınan bu yardımlar Türkiye'nin ABD ile olan ikili ilişkilerini geliştirmesini sağlarken aynı zamanda ABD'ye bağımlı hale gelmesine sebep olmuştur. Özellikle 1947 yılında İngiltere'nin İkinci Dünya Savaşı esnasında vermiş olduğu yardımları kesmesi ile birlikte söz konusu yakınlaşma ve Türk ordusunun modern teçhizatlarla donatılma süreci hızlandırılmıştır. Bu yardımlar Türk dış politikasını ciddi şekilde etkilemiş ve Batı eksenli bir dış politika yürütülmesine neden olmuştur.

Bu dönem içerisinde ABD'den alınan askeri yardımlar Türk ordusunun modernleşmesine ve güçlenmesine katkı sağlamış olsa da yerli savunma sanayiinin ikinci plana atılmasına ve bakım/yedek parça temini noktasında ABD'ye bağımlı hale gelmesi sorunlarını doğurmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nın baş göstermesi ve alınan dış yardımlar ile birlikte yerli savunma sanayii durma noktasına gelmiştir. Savaşın getirmiş olduğu zorlu şartlar altında ekonomik sıkıntılar yaşayan Türkiye, savunma sanayiine yönelik herhangi bir üretim ya da teknolojik ilerleme kaydedememiştir.

1923-1938 yılları arasında savunma sanayiinin geliştirilmesi kıt kaynaklara rağmen bir devlet politikası olarak benimsenmiştir. Yerli savunma sanayinin temellerinin atıldığı bu yıllarda gerek devlet gerekse özel girişimler tarafından pek çok yatırım gerçekleştirilmiştir.

Ancak 1938-1952 yılları arasındaki dönemde yerli savunma sanayiinin geliştirilmesine yönelik atılan adımlar durma noktasına gelmiştir. Söz konusu durgunluğun sebebi İkinci Dünya Savaşı ve sonrasında Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu savunma sanayii ürünlerini dışardan almak suretiyle temin etmiş olmasıdır. Bu dönem içerisinde savunma harcamalarının ciddi şekilde arttığı görülmektedir. Türkiye savaşa girmemesine rağmen muhtemel bir tehdide karşı savunmaya yönelik yapmış olduğu hazırlıklar ile ülke güvenliğini temin edecek tedbirler almıştır. ABD tarafından sağlanan yardımları kabul eden ve yerli savunma sanayii politikalarını terk eden Türkiye, bir yandan dış alımlara bağımlı hale gelirken diğer taraftan söz konusu alımlar sebebiyle ciddi harcamalar yapmıştır. Bu durum Türk savunma sanayiinin gelişim gösterememesi sonucunu doğurmuştur.

2.3. Türkiye'nin NATO'ya Girişi ve Sonrası Dönem (1952-1974)

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'nin güvenlik endişesi ciddi şekilde artış göstermiştir. Savaş başlamadan önce Sovyetler Birliği ile iyi ilişkiler kuran Türkiye, 1939 yılından itibaren en önemli askeri tehdidi yine bu ülkeden algılamıştır. Bu durumun en temel sebebi, şüphesiz Sovyetlerin Türk Boğazları üzerindeki tarihi emellerine yönelik talepleri ve Sovyetler ile Almanya arasında 1939'da pakt kurulmuş olmasıdır. Bu gelişmelerin ardından Türkiye, SSCB'yi tehdit algılamalarının merkezine konumlandırmış ve iki ülke arasındaki ilişkilerde güvensizlik hâkim olmuştur. Türkiye savaşa girmemiş olmasına rağmen tüm gücüyle savaşa yönelik hazırlık yapmıştır. Yedekte bulunanların silahaltına alınmasıyla birlikte ciddi bir insan gücüne ulaşılmış olsa da bu gücün yeterli teçhizatı bulunmamaktaydı ve var olan askeri malzemeler dönemin modernizasyonundan oldukça uzaktı. Cumhuriyetin ilk yıllarında benimsenen yerli savunma sanayii kurma ve geliştirme planları, İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle uygulamaya geçirilememiştir. Yurt dışından alınan askeri malzemeler de savaşın başlaması sebebiyle teslim edilmemiştir. Her ne kadar savaş sırasında bazı devletler tarafından silah yardımı yapılmış olsa da Türkiye'nin savaşa girmeme hususundaki kararlı duruşu ve taraf tutmayarak hiçbir ülkeyi desteklememe politikası, uluslararası ortamda yalnız kalmasına neden olmuştur (Uçar, 2019).

Savaş boyunca Türkiye, sınır ötesinde hiçbir harekât gerçekleştirmemekle birlikte savaşan tarafların yaptığı sınır ihlallerine karşı da herhangi bir müdahalede bulunmamıştır. Savaş bittikten sonra Türkiye'nin güvenliğine yönelik oluşabilecek en büyük tehdit olan

Sovyetler Birliği'nin kazanan tarafta olması, bu ülkenin talepleri dikkate alındığında çok daha ciddi bir boyuta ulaşmıştır. Sovyetler Birliği gibi büyük bir güce karşı yalnız kalmamak amacıyla arayış içerisinde olan Türkiye, çareyi uluslararası sistemin kurduğu işbirliğinin bir parçası olmakta bulmuştur. Nitekim Türkiye, henüz İkinci Dünya Savaşı bitmeden önce mihver devletlere savaş ilan ederek Birleşmiş Milletlere üye olmuştur. Bununla birlikte Türkiye, iç siyasette çok partili hayata geçerek liberal görüşü hâkim kılmayı, Batılı ülkeler ile daha yakın ilişkiler kurmayı dolayısıyla Sovyet tehdidine karşı yalnız kalmamayı hedeflemiştir (Güvenç, 2004).

Türkiye, her ne kadar müttefik kazanmak adına çeşitli adımlar atmış olsa da günün sonunda güvenliğini temin etmek amacıyla ordunun teçhizatlandırılmasına yönelik çalışmalar yapmıştır. Savaş nedeni ile kaynakların yetersiz olmasına rağmen eldeki kısıtlı imkânlarla savaş artığı durumundaki ucuz silah ve askeri teçhizat satın alınmıştır. Savaş sonrası oluşan otorite boşluğu ve güç dengelerindeki değişiklik sebebiyle dünya siyaseti iki süper gücün etrafında şekillenmeye başlamıştır. Türkiye, böyle bir ortamda Sovyetlerden tehdit algılaması nedeniyle Amerikan yanlısı bir politika izlemiştir. Amerika ise rakibi Sovyetlere karşı stratejik bir konumda olan Türkiye'yi yanında bulundurmanın hem kendisinin Orta Doğudaki çıkarlarına hizmet edeceğinden hem de Sovyetlerin çevrenmesinde kritik bir öneme sahip olmasından dolayı Türkiye'nin ittifak arayışına olumlu karşılık vermiştir. 1947 yılında ABD Başkanı Truman'ın yaptığı konuşma ve Türkiye'nin Truman Doktrini kapsamında yapılacak yardımlara dâhil edilmesi üzerine Türkiye'nin Soğuk Savaş'taki tarafı kesinleşmiştir. ABD desteği ve yardımları, Türkiye'nin Sovyetlerden algıladığı güvenlik endişesine karşı çare olarak görülmüş ancak bu dönemden sonra Türkiye'nin daha önce hem siyasi hem de askeri alanda sahip olduğu özgürlüğünü kaybetmesine neden olmuştur. Bununla birlikte söz konusu ABD yardımları, Türk ordusunun modernizasyonu bakımından önemli ve faydalı olsa da ABD'nin askeri stratejilerin belirlenmesine kadar hemen hemen her konuda söz sahibi olmasına ve Amerikan çıkarlarının önceliklendirilmesine sebep olmuştur (Uçar, 2019).

İkinci Dünya Savaşından sonra güç dengeleri yeniden şekillenmiş ve dünya liberal ABD ile sosyalist SSCB'nin önderliğinde iki ayrı kutba bölünmüştür. Birleşmiş Milletler (BM) ve Dünya Bankası (WB) gibi uluslararası örgütlerin ortaya çıktığı bu dönemde kutuplar arasında fiili bir saldırı görülmemekle birlikte ciddi bir rekabet yaşanmıştır. Sovyetlerin boğazlar üzerinde söz sahibi olmak istemesi ve Türkiye'den resmen toprak talebinde bulunması üzerine Türkiye, tarafsızlık politikasını terk ederek ABD ile ilişkilerini geliştirmeye çalışarak Batı yanlısı bir politika benimsemiştir. Bu kapsamda Türkiye,

SSCB'nin taleplerini öne sürerek Truman Doktrini ve Marshall Planı kapsamında ABD yardımlarından faydalanmıştır. Avrupalı devletler muhtemel bir Sovyet tehlikesine karşı ittifaklar oluşturmakta, ABD ise SSCB'ye karşı her bakımdan güçlü bir blok kurmak istediğinden dolayı bu ittifakları desteklemekteydi. ABD, Avrupa'daki hâkimiyetini güçlendirmek ve bu topraklardaki kontrolü sağlamak amacıyla ekonomik ve askeri yardımlarda bulunmuştur. 4 Nisan 1949'da ortak bir savunma örgütü olarak Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) kurulmuştur (Karabük, 2022). Yakın tarihin belki de en önemli kuruluşlarından biri olan NATO, antlaşmaya taraf olan devletlerin herhangi bir saldırıya karşı ortak bir savunma yapılacağına dair taahhütte bulundukları askeri bir ittifak türüdür.

Bu dönem iktidarda olan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), İkinci Dünya Savaşı boyunca benimsenen tarafsızlık politikasını sürdürdüğünden dolayı Türkiye'nin NATO'ya üye olması söz konusu olmamıştır. Bu durum CHP iktidarının ciddi eleştirilere maruz kalmasına sebep olmuştur. 14 Mayıs 1950 genel seçimini Demokrat Parti (DP) kazanmıştır. Seçimden sonra Kore'de patlak veren savaş, yeni kurulan Demokrat Parti hükümetinin NATO'ya üyeliği hususunda önemli fırsat oluşturmuştur. Hükümet, BM'nin Kore'de icra edeceği harekâta katılmanın NATO'ya üyeliği kolaylaştıracağını değerlendirmiştir. Nitekim Kore'ye asker gönderme kararı alan Türkiye, ABD'den sonra Kore'ye asker gönderen ikinci ülke olarak tarih sayfalarında yerini almıştır. Böylelikle çok uzak bir bölgeye gönderilen Türk Silahlı Kuvvetlerinin ve Türk askerinin kabiliyetlerinin gösterilebileceği düşünülmüştür. Türkiye'nin Kore'ye asker göndermesi, Türk dış politikasında bir amacı gerçekleştirmek için askeri gücün bir köprü olarak kullanılmasının önemli bir örneğidir. Dönemin Başbakan'ı Adnan Menderes, alınan bu kararın bir savaş kararı değil tam tersine barışın sağlanması amacıyla alındığını belirtmiştir. Böylelikle Türkiye, uluslararası barış ve güvenliğin sağlanmasından yana olduğunu ve NATO'ya üye olmayı ne kadar hak ettiğini gösterme fırsatı bulmuştur (Uçar, 2019).

Türkiye Kore'ye 4500 asker göndermiştir. Kunuri Muharebeleri esnasında göstermiş olduğu başarıyla Amerikan birliklerine çok büyük destek sağlayan Türk askeri, verilen tüm görevleri layıkıyla yerine getirmiştir. Bu konuda İngiliz General Robertson, “... Kore'den tanıdığım subaylardan birçok mektuplar aldım. Hepsi samimi olarak Türk askerlerinden derin bir hayranlıkla bahsetmektedirler... Bir harp olursa Türkiye ve İngiltere'nin beraber olmaları ve ihtimale karşı hazırlıklı bulunmaları emniyet ve gurur verici bir keyfiyettir.” ifadesini kullanmıştır. Türk askerinin göstermiş olduğu bu başarı, Amerika'nın Türkiye'ye ve Türk ordusuna yönelik düşüncelerini olumlu bir şekilde etkilemiştir. Dahası Türk askerinin

yeterli harp silah ve teçhizatıyla donatıldığı zaman muharebe sahasında neler yapabileceğinin görülmesi ve Kore Savaşı'na sağladığı katkı, Türkiye'nin 1952 yılında NATO'ya üyeliğini kolaylaştırmıştır (Saray,2000).

Öte yandan Türkiye'nin coğrafi konumu gereği Sovyetlere olan yakınlığı, olası bir Sovyet saldırısı durumunda NATO birliklerinin ilk müdahaleyi bu bölgede yapacaklarından dolayı çok daha önem kazanıyordu. Yapılacak olan bu ilk müdahale için Türkiye'de kurulacak olan üslere ihtiyaç duyulacaktı. Türkiye, bu üslerin kurulmasına yalnızca NATO'ya üye olması şartıyla kabul edeceğini ifade etmiştir. Türkiye'nin sahip olduğu bu stratejik konum ve Sovyetlere karşı bu bölgeden yapılacak müdahalenin gerekliliği, Türkiye'nin NATO'ya üye olmasında büyük öneme sahiptir (Sander,1979). Yaşanan gelişmeler neticesinde ikinci kez üyelik müracaatında bulunan Türkiye'nin talebi 1950 yılında olumsuz yanıt almıştı. Bu yanıtın olumsuz olmasında İngiltere'nin payı büyüktü. Ancak ABD açısından Türkiye'nin belirli bir askeri güç ve kabiliyetinin olması, Orta Doğu petrollerine yakın olması ve SSCB'yi çevreleme politikası kapsamında stratejik bir konumda bulunması sebebiyle NATO'ya üyeliği oldukça cazip görülmüştür. Bu nedenle İngiltere, söz konusu tavrını değiştirerek Türkiye'nin Orta Doğu Savunma Sistemine katılması koşuluyla NATO'ya üyeliğini kabul etmiştir. Türkiye ve Yunanistan'ı Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'ne davet eden protokol konsey tarafından 22 Ekim 1951 tarihinde Londra'da imzalanmıştır (Ismay, 1956).

Sovyetler Birliği'nin Güneybatısında aşılması gereken bir set konumunda olan Türkiye'nin NATO'ya üyeliği, Avrupa'nın güvenliğinin sağlanmasına büyük katkı sağlayacaktır. Eğer Türkiye stratejik konumu gereği Sovyetler ile yakın ilişkiler geliştirseydi ve Sovyetler Ortadoğu ile Kuzey Afrika bölgelerine kolaylıkla müdahale etseydi, Avrupa güneyden çevrelenmiş olacaktı. Dahası, Avrupalıların Akdeniz ve Asya ile bağlantı kurmasında büyük öneme sahip ulaşım yolları da kapanacaktı. Bir savaş çıkması halinde Rus donanması, Karadeniz ve Boğazlardan kolaylıkla geçerek Akdeniz'e hâkim olacaktı. Tüm bu senaryoların engellenebilmesi açısından Türkiye'nin NATO üyeliği sadece Türkiye'nin değil Batılı devletlerin çıkarlarına da hizmet edecekti. Buna rağmen hükümet üyeliği o kadar çok büyütüyordu ki Demokrat Parti İzmir Milletvekili Cihad Baban'ın parlamentoda ifade ettiği *“Arkadaşlarım, biraz sonra reylerinizi vereceksiniz, hiçbir hizmetiniz bugünkü tarihi hizmetiniz kadar şerefli ve kıymetli olmayacaktır.”* sözleri Kurtuluş Savaşı'nda gösterilen kahramanlıkların hiçe sayılması sebebiyle büyük bir tepki almış daha sonra *“Bu da bütün büyük eserleriniz gibi ve onlardan birisi olacaktır”* şeklinde değiştirilmiştir (Yüceer, 2002).

Yaşanan tüm tartışmaların ardından, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin onayladığı yasa tasarısı ile Türkiye, 18 Şubat 1952 tarihinde NATO'ya resmen üye olmuştur. Türk kamuoyunda çok büyük yankı uyandıran üyelik, Türk-Amerikan ilişkilerini ekonomik, askeri ve siyasi olarak önemli ölçüde etkilemiştir. Ancak bu üyelik ile Türkiye'nin askeri ve siyasi politikaları ABD çıkarları doğrultusunda şekillenmeye başlamıştır. Atatürk döneminde benimsenen “çok yönlü bir dış politika” anlayışı ve “dış etkilere bağımsız kendi gücüne dayalı bir strateji” oluşturma düşüncesi terk edilmiştir. İkinci Dünya Savaşı ve özellikle Türkiye'nin NATO'ya üye oluşunun ardından Türk dış politikası gittikçe Batıya endeksli hale gelmiştir (Okman, 1987).

Bu dönemde Türk yöneticileri, ABD çıkarları ile ülke çıkarlarının paralel olduğu düşüncesiyle hareket etmişlerdir. İkinci Dünya Savaşı boyunca seferber olan Türk ordusu, savaşa girmemiş olmasına rağmen yorgun haldeydi ve ordu ihtiyaçları ülkenin ekonomisi üzerinde ciddi bir yük teşkil etmekteydi. Bu yüzden NATO'ya üye olmanın bu yükü azaltacağına inanılmış ve Sovyetlerin herhangi bir saldırısı karşısında NATO'nun yardım edeceği değerlendirilmiştir. Demokrat Parti bu üyeliği bir şeref meselesi haline getirmiş ve en büyük hedef olarak görmüştür (Yüceer, 2002). Nitekim DP Milletvekili Rıfık Salim Burçak konuyla ilgili şu ifadeleri kullanmıştır: “... bütün dünya milletleri arasında toplu emniyet sistemine en fazla ihtiyacı olan devlet Türkiye'dir. Türkiye yıllarca türlü baskı ve tehditler altında bulundurulmuş sinir harbinin çeşitli şekilleri yurdumuz üzerinde devamlı bir surette tecrübe edilmiştir... Türkiye'nin silah kadar, belki de silahtan daha fazla toplu emniyet sistemine ihtiyacı vardı. Türkiye kendisinin de Batı aleminin ihmal edilemeyen bir uzvu olarak görülmesini medeniyet dünyasından haklı olarak istiyor ve bekliyordu.” (TBMM Tutanak Dergisi, 1952)

Demokrat Parti yöneticileri, bu örgütü üye devletlerin askeri ve ekonomik gelişmelerini sağlamak maksadıyla kurulan bir hizmet aracı olarak değerlendirmekteydiler. Ancak Amerika'nın asıl gayesi, dünya hâkimiyeti yarışında Sovyetler Birliğine üstünlük kurmak ve kendi güvenliğini sağlamaktı. Nitekim ABD Genelkurmay Başkanı Bradley: “Deniz aşırı ülkelerde üsler kurmak zorundayız. Düşmanı kendi özgüvenlik sınırlarımızın ötesinde karşılamak ve ilk darbeyi elde edilecek üsler yardımıyla vurmak zorunluluğunu bütün Amerikan yurttaşlarının anlamaları gerekir. Silahlı kuvvetlerimizin ve Amerikan topraklarının yeni bir savaştan en az kayıpla çıkması başka türlü olamaz. Düşmanı can evinden vuracak bu üsler, düşman topraklarına en yakın bölgelerde kurulmalıdır.” ifadelerini kullanmıştır (Halil, 1968).

Türk ordusunun konvansiyonel silahlarla güçlendirilmeye çalışılmasına karşın NATO, müttefik devletlere karşı yapılabilecek her türlü saldırı durumunda nükleer silahla karşılık verileceğini düşünmüştür. Böylelikle ABD, Sovyetlerin konvansiyonel olarak var olan üstünlüğünü yok etmeyi hedeflemiştir. Bu sebeple ABD'nin müttefik devletlerin kendi çıkarlarına göre hareket etme girişimlerini onaylamaması, askeri silah ve teçhizat bakımından kendisine bağımlı olan ülkelerde olumsuz bir etki yaratmıştır. Nitekim Osmanlı zamanından beri var olan üçlü yapı terk edilerek ABD tarafından nükleer bir saldırı esnasında en etkili koruma ve dağılmayı sağladığı ifade edilen beşli yapıya geçilmiştir. ABD etkisi ile yaşanan değişiklikler Türk Ordusunun 19.yy.dan beri benimsemiş olduğu Alman yapısını terk etmesine ve Amerikan yapısını tatbik etmesine neden olmuştur. Türk Silahlı Kuvvetlerinin geçirmiş olduğu bu yapı değişikliği, eğitimden lojistik uygulamalarına kadar her alanda kendini göstermiştir (Uçar, 2019).

Bu dönem, Türkiye'de ABD'ye duyulan hayranlığın doruklara ulaştığı ve ABD ile NATO'ya uyum sağlama çabalarının yoğunlaştığı bir dönemdir. 1949 yılında Genelkurmay Başkanlığı'nın Milli Savunma Bakanlığı'na, Kara, Hava, Deniz Kuvvetleri'nin Genelkurmay Başkanlığı'na bağlanması söz konusu çabaların çıktılarında olmuştur. Ülke savunmasına yönelik karar mekanizmalarında yaşanan bu değişikliklerin yanı sıra ABD'den alınan yardımlar Cumhuriyetin ilk yıllarında tüm zorluklara rağmen milli savunma sanayii kurma ve geliştirme çabalarının terk edilmesine neden olmuştur. Yardımlar sebebiyle hazırcılığa alışılmış ve Türk Silahlı Kuvvetlerinin neredeyse tüm ihtiyaçları yurt dışından karşılanmaya başlamıştır. Bu nedenle yurt içinde bulunan askeri fabrikaların üretimi azaldığından dolayı verimliliklerini kaybetmişlerdir ve zamanla mobilya ve elektronik malzeme gibi günlük ihtiyaçlara yönelik üretim yapmaya başlamışlardır. Dolayısıyla ABD yardımları ve NATO'ya üyelik Türkiye'nin savunmaya yönelik harcamalarını azaltmamış aksine gittikçe artırmıştır. NATO, söylenenin aksine taraf devletlerin ortaklaşa savunulması amacıyla değil daha çok Sovyet tehdidine karşı bir kuvvet oluşturmak ve serbest piyasa ekonomisinin uygulanabilirliğini artırmak maksadıyla kurulmuştur. Sovyet tehdidinin varlığı, Türkiye'de savunmaya yönelik harcamaların sürekli olarak artmasına ve gerekli askeri malzemelerin temini noktasında yabancı devletlere bağımlı olunmasına sebep olmuştur (Kalyon, 2008).

İhtiyaç duyulan her türlü altyapı sistemleri ABD şirketlerinden satın alınarak ya da borçlanarak temin edilmiştir. Savunma sanayiinde yerli üretime yönelik politikalar terk edilmiş ve dışa bağımlı hale gelinmiştir. ABD'den alınan yardımlar ve NATO üyeliği, savunma sanayiinin gelişimine darbe vurmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrasında

kullanılmayan ve savaş artığı olan pek çok askeri malzemenin Türkiye'ye gelmesi, Cumhuriyetin ilk yıllarında yerli savunma sanayiine yönelik verilen emeklerin sonuç alamamasına neden olmuştur. Dahası söz konusu yardımlar, var olan askeri fabrikaların üretimini de azaltmış zamanla tekstil fabrikalarına dönüştürülmesine sebep olmuştur. (Ziylan, 1999).

İkinci Dünya savaşı bittikten sonraki süreç, Türk savunma sanayiinin geçirdiği en zor yıllar olmuştur. Savaş yılları boyunca üretim yapılamadığı ve herhangi bir gelişme yaşanmadığı gibi savaş sonrasında ABD yardımları alınınca kuruluş yıllarında açılan askeri fabrikalar giderek önemini yitirmiştir. Askeri fabrikalardaki bu olumsuz gidişatı düzeltmek maksadıyla girişimlerde bulunulmuştur. Buna rağmen bu fabrikalardaki üretim neredeyse durmuş ve farklı amaçlar doğrultusunda kullanılmaya başlanmıştır. Askeri Fabrikalar Umum Müdürlüğü'nün İşletmeler Bakanlığına bağlanarak Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu (MKEK) adını alması öngörülmüş ancak bu öngörü Melis'te ciddi tartışmaların yaşanmasına sebep olmuştur. Yaşanan tartışmaların ardından "Makine ve Kimya Endüstrisi Kanunu" kabul edilmiştir (Tanyer,1995).

Kabul edilen yasa gereği her türlü askeri malzemenin üretilmesi, onarımının yapılması ve sivil ihtiyaçlara yönelik üretim ve onarım yapılması görevleri MKEK'e verilmiştir. Ancak bu durum savunma sanayiinde beklenen etkiyi yaratamamıştır. Çünkü MKEK'in kurulduğu bu yıllarda alınan ABD yardımları siparişlerin önünü kesmiştir. Esas ilgi alanı savunma sanayii olan bu kurum, Milli Savunma Bakanlığı tarafından sipariş alamadığından dolayı ülke ekonomisine ve bütçeye yük olmaya başlamıştır. Bu sebeple kimi tesislerde askeri üretimin yanında günlük ihtiyaçlara yönelik üretim yapılmasının önü açılmıştır. ABD yardımlarının alınması sebebiyle Milli Savunma Bakanlığı tarafından sipariş alamayan Kırıkkale Silah ve Tüfek Fabrikası, Ankara Silah Fabrikası ve Gaz Maske Fabrikası'nda günlük yaşama yönelik çay makinesi, çatal, karyola baraka, gaz ocağı ve otomobil yedek parçaları üretilmeye başlanmıştır (Tanyer, 1995).

Tüm bu nedenlerle Türk savunma sanayii için İkinci Dünya Savaşı yıllarında başlayan kötü gidişat ABD yardımlarının da etkisiyle bu yıllarda daha da artış göstermiştir. Savunma sanayiindeki bu kötü gidişat ve üretimin durma noktasına gelmesi, savunmaya yönelik yapılan harcamaların da paralel olarak yükselmesine neden olmuştur. NATO üyesi ülkelerin yaptığı askeri harcamalar her yıl düzenli olarak hesaplanmış ve NATO tarafından yayımlanmıştır. Türkiye'nin askeri harcamaları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo-2.4: 1946-1960 Yılları Arası Askeri Harcamalar (Kalyon, 2008)

Yıllar	Tahmini Harcama Milyon TL
1946	520.5
1947	807.5
1948	733,5
1949	556
1950	599
1951	652
1952	725
1953	827
1954	936
1955	1,077
1956	1.159
1957	1,266
1958	1,470
1959	2,153
1960	2,405
Toplam	15886.5

Tablodan da anlaşılacağı üzere Türkiye NATO'ya üye olarak güvenliğini temin edeceğini düşünmüş olmasına rağmen, NATO üyeliği ile birlikte savunma harcamalarında herhangi bir değişiklik olmamış, aksine artış göstermeye devam etmiştir. Türkiye'nin ABD'ye olan bağımlılığı, siyasi açıdan aldığı ya da alacağı tüm kararlarda ABD etkisinde kalmasına neden olmuştur. Arap dünyası ve üçüncü dünya ülkeleriyle arasının bozulması ihtimali durumunda dahi Türkiye, ABD'nin komünizmin yayılmasını engelleme ve Sovyetleri çevreleme politikaları ekseninde hareket etmiştir. Bu dönemde Sovyet yayılmasını engellemek maksadıyla Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya arasında Balkan Pakti kurulmuş ancak etkili olamamıştır. Daha sonra yine aynı amaca yönelik ancak bu sefer Sovyetlerin

Ortadoğu'daki yayılımını engellemek maksadıyla 1955 yılında Bağdat Paktı kurulmuştur. Ancak bu girişimler de çok fazla etkili olamamıştır. Tüm bunların yanı sıra Türkiye, Kurtuluş Savaşı gibi büyük bir bağımsızlık mücadelesi vermiş bir ülke gibi değil emperyalizmi destekleyen ve emperyalist devletlerin yancısı gibi görünmesine sebep olacak şekilde hareket etmiştir. Nitekim ABD ile SSCB'nin öncülüğündeki doğu ve batı bloklarından herhangi birine taraf olmayıp bağımsızlık politikası benimseyen Üçüncü Dünya Ülkeleri'ne karşı Türkiye, Batının ön planda tutulduğu bir davranış sergilemiştir. Türkiye'nin Cezayir bağımsızlık savaşı boyunca Fransa yanlısı hareket etmesi, Süveyş Kanalı krizi yaşanırken Mısır'ın değil İngiltere ve Fransa'nın yanında olması ve Adana'da bulunan İncirlik Üssü'nün her türlü kullanımına müsaade etmesi Türkiye'nin tutumuna örnek olarak gösterilebilir. Bu durum Türkiye'nin İslam ülkeleriyle ve komşularıyla ilişkilerinin bozulmasına ve itibar kaybetmesine neden olmuştur (Kalyon, 2008).

Demokrat Parti'ye göre ABD ile dostane ilişkiler kurmak ve yardımlarından faydalanmak, Türkiye'nin kaçırmaması gereken bir fırsatı teşkil etmekteydi. Bu nedenle ülkenin her türlü siyasi, ekonomik ve savunmaya yönelik politikaları bu görüş çerçevesinde belirlenmeli anlayışı hâkim olmuştur. ABD ile yakın ilişkiler geliştirme ve dost olma politikası iç ve dış politikada kendini göstermiş, halk arasındaki Amerikan hayranlığı gün geçtikçe artış göstermiştir. Öyle ki İzmir sokaklarında oyun oynayan çocukların söylediği şarkılarda bile dönemin Amerikan hayranlığının etkisi görülmektedir (Oran, 2004).

Bu dönem eğer ABD sosyalizm kötü diyorsa sosyalizm mutlak suretle kötüdür ve uzak durulmalıdır anlayışı benimsenmiştir. Nitekim sosyalizmin ülkedeki yayılımını engellemek maksadıyla dinin alet edildiği görülmektedir. Bunun sebebi, Türk milletinin dini değerlere bağlı bir millet olmasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle sosyalizmin dini değerlere ve teamüllere aykırı olduğu öne sürülürse sosyalist düşüncenin engellenebileceğine inanılmıştır. Türkiye NATO'ya üye olduktan sonra her alanda hissedilen ABD hayranlığı, savunmaya yönelik benimsenen politikalarda da kendini göstermiştir. Bu hayranlık, ABD'nin NATO üyesi ülkelere nükleer silah konuşlandırılmasını gündeme getirdiğinde Demokrat Parti hükümetinin bu durumu heves ve heyecan ile karşılaması üzerine daha da iyi anlaşılmaktadır. Zira Türkiye'nin aksine diğer NATO üyesi devletler, ülkelerine nükleer silah konuşlandırılması fikrine pek sıcak bakmamışlardır. Söz konusu nükleer silahlardan Türkiye'ye konuşlandırılması planlanan Jüpiter füzeleridir. Türkiye, bu füzelerin ülkeye yerleştirilmesini kabul etmiş, 28 Ekim 1959'da 15 Jüpiter füzesi ülke topraklarına konuşlandırılmış ve 1962'de füzeler aktif hale getirilmiştir. Buna misilleme olarak SSCB,

ABD karşıtı bir siyaset izleyen Küba topraklarına gizlice füze yerleştirmeye başlamıştır. Bundan haberdar olan ve güvenliği için çok büyük bir tehdit olarak algılayan ABD, Küba'yı derhal abluka altına almıştır. Küba'da meydana gelen kriz sebebiyle Türkiye'ye konuşlandırılan füzeler ABD ile SSCB arasında bir pazarlık konusuna dönüşmüştür. İki ülke arasındaki anlaşmazlık çözülmüş ve SSCB füzelerini taşıyan gemi geri dönmüştür. Bunun karşılığında SSCB, ABD'den Türkiye'ye konuşlandırıdığı füzeleri sökmesini istemiştir. ABD, 1963 yılında Türkiye'ye haber vermeden SSCB'nin Küba'ya konuşlandırıdığı füzeleri kaldırması karşılığında Türkiye'deki Jüpiter füzelerini kaldırma kararı almıştır. Karşılıklı bu hamleler sonucunda iki ülke arasında denge sağlanmış ve dünya ciddi bir nükleer savaş tehlikesinden kurtulmuştur. Ancak yaşanan olaylar Türkiye için pek iç açıcı olmamıştır. Türkiye'yi yakından ilgilendiren ve hatta hedef haline gelmesine sebep olabilecek bu kriz esnasında hiçbir görüşmeye davet edilmemesi, Türk topraklarını bir pazarlık konusu haline getiren ABD'nin söz konusu kendi güvenliği ve çıkarları olduğunda müttefiki olan ülkeleri nasıl hiçe saydığını gözler önüne sermiştir. Bu durum ilk kez ABD'ye olan hayranlığın ve dostluk ilişkilerinin sorgulanmasına neden olmuştur. Ayrıca Türk kamuoyunda NATO'nun güvenilirliğine olan inancın sarsılmasına sebep olmuştur. Bunun üzerine ABD, Jüpiter füzelerinin kaldırılmasının ardından Türkiye'nin güvenlik endişesinin Polaris füzeleri ile giderileceğini ve Türk Hava Kuvvetleri için F-104G Starfighter uçaklarından verileceğini vadetmiştir. ABD'nin sarsılan ilişkileri düzeltme çabasıyla faydalanmak isteyen Türkiye, olabildiğince askeri malzeme almaya çalışmıştır (Uçar, 2019).

Küba krizi ile ilk kez bu kadar nükleer savaş tehlikesi ile karşı karşıya kalan ABD, nükleer silahlara dayalı belirlemiş olduğu stratejide değişiklik yapmak zorunda kalmıştır. Sovyetler Birliği'nin nükleer silahlanmada Amerikan üstünlüğünü yok ederek aynı güce erişmesi, Amerika'nın önceki yıllarda benimsediği her türlü saldırıya karşı nükleer silahlarla karşılık verme stratejisinin etkinliğini kaybetmesine yol açmıştır. Yaşanan bu olaydan sonra ABD, esnek karşılık stratejisini benimsemiştir. Bu stratejiye göre, nükleer silahlar bir anda değil kademeli olarak kullanılacaktır. Böylelikle konvansiyonel harp ve silahlar, her iki süper gücün de olası bir nükleer savaşı göze alamayacağından dolayı yeniden önem kazanmıştır (Güvenç, 2004).

Küba Krizi ile büyük bir facianın eşiğinden dönen Türkiye, dış politikada güvene dayalı kararlar alınamayacağını anlamıştır. Nitekim krizden sonra Türkiye-ABD ilişkilerinde kırılmalar yaşanmış ve ABD'ye olan tepkiler artmıştır. 1960'lı yılların başında nispeten bağımsız bir politika benimseyen Türkiye için 1960-1970'li yıllarda Amerika ile yaşadığı

haşhaş sorunu gündeme gelmiştir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ülkesinde uyuşturucu kullanımının yaygınlaşması üzerine ABD, uyuşturucu ile mücadele etmeye başlamıştır. Bu mücadele kapsamında ABD, morfin yapımında kullanılan Afyon bitkisinin üretimi yasaklayan bir çalışma yürütmüştür. Ancak Türkiye, afyonun ticaret hacminin yüksek olması ve tıp alanında kullanılması nedeniyle ABD'nin bu çalışmasına katılım sağlamamıştır. Bu durum Türk-Amerikan ilişkilerinde sorun yaratmıştır. ABD'nin haşhaş üretimi hususunda Türkiye'ye sürekli baskı yaptığı bu yıllarda Türkiye'nin karşı duruşunun esas sebebi, Johnson Mektubu sebebiyle oluşan güven kaybı olmuştur. Bununla birlikte Truman Doktrini yardımlarından faydalanmak adına imzalanan antlaşma gereği “askeri yardım olarak verilen malzemelerin amaçlarının dışında kullanılamayacağı” maddesi antlaşma yapıldıktan on yedi yıl sonra yani Kıbrıs barış Harekâtında Türkiye'nin ciddi sorun yaşamasına neden olmuş hatta ABD ile olan ilişkileri kırılma noktasına getirmiştir (Erhan, 1996).

2.3.1. Kıbrıs Barış Harekâtı

Türkiye ile ABD arasındaki ilişkiler İkinci Dünya Savaşından sonra oluşan kutuplaşma ile birlikte hız kazanmış ve 1960'lı yılların başlarına kadar stratejik ortaklıklar kurulmuştur. Savaş sonrası İngiltere'den kalan sömürü bölgelerini ele geçirmek ve sosyalist düşüncenin yayılmasını engellemek isteyen ABD, Türkiye'nin Ortadoğu ve SSCB'ye olan yakınlığı sebebiyle stratejik konumundan faydalanmak istemiştir. Bununla birlikte Sovyetlerin Boğazlar ve Kars/Ardahan bölgesindeki talepleri nedeniyle Türk/Sovyet ilişkilerinin gerginleşmesi, Türkiye'yi ABD için daha cazip hale getirmiştir. SSCB'nin bu talepleri ve ABD'nin Ortadoğu'daki çıkarları, 1945 yılında Türkiye'nin Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu kapsamında yapılacak olan yardımlara dâhil edilmesinin temel nedeni olmuştur. Bu dönem askeri yardımların yapıldığı, ABD hayranlığın en üst seviyelerde olduğu ve Türkiye'nin ABD'ye bağımlı hale geldiği bir dönem olmuştur. Ancak 1962 yılından itibaren yaşanan Küba Krizi ve Kıbrıs meselesi, iki ülke arasındaki dostane ilişkilerin bozulmasına, anlaşmazlıkların artmasına ve Türkiye'nin ABD'ye olan güvenin sarsılmasına neden olmuştur (Özata, 2011).

ABD tarafından Türkiye'ye verilen harp silah, araç ve teçhizatı, ABD'nin artık kullanmadığı ve savaş artığı malzemeleri olmuştur. ABD böylelikle hem eski silahlarını elden çıkarmış hem de Türkiye'yi kendisine bağımlı hale getirmiştir. Ancak alınan yardımlar Türk

yöneticiler tarafından bir başarı ve kaçırılmaması gereken bir fırsat olarak görülmüştür. ABD ise söz konusu yardımlar aracılığıyla savaştan kalan silahlarının %56'sını Türkiye ve yardıma dâhil edilen diğer ülkelere satmıştır. Böylelikle ABD, hem kendi savunma sanayiinin sürekli yenilenerek diri kalmasını hem de silah satışı yaptığı ülkelerin yedek parça temini noktasında kendine bağımlı hale gelmelerini sağlamıştır (Alniak, 2001)

İkinci Dünya Savaşı sonrası SSCB'nin Türkiye ve Yunanistan üzerindeki baskılarının artması üzerine ABD Başkanı Truman 1947 yılında *“Dış baskılar veya silahlı azınlıklar tarafından boyun eğmeye zorlanan özgür insanların bu hareketlere karşı koymalarına yardım etmek, Birleşik Devletler'in siyaseti olmalıdır.”* ifadelerini kullanması üzerine Truman Doktrini ortaya çıkmıştır. Doktrin kapsamında Türkiye'ye 100 milyon, Yunanistan'a ise 300 milyon dolar yardım yapılmıştır. 1951 yılına kadar ABD'den yaklaşık 400 milyon dolar yardım alan Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ABD hükûmetine gönderdiği bir mesajda *“Bu yardım, Türkiye'ye zaruri normal müdafaa malzemesinin bir kısmını temin suretiyle, harp neticesinde düşmüş bulunduğumuz iktisadi güçlüklerin kısmen telafisinde de ferahlatıcı bir amil olacaktır.”* ifadelerini kullanmıştır (Turan, 2003).

Söz konusu yardımlar kısa vadede Türkiye için faydalı olsa da uzun vadede ciddi sorunlara yol açmıştır. Bunlardan en önemlisi, antlaşmada bulunan yardım kapsamında verilen askeri malzemelerin ABD'nin belirlediği haller dışında kullanılamayacağı maddesi olmuştur. Bu madde sebebiyle Türkiye, garantör ülke olmasına rağmen Kıbrıs'a yapacağı harekâta yönelik engellenmeye çalışılmıştır. Dönemin ABD Başkanı Johnson, Türkiye'ye söz konusu maddeyi yazdığı mektupta sert bir üslup ile hatırlatmıştır (Erhan, 1996).

Yardım ettiği ülkeleri yardımların kullanılması noktasında kendisine bağımlı hale getiren ABD, bu ülkelerin siyasi ve ekonomi politikalarına müdahale etme fırsatı yakalamıştır. Yardımlardan kısa vadede fayda sağlayan Türkiye, kısıtlamalara maruz kalmış ve zamanla ABD'ye bağımlı hale gelmiştir. Kısa vadeli kazanımlar ilerinin görülememesine ve milli kaynakların öneminin göz ardı edilmesine neden olmuştur. Türkiye'yi hazırcılığa alıştırıran bu durum, ABD Başkanı'nın yazdığı Johnson mektubu ile son bulmuştur (Değer, 1998).

1964 yılında yaşanan bu olay, Türkiye'nin dış politikada uygulanacak hareket tarzının milli temellere dayalı bağımsız bir askeri güç ile desteklenmek zorunda olduğunu anlamasını sağlamıştır. Öncelikli olarak Kıbrıs'a sınırlı bir hava harekâtı düzenleyen Türkiye, daha sonra gerekirse adaya askeri müdahalede bulunulacağını açıklamıştır. Ancak sınırlı hava ve deniz

harekâtından öteye geçilememiştir. Bunun en temel sebebi, ABD'nin yardım kapsamında Türkiye'ye verilen askeri malzemelerin adada kullanılamayacağına dair vermiş olduğu sert tepki olmuştur. Bu tepki ABD Başkanı Johnson'un mektubu ile daha ileri giderek ciddi bir boyut kazanmış ve böylelikle Türkiye'nin muhtemel bir askeri müdahalesi engellenmiştir (Güvenç, 2004).

Mektupta Türkiye Kıbrıs'a müdahale ederse, Türk topraklarına karşı yapılacak muhtemel bir Sovyet saldırısı durumunda NATO'nun Türkiye'yi korumayacağı ifade edilmiştir. Bu durum NATO'ya olan güvenin sorgulanmasına sebep olmuştur. NATO antlaşmasının 5. Maddesinde *“Taraflar, Kuzey Amerika’da veya Avrupa’da içlerinden bir veya daha çoğuna yöneltilecek silahlı bir saldırının hepsine yöneltilmiş bir saldırı olarak değerlendirileceği ve eğer böyle bir saldırı olursa, BM Yasası’nın 51. maddesinde tanınan bireysel ya da toplu öz savunma hakkını kullanarak, Kuzey Atlantik bölgesinde güvenliği sağlamak ve korumak için bireysel olarak ve diğerleri ile birlikte, silahlı kuvvet kullanımı da dâhil olmak üzere gerekli görülen eylemlerde bulunarak saldırıya uğrayan taraf ya da taraflara yardımcı olacakları konusunda anlaşmışlardır.”*, antlaşmanın 3. Maddesinde ise *”Bu antlaşmanın amaçlarına daha etkin biçimde ulaşabilmek için taraflar, tek tek ve ortaklaşa olarak, sürekli ve etkin öz yardım ve karşılıklı yardımlarla, silahlı bir saldırıya karşı bireysel ve toplu direnme kapasitelerini koruyacaklar ve geliştireceklerdir.”* ifadeleri kullanılmıştır (North Atlantic Treaty Organization, 2022).

ABD ve NATO'nun bu yaklaşımının sebebinin NATO üyesi olan Türkiye ve Yunanistan'ın birbirleriyle çatışmasını engellemek ve bölgede yaşayan Rumların SSCB ile olan ilişkileri dikkate alındığında ABD'nin Sovyetlerin Akdeniz'de yayılmasının önüne geçmek için olduğunu değerlendiren düşünceler bulunmaktadır. Türklere yapılan baskılar artınca Türkiye, Garanti Antlaşmasından doğan haklarını kullanabileceğini belirtmiştir. Bunun üzerine ABD, adaya NATO Barış Gücü'nün gönderilmesini teklif etse de Rumlar bu teklifi reddetmişlerdir. Bununla birlikte Rumlar, 1960 yılında bağımsızlığını kazanması üzerine Kıbrıs'ın yönetimi hususunda Türkiye, Yunanistan ve Kıbrıs hükümeti arasında imzalanan İttifak Antlaşması'nı da feshetmişlerdir. Bunun üzerine Türkiye 7 Haziran 1964 tarihinde adaya müdahale etme kararı almış ve bu karar Türkiye ile ABD arasında İkinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan iyi ilişkilerin bozulmasına neden olmuştur. Türkiye'nin harekâtı gerçekleştirmesinden önce ABD Başkanı Lyndon Baiden Johnson'ın yazdığı mektupta şu sözler bulunmaktadır: *“(…) Böyle bir harekete tevessül etmeden [girişmeden] önce Birleşik Amerika Devletleri ile tam istişarede bulunmak mesuliyetini kabul etmenizi*

hassaten [özellikle] rica etmek mecburiyetindeyim. 1960 tarihli Garanti Antlaşması... teminatçı devletler arasında istişareyi gerektirmektedir. Ayrıca, Türkiye tarafından Kıbrıs'a yapılacak askerî bir müdahale Sovyetler Birliği'nin meseleye doğrudan doğruya karışmasına yol açabilir. NATO müttefiklerinizin tam rıza ve muvafakatleri [kabulleri] olmadan Türkiye'nin girişeceği bir hareket neticesinde ortaya çıkacak bir Sovyet müdahalesine karşı Türkiye'yi müdafaa etmek mükellefiyetleri [yükümlülükleri] olup olmadığını müzakere etmek fırsatını bulmamış olduklarını takdir buyuracağınız kanaatindeyim. En dostane şekilde size şunu bildirmek isterim ki bizimle yeniden ve en geniş ölçüde istişare etmeksizin böyle bir harekete tevessül etmeyeceğinize dair bana teminat vermediğiniz takdirde, meselenin gizli tutulması hususunda büyükelçi Hare vaki [olan] talebinizi kabul etmeyecek ve NATO Konseyi ile Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin acilen toplantıya çağrılmasını istemek mecburiyetinde kalacağım.” (Erim, 1975).

Çok sert bir dille yazılan bu mektubun ardından harekâtta vazgeçilmiş ve İsmet İnönü tarafından yazılan bir mektup ile cevap verilmiştir. Bu mektupta; “*Bay Başkan, mesajınız gerek yazılış tarzı, gerek içeriği açısından Amerika ile ittifak ilişkilerinde daima ciddi bir dikkat göstermiş olan Türkiye gibi bir müttefikinize karşı hayal kırıcı olmuş, ittifak ilişkilerine değinen bazı konularda önemli görüş ayrılıkları belirmiştir. Gerek bu ayrılıkların, gerek mesajın umumi havasının sadece çok sıkışık bir zamanda acele toplanmış mütalaaya dayanarak yapılmış iyi niyetli bir teşebbüsü telaşından doğmuş hususlardan ibaret olmasını dilerim.*” ifadelerine yer verilmiştir (Şahin,2006).

Karşılıklı mektup trafiğinin ardından İnönü, ABD'ye gitmiş ve gerginlik bir nebze olsun azalmıştır. Ancak yaşanan olaylar Türk kamuoyunda büyük bir hayal kırıklığı yaşatarak ABD yanlısı politikaların gözden geçirilmesine neden olmuştur. Bu nedenle ülke genelinde büyük bir ABD karşıtlığı meydana gelmiştir. Truman yardımlarıyla terk edilen uluslararası siyasette “çok yönlülük” anlayışı yeniden benimsenmiştir. İlerleyen zamanlarda bu durum kendini daha da hissettirmiş ve Türkiye, her koşulda ABD'yi desteklemediğini gösteren hamlelerde bulunmuştur. Türkiye'nin Çok Taraflı Nükleer Güç Projesi'nden ayrılması ve ülkedeki Amerikan üslerine sınırlamalar getirmesi bu duruma örnek olarak gösterilebilir (Erhan, 1996).

Diplomatik görüşmelerle geçen yılların ardından 15 Temmuz 1974'te Makarios'a karşı gerçekleştirilen darbe sonrası Türkiye derhal harekete geçmiştir. Ordu harekât hazırlıklarına başlamıştır. Ordu hazırlıkları ve hukuksal zeminin sağlanması için gerekli beş günlük zamanı kazanmak amacıyla Başbakan Ecevit, İngiltere ile görüşmek üzere Londra'ya

gitmiştir. Garanti Antlaşması çerçevesinde İngiltere'ye müşterek bir harekât gerçekleştirme önerisinde bulunan Ecevit'e İngiltere, olumsuz cevap vermiştir. İngiltere'nin bu cevabının altında yatan temel düşünce, Türkiye'nin tek başına böyle bir müdahaleyi gerçekleştiremeyeceğine yöneliktir. Ancak İngilizlerin düşüncelerinin aksine Türkiye, 20 Temmuz 1974 tarihinde Kıbrıs Barış Harekâtı'nı başlatmıştır. Sabah saatlerinde Türk paraşütçüleri Kıbrıs semalarından iniş yapmaya başlamıştır. Türk ordusu hava indirme ve denizden çıkarma yapmış ve stratejik ehemmiyeti sebebiyle öncelikle Girne'yi ele geçirmiştir. Türkiye, harekâtı dünyaya bir bildiri ile duyurmuştur. Başbakan Ecevit: *“Biz aslında savaş için değil barış için, yalnız Türklere değil Rumlara da barış getirmek için Ada'ya gidiyoruz.”* açıklamasında bulunmuştur. 22 Temmuz 1974'te ateşkes yapılmıştır (Özakman, 2012).

Ateşkesin ardından Türkiye, Yunanistan ve İngiltere'nin katılımlarıyla Cenevre Konferansı toplanmıştır. Ancak ilk iki görüşmeden sonuç çıkmamıştır. Bu süreç zarfından ateşkes ilan edilmiş olmasına rağmen Rumlar, Türk köylerine saldırmaya devam etmiştir. Rumlar bu konferansları zaman kazanmak adına kullanmıştır. Nitekim Türk ordusu, ateşkes sebebiyle küçük bir bölgeye sıkışıp kalmıştır. Tahmin edildiği gibi Cenevre Konferanslarından herhangi bir sonuç alınamaması üzerine Türk ordusu, 14 Ağustos 1974 saat 04.30'da Kıbrıs'a ikinci harekâtını başlatmıştır. Türk askerinin ve mücahitlerin mücadeleleri sonucunda Lefke, Lefkoşa, Mağusa ve Erenköy ele geçirilmiştir. Bu gelişmelerin ardından Türkiye'nin adanın tamamını ele geçirmesinden çekinen dünya kamuoyu, Türkiye'yi işgalci olarak isimlendirmiştir. Sonuç olarak Rumların Enosis olarak adlandırılan Kıbrıs'ın Yunanistan'a bağlanması hayalleri gerçekleşememiş dolayısıyla Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin (KKTC) bugünkü sınırları çizilmiştir. Ancak Kıbrıs Barış Harekâtı'nın başarıya ulaşması, beraberinde Türkiye için bazı sıkıntıları da beraberinde getirmiştir. Yunanistan'ın etkisiyle ABD, Türkiye'nin tüm uyarılara rağmen yardım kapsamında verilen silahları Kıbrıs'ta kullandığı için suçlamalarda bulunmuştur. Bu nedenle Türkiye'ye silah ambargosu uygulanmasına karar verilmiştir (Manisalı, 2004).

2.3.2. Ambargo Süreci

Türk dil kurumuna göre ambargo, “Bir malın serbest sürümünü engellemek için konulan yasak” anlamına gelmektedir. Uluslararası İlişkiler literatüründe ise devletlerin siyasi, ekonomik ve askeri çıkarları doğrultusunda kullanmış oldukları bir baskı yöntemidir.

Bu yöntemi kullanan devletler, bir ülkenin politikasını istedikleri yönde değiştirmeyi hedeflemektedirler. Amerika Birleşik Devletleri, kuruluşundan bugüne kendi menfaatleri doğrultusunda pamuktan gübreye, silahtan teçhizata pek çok ülkeye ambargo uygulamıştır. Böylelikle hem hedef ülkeyi cezalandırmak hem de bu ülkenin kendi istekleri doğrultusunda hareket etmesini sağlamayı hedeflemiştir. Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında Türkiye'ye uyguladığı silah ambargosu aracılığıyla ABD, Türkiye'yi hem cezalandırmak hem de Kıbrıs politikalarını ABD'nin isteklerine göre şekillendirmesini istemiştir (Sipahi, 1978).

17-18 Aralık 1974 tarihinde ABD Senatosu ve Temsilciler Meclisinde alınan karar neticesinde Türkiye'ye uygulanacak olan silah ambargosu kesinleşmiştir. Bununla birlikte Türkiye'ye gönderilmek üzere yola çıkan gemilerin geri dönmesi talimatını veren ABD, Fantom F-4 uçaklarının Türkiye'ye gönderilmesini durdurmuştur. Bu olayların bu kadar hızlı cereyan etmesindeki önemli faktörlerden birisi, Yunan lobisi olmuştur. Hali hazırda iki NATO ülkesinin birbirleriyle çatışmasından çekinen ABD, Yunan lobisinin düzenlediği gösterileri ve senatoya gönderdiği mektupları dikkate almıştır (Manisalı, 2004). Diğer bir faktör ise Türkiye ile ABD arasındaki ilişkilerin haşhaş üretimi sebebiyle bozulmuş olmasıdır. Başbakan Bülent Ecevit, Kıbrıs Barış Harekâtı gerçekleştirilmemiş olsa dahi ABD'nin haşhaş meselesi nedeniyle Türkiye'ye silah ambargosu uygulayacağını ifade etmiştir (Erhan,1996). Görüldüğü üzere ambargo dış politikada büyük bir silah olarak kullanılmış ve ABD Türkiye'yi kendi istekleri doğrultusunda hareket etmeye zorlamıştır.

NATO ve Batının güvenliği açısından jeostratejik bir konumda olan Türkiye'ye ABD'nin stratejik çıkarları pahasına ambargo uygulanmasının sebebi, artan genç nüfusu ve güçlü ordusu ile Türkiye'nin bölgede Yunanistan'a karşı üstünlük kazanmaya başlaması olarak düşünülebilir. Nitekim Türkiye, ordusunun gücünü ve başarısını Kıbrıs Barış Harekâtı esnasında gösterme fırsatı bulmuştur. Bu sebeple ABD, NATO üyesi iki ülke arasındaki güç dengesini sağlamak maksadıyla böyle bir hamlede bulunmuştur (Oral, 2000). Ancak ABD'nin bu hamlesi ittifak ilişkileri bakımından NATO'nun güvenilirliğinin sorgulanmasına sebep olmuştur. Batı tarafından benimsenmediğini ve ABD yardımlarına bağımlı hale gelmenin zararlarını fark eden Türkiye, savunma sanayiinde millileşmeye yönelik adımlar atmaya başlamıştır (Manisalı, 2004).

ABD ile yaşanan bu gerginlik uzun yıllardır benimsenen Batı ittifakı anlayışının sorgulanmasına neden olmuştur. Türkiye, Batı bloğuna bağımlı olmanın ve alternatif işbirliklerine kapalı olmanın zararlarını farketmiştir. Bu nedenle Türk dış politikasında SSCB ve İslam ülkeleriyle yakınlaşma ve çok taraflı dış politikanın benimsenmesi gibi eksen

kayması yaşanmıştır. Önceki yıllarda ülkede var olan Amerikan hayranlığı, yerini Amerikan karşıtlığına bırakmıştır. Kamuoyunda ortaya çıkan bu karşıtlık şarkılarda, şiirlerde ve plaklarda dahi kendini hissettirmiştir. Bununla birlikte bu olaylar Türkiye’de yerli savunma sanayii kurulması gerekliliğinin anlaşılmasına da yol açmıştır. Nitekim Ferit Melen bununla ilgili Meclis konuşmasında şu sözleri kullanmıştır: *“Amerika’nın koyduğu silah ambargosuna bir bakıma teşekkür etmek lazım, memnun olmak lazım; çünkü ambargo konduktan sonra hepimizin gözü açıldı, ambargo dolayısıyla ne büyük müşkülata uğradığımız hepimiz biliriz. Yakinen ben daha çok bilirim, o sıralarda mesuliyet mevkiindeydim; bir yedek parçayı dahi bulmak mesele haline gelmişti”* (TBMM Tutanak Dergisi, 1985).

Ambargonun sadece Türkiye’nin değil NATO’nun da güvenliğini tehlikeye sokacağını belirten Türk hükümeti, ambargoya tepki olarak 1975 yılında düzenlenen NATO Kış Tatbikatlarına katılmamış, Türkiye-ABD Savunma İşbirliği Antlaşması’ndan çekilmiş ve Türkiye’de bulunan Amerikan üslerinin kapatılabileceğini duyurmuştur. Süleyman Demirel, göreve başladıktan sonra Amerikan üslerinin kapatılabileceğini tekrar gündeme getirmiştir. Nitekim 25 Temmuz 1975 tarihinde Türkiye’de bulunan Amerikan üsleri kontrol altına alınmış ve ABD bayrakları kaldırılmıştır (Erhan, 2004). Ancak NATO’dan çıkma gibi bir düşünce olmadığından dolayı İncirlik Üssü bu tepkinin dışında tutulmuştur. Türkiye’nin vermiş olduğu bu tepki amacına ulaşmış ve ödemesi daha önce yapılmış olan 200 milyon dolarlık askeri malzeme Türkiye’ye gönderilmiştir. ABD, askeri satışlar hariç olmak üzere Türkiye’ye yapılan ticari satışların engellendiği yasağı kaldırmıştır. (Uslu, 2000). 1976 yılında ise Türkiye ile ABD arasında Savunma ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması (SEİA) yapılmasına yönelik çalışmalar başlamasına rağmen ABD’nin ambargoyu tamamen kaldırmaması sebebiyle sonuca ulaşamamıştır (Armaoğlu, 1991).

4 Ağustos 1977 tarihinde alınan bir karar ile ABD, 175 milyon dolar değerindeki askeri malzemenin Türkiye’ye satışına onay vermiştir. 12 Eylül 1978 tarihinde ise askeri yardım programı da dâhil olmak üzere Türkiye’ye uygulanan ambargoyu tamamen kaldırmıştır. Bu gelişmelere rağmen yapılan ambargodan büyük bir ders çıkartan Türkiye, ülkenin benzer bir olay ile karşılaşmaması için yerli savunma sanayii kurulmasını ve geliştirilmesini önceliklendirmeye başlamıştır (Erhan, 2004).

2.3.3. Ambargonun Savunma Sanayi Üzerindeki Etkisi

Kıbrıs Barış Harekâtı esnasında ABD ve Batılı devletlerden alınan askeri malzemenin yine bu devletler tarafından kullanımının engellenmeye çalışılması, ülke savunması için son derece önemli olan savunma sanayii alanında dışa bağımlılığın sakıncalarının anlaşılmasını ve bundan ders çıkarılmasını sağlamıştır. Çıkarılan bu ders neticesinde dışa bağımlılığı en aza indirerek yerli bir teknoloji altyapısı oluşturmak ve ihtiyaç duyulan askeri malzemenin ülke içerisinde üretilmesini sağlamak amacıyla ciddi adımlar atılmaya başlanmıştır. Nitekim Almanya'dan lisans alımı yoluyla Makine Kimya ve Endüstri Kurumu tarafından derhal G-3 ve MG-3 tüfekleri üretilmiştir. Kıbrıs Barış Harekâtı sebebiyle uygulanan silah ambargosu, savunma sanayii alanında yapılan çalışmalara ivme kazandırmış ve karar alıcıların bu konudaki motivasyonlarını artırmıştır. Bu dönem kurulan ASPİLSAN, İŞBİR, ASELSAN ve HAVELSAN gibi askeri vakıflar ile Mikes, Ayesaş, FNSS ve Marconi gibi şirketler bu motivasyonun çıktıları arasındadır (Uçar, 2019).

Savunma sanayiinin gelişimine katkı sağlayan bu vakıflar ve şirketlerin yanı sıra dönemin savunma sanayii alanındaki en temel kurumu, Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu'dur. MKEK, 1974-1980 yılları arasında değişik projeler yürütmüş ve havan ve obüs mühimmatı üretimi yapmıştır. Türk Silahlı Kuvvetleri'nin kara gücünün artırılmasına yönelik yapılan bu projelerin yanı sıra deniz ve hava gücünün de kuvvetlendirilmesi amacıyla çalışmalar yürütülmüştür. Bu kapsamda 16 Temmuz 1970'de Hava Kuvvetlerimizin gücüne katkı sağlaması maksadıyla "Türk Hava Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı" kurulmuştur. 11 Mart 1972'de ise Deniz Kuvvetlerimizin güçlendirilmesi maksadıyla "Türk Donanma Vakfı" kurulmuştur. Nitekim Taşkızak Tersanesi'nde yüzer havuz, nakliye ve çıkarma gemisi üretilmiştir. Kıbrıs Barış Harekâtı ve akabinde karşılaşılan ABD ambargosu, Türk yöneticilerin İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana benimsemiş oldukları savunma politikalarını gözden geçirmelerine neden olmuştur. Savaş sonrasında alışılan hazırcılık nedeniyle alınan yardımlar ve krediler, nihayetinde iflasa yol açmıştır. Ambargo nedeniyle daha önce alınan askeri malzemenin yedek parçasının gelmemesi, söz konusu askeri malzemeyi kullanılamaz hale getirmiştir. Böylelikle milli kaynaklara dayanmayan ve dışa bağımlı olan bir savunma sanayiinin nasıl bir facia ile sonuçlandığı anlaşılmıştır. Tam da bu noktada Türkiye, hem dış politikasında hem savunma sanayiinde büyük bir eksen değişikliği yaparak yerli savunma sanayii kurma çalışmalarını artırmıştır (Kalyon, 2008).

Yapılan alışmalar kapsamında ordunun ihtiyaç duyduğu her türlü silahı, tankı ve teçhizatı yurt içinde üretebilmek maksadıyla 27 Ağustos 1974 tarihinde Türk Kara Kuvvetleri Güçlendirme Vakfı kurulmuştur. Harekât esnasında yaşanan muharebe sistemlerinin noksanlıklarını gidermek maksadıyla Askeri Elektronik Sanayi A.ř. (ASELSAN) kurulmuştur. ASELSAN'ın kuruluşu ile elektronik sistemlerin temininde dışa bağımlılığın ortadan kaldırılması hedeflenmiştir. Ayrıca askeri üretim devamlılığını sağlamak, gerektiğinde TSK'nin ihtiyaçları doğrultusunda üretimi tamamen askeri malzemeye yönelik yapmak, elektronik harp alanında gerekli yazılım altyapısını yerli kaynaklar ile desteklemek, Türkiye'nin elektronik harp alanında rekabet gücünü artırarak ihracat yapan bir ülke haline getirmek de ASELSAN'ın kuruluş amaçları arasındadır (Ziylan, 2003). Bununla birlikte, 1978'de Savunma Araştırma ve Danışma Kurulu kurulmuştur. Bu kurul aracılığı ile savunma sanayiinin geliştirilmesi, diğer kurumlarla koordinasyon sağlanması ve savunma sanayii amaçlarının belirlenmesi gibi konularda faaliyetler yürütülmüştür (Oran, 2004).

Savunma sanayiinin geliştirilmesi maksadıyla ambargo sürecinde kurulan bir diğer şirket, İşBİR Elektrik Sanayii olmuştur. şirket fabrikalarında elektrik ve elektromekanik malzemeler üretilmiştir. Ayrıca hali hazırda bulunan diğer fabrikalar da üretim faaliyetlerine hız kazandırmıştır. Ambargo nedeniyle ihtiyaç duyulan harp silah, araç ve teçhizatın yurt dışından temin edilememesi zerine Ankara, Mamak ve Kırıkkale'de bulunan askeri fabrikalarda füze üretilmeye başlanmıştır. Üç yıldan fazla devam eden ambargo yıllarında Türkiye'de yerli savunma sanayinin önemi bakımından öncelikli olarak fikri bir aydınlanma yaşandığı, ardından ise bu aydınlanmanın yapılan çalışmalar ile kendisini fiiliyatta gösterdiği anlaşılmaktadır. Eğer ABD tarafından Türkiye'ye ambargo uygulanmamış olsaydı böyle bir aydınlanma yaşanarak millileşme politikalarına dönüp dnlmeyeceğini öngörmek oldukça zordur. Ancak ambargo uygulanmasının savunma sanayiinde millileşme çalışmalarına hız kazandırdığı reddedilemez bir gerçektir. Ambargo sürecini "acı deney" olarak tanımlayan Bülent Ecevit konuyla alakalı şu ifadeleri kullanmıştır: *"Dünyanın en hassas bölgesinde bulunan Türkiye, kendi ulusal savunmasını başka ülkelerin kararlarına bağlı tutamaz. Türkiye, son zamanlarda gerek duyduğu savunma araçlarını ve gereçlerini veya parçalarını, müttefiklerinden kendi parasıyla sağlamakta bile güçlük eker durumda bırakılmıştır. Bu acı deney, ulusal güvenliğimizi bir ölünün ötesinde dış olanaklara hele tek kaynağa dayandırmanın sakıncalarını ortaya koymuştur. Hkmetimiz, Türkiye'nin kendi gereksinmelerine ve olanaklarına uygun bir ulusal güvenlik kavramı oluşturmasını en ivedi sorun saymaktadır."* (şenel, 2009).

Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında askeri yardımlar hususunda ciddi sorunlar yaşanması üzerine, Türk Silahlı Kuvvetlerinin ihtiyaçlarını karşılamak üzere Hava, Kara, Deniz Kuvvetlerini Güçlendirme Vakıfları kurulmuştur. Türk milleti Tekâlif-i Milliye emirleri ile göstermiş olduğu dayanışmayı tekrar ederek bu vakıflara büyük bir destek sağlamıştır. Söz konusu vakıflar 1987’de Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı (TSKGV) olarak birleştirilmiştir. Yasa gereği TSKGV’nin kuruluş amacı; yerli savunma sanayiinin geliştirilmesi, yerli savunma sanayii kollarının kurulması, savunmaya yönelik askeri malzemeleri satın alarak TSK’nin muharebe gücünün artırılmasına katkı sağlamak için milletimizin desteğini sağlamak şeklinde belirtilmiştir. TSKGV kuruluşunda savunma sanayii alanında çalışmalarda bulunan pek çok şirket bulunmaktadır (Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı, t.y).

Bu şirketlerin büyük bir kısmı Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında karşılaşılan sorunlara yönelik kurulmuş ve bunlardan en önemlisi ASELSAN olmuştur. Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı’nın ve Türkiye’de bulunan en büyük savunma sanayii kuruluşu olan ASELSAN, Türk Silahlı Kuvvetleri’nin ihtiyaçlarını yerli kaynaklar aracılığıyla karşılamak amacıyla 1975 yılında kurulmuştur. TSKGV bünyesine bağlı bir anonim şirket olan ASELSAN, %74,20 TSKGV’ye aittir. Türkiye’deki en büyük savunma sanayii kuruluşu olan, yurt içinde ve dışında bulunan müşterilerine yerli kaynaklar ile üretilen elektronik harpten insansız sistemlere kadar geniş bir ürün yelpazesi sunan ASELSAN, Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü (SIPRI) verilerine göre dünyanın en büyük savunma sanayii kuruluşları arasında 47. sıraya yerleşmiştir. ASELSAN’ın hedefi, dünya pazarında sürdürülebilirliğini koruyarak rekabet gücünü artırmak, ortaklarına güven aşılamak ve çevre ile insanlığa duyarlı bir teknoloji şirketi olmak olarak belirlenmiştir (ASELSAN, t.y).

Tablo-2.5: TSKGV Şirketleri (Dölkeleş, 2014)

BAĞLI ORTAKLIKLAR	İŞTİRAKLER	DOLAYLI BAĞLI ORTAKLIKLAR
ASELSAN	TTS TÜRK TIPSAN	MİKES
TAI	DİTAŞ	HAVELSAN EHSİM
HAVELSAN	NETAŞ	
ROKETSAN	MERCEDES-BENZ	
İŞBİR	TEI	

ASPİLSAN	HEAŞ	
	HTR	

Türk Uçak Sanayii Anonim Ortaklığı (TUSAŞ), savunma sanayiinin uzay ve havacılık alanında çalışmalar yürüten önemli bir firmasıdır. 1973 yılında kurulan bu firma, kurulduğu günden bu yana F-16 üretimi yapmaktadır. 2005 yılında Türk Havacılık ve Uzay Sanayii birleşerek TUSAŞ-Türk Havacılık ve Uzay Sanayii adı altında çalışmalarına devam etmiştir. TUSAŞ-TAI, Türkiye’deki havacılık ve uzay sanayiine yön verdiği gibi dünyada da adını duyurmayı başarmıştır. Türkiye’nin yerli savunma sanayii kurması gerekliliğinin fark edildiği yıllarda kurulan bir firma olan TUSAŞ, ambargo süreci ve sonrasında yaşanan olumsuzlukları ortadan kaldırmak maksadıyla çalışmalarına hız vermiş ve Türkiye’deki havacılık sektörünün gelişmesine katkı sağlamıştır (TUSAŞ, t.y).

Türkiye’ye uygulanan ambargo sonrasında oluşan millî birlik ve beraberlik anlayışının “Kendi Silahını Kendin Yap, Kendi Gemini Kendin Yap” sloganının bir diğer çıktısı ambargo sürecinde gurbetçilerin yardımları ile kurulan İŞBİR Elektrik Sanayii A.Ş. olmuştur. 1977 yılında faaliyetlerine başlayan firma, İŞBİR ismini kuruluşunda büyük katkısı olan işçi birliğinden almaktadır. Türkiye’de askeri ve özel sektörde kullanılan jeneratörleri üreten İŞBİR, 1981’de TSKGV teşkilatına bağlanmıştır. Söz konusu jeneratörler tamamen yerli üretim olup o dönem ekonomik açıdan ülkenin bir nebze olsun rahatlamasına katkı sağlamıştır (İşbir Elektrik Sanayi A.Ş., t.y).

1975 yılında düzenlenen ve dış yardımların tartışıldığı Türkiye Millî Harp Sanayii Semineri’nde dönemin Milli Savunma Bakanı İlhami Sancar, Batılı devletlerden alınan askeri malzemelerin yerli savunma sanayiine zarar verdiğini ve özel sektörün desteğiyle savunma sanayiinin millileştirilmesi gerekliliğine vurgu yapmıştır. Ankara Ticaret Odası Başkanı Necdet Esen, Türkiye’nin askeri yardımlara bağımlı kalmaması ve kendi askeri malzemesini kendisinin üretmesi gerektiğini vurgulamıştır. Seminer katılımcılarının bu söylemlerinden yola çıkacak olursak, dönem içerisinde Türkiye’de yerli savunma sanayii kurma ve Atatürk döneminde benimsenen millileşme politikasına dönme eğiliminin artış gösterdiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, yalnız Batı’ya yönelik değil Ortadoğu ülkeleriyle de işbirliği kurulabilecek bir dış politika benimsenmesi gerektiği gündeme getirilmiştir. Sonuç olarak bu seminer, ambargo sonrasında uygulanacak olan yerli savunma sanayii kurma politikalarının önemli bir sacayağını oluşturması nedeniyle önemli olmuştur (Söylerkaya, 1975).

17 Ağustos 1975'te hazırlanan Savunma Sanayii Stratejisi ile savunma sanayiinin millileştirilebilmesi için yapılması gereken çalışmalar belirlenmiştir. Bu çalışmalardan öncelikli olarak zırhlı araç, uçak, helikopter, gemi, roket ve ağır silahların üretiminin geliştirilmesi gerektiği ortaya konmuştur. Bununla birlikte yerli savunma sanayiinin geliştirilmesi amacıyla diğer tüm sanayi kollarının koordinasyon içerisinde olmaları gerektiği ifade edilmiştir. Diğer taraftan Millî Savunma Bakanlığı Harp Sanayii Dairesi ve İkmal Dairesi'nin hazırlamış olduğu beş yıllık millî harp sanayii planı bu dönem hayata geçirilen önemli bir çalışmadır. Bu plana göre, 1975 yılı bütçesinden 15 milyar TL savunmaya yönelik yapılacak harcamalara ayrılmış, 1980'e kadar 100 milyar TL'ye çıkarılması hedeflenmiştir (Cumhuriyet, 1975). Dönem içerisinde yapılan askeri harcamaların her yıl gittikçe arttığı görülmektedir. Her yıl yaklaşık 463 milyon doları bulan askeri harcamalar, ülke kaynaklarının büyük bir bölümünün askeri harcamalara ayrıldığını göstermektedir. Söz konusu harcamalar aşağıdaki tabloda gösterilmektedir (Kalyon, 2008).

Tablo-2.6: 1961-1980 Yılları Arası Askeri Harcamalar

Yıllar	Askeri Harcama Milyon \$	Askeri Harcama/ GSMH
1961	302	3,8
1962	331	3,6
1963	365	3,4
1964	383	3,3
1965	425	3,4
1966	444	3,0
1967	511	3,1
1968	573	3,1
1969	599	2,9
1970	693	3,8
1971	629	4,9
1972	738	4,7
1973	903	4,5
1974	1,147	4,1

1975	2,013	5,8
1976	2,543	6,2
1977	2,621	5,8
1978	2,650	5,2
1979	2,687	4,6
1980	2,080	4,3

Dönem içerisinde Almanya'dan da askeri yardım alınmıştır. Bu yardımlar 1964 yılında başlamış ve dilimler halinde verilmiştir. Yardımların %80'ini yeni %20'sini ise kullanılmış malzemeler oluşturmuştur. Yeni malzeme olarak alınacak yardımlardan harp silah, yedek parça ve tezgâhları tercih edilmiştir. Kullanılmış malzemelerden ise Almanya'nın tavsiye ettikleri alınmıştır. Bununla birlikte “Büyük Paket Yardımları” adı altında Federal Almanya'dan envanterinden çıkardığı askeri malzemeler hibe yoluyla ülkemize getirilmiştir. 1976-78 yılları arasında alınan bu malzemelerin 1 milyon mark değerinde olduğu belirtilmektedir. Almanya dışında Kanada Hükümeti de Türkiye'ye Askeri yardım sağlamıştır. Bu kapsamda 50 tane CF104 uçağı ve T-33,MK-11 uçaklarının bakım onarımı için gerekli yedek parça Türkiye'ye gönderilmiştir. Kanada tarafından sağlanan bu yardımlar 1989 yılında 50.470.000 doları bulmuştur (Kalyon, 2008).

Bu gelişmelerin yanı sıra 1974-1983 yılları arasında Türkiye'de Yüksek Teknoloji A.Ş., Barış Elektrik Endüstrisi A.Ş., HEMA Dişli Sanayii ve Ticaret A.Ş., Asil Çelik Sanayi ve Ticaret A.Ş. gibi şirketler kurulmuştur. Ancak 1950'li yıllardan beri savunmaya yönelik ihtiyaçların yabancı kaynaklar vasıtasıyla giderilmiş olması ve yerli savunma sanayiinin giderek potansiyelini kaybetmesi ülkenin bu alandaki açığını kapatmasını zorlaştırmıştır. Bu nedenle 1983 yılında Türk Silahlı Kuvvetlerinin ihtiyaç duyabileceğı her türlü askeri malzemeyi üretmek için Savunma Donatım İşletmeleri Genel Müdürlüğü kurulmuştur. Sınırlı bir sermaye ile kurulan ve tüzel kişiliğe sahip olan Savunma Donatım İşletmeleri Genel Müdürlüğü, bir kamu iktisadi kuruluşudur. Bunun yanı sıra 5. Beş Yıllık Kalkınma Planıyla (1985-1989) savunma sanayiinin geliştirilmesi maksadıyla yapılacak olan çalışmalara öncelik verileceğı ve yatırımların destekleneceğı ifade edilmiştir (Uçar, 2019).

2.3.4. Değerlendirme

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından dünyanın bloklaşmaya başlaması ve Türkiye'nin Batı Bloğunda yer almasıyla başlayan bu dönem, Türkiye'nin ABD ile yakın ilişkiler kurduğu ve NATO'ya uyum sağlamaya çalıştığı yılları teşkil etmektedir. Bu dönem Türkiye, kuruluş yıllarında benimsemiş olduğu milli kaynaklara öncelik verme politikasını terk ederek Amerikan yardımlarıyla tanışmış ve savunmaya yönelik politikalarında ciddi değişiklikler yapmıştır. Genelkurmay Başkanlığı'nın Milli Savunma Bakanlığı'na bağlanması ve Kuvvet Komutanlıklarının kurulması bu değişikliklere örnek olarak gösterilebilir. Söz konusu değişikliklerin dönem içerisinde ABD ile kurulan yakın ilişkilerin ve ABD hayranlığının bir yansıması olduğu değerlendirilmektedir. Ancak askeri ve ekonomik anlamda alınan yardımlar, Türkiye'nin dışa bağımlılığını artırmış ve yerli kaynakların göz ardı edilmesine neden olmuştur. Sovyet tehdidine karşı kurulan NATO'da yerini alan Türkiye, savunma sanayiinde hazırcılığa alışmış ve savunmaya yönelik harcamaları gittikçe artmıştır. Atatürk döneminde benimsenen yerli savunma sanayii kurma çalışmaları terk edilmiş ve kendi üretimini yapamayan Türkiye, ordusunu Amerika'dan alınan silah ve malzemelerle donatmıştır. Alınan malzemeler her ne kadar başarı gibi algılansa da söz konusu malzemelerin yedek parçalarının temini noktasında ABD'ye bağımlı hale gelinmiş ve bu durum yıllar geçtikçe ekonomiye ağır bir yük teşkil etmiştir.

NATO'ya üye olmasının ardından Türkiye'de kurulan askeri üsler, beklenildiği gibi ülke güvenliğine katkı sağlamamış aksine ciddi bir tehdit haline gelmiştir. Muhtemel bir kriz esnasında direkt hedef olabilecek üslerin tehlikesi, Küba Krizi ile ciddi şekilde hissedilmiştir. Ancak ABD'nin Ortadoğu üzerindeki emellerine hizmet eden bu üsler, NATO'ya üyeliğin ve ABD'den alınan yardımların bir karşılığı olarak algılandığından dolayı Türk yöneticiler için problem teşkil etmemiştir. ABD'nin kullanımını belirli şartlara bağladığı yardımlar ve NATO'ya giriş, Türkiye'nin kuruluş yıllarında başlattığı savunma sanayii kurma, geliştirme ve her türlü ihtiyacın yerli kaynaklar vasıtasıyla giderme olanaklarını kaybetmesine neden olmuştur.

1952-1974 yılları arasında yapılan askeri darbeler ve kurulan hükümetler de savunma sanayii politikalarını etkilemiştir. Nitekim 1960 darbesinden sonra Milli Güvenlik Kurulu'nun (MGK) kurulması gibi etkenlerle TSK'nın savunma politikalarının belirlenmesindeki rolü önem kazanmıştır. Fakat Batı ve ABD merkezli hareket etme anlayışından vazgeçilmemiş,

başa gelen askeri iktidar; “Müttefiklerimize, Komşularımıza ve bütün dünyaya hitap ediyoruz. Gayemiz Birleşmiş Milletler Anayasası’na ve insan hakları prensiplerine tamamıyla riayettir. Büyük Atatürk’ün “Yurtta Sulh Cihanda Sulh” prensibi bayrağımızdır. Bütün ittifaklarımıza ve taahhütlerimize sadığız. NATO’ya inanıyoruz ve bağlıyız. CENTO’ya bağlıyız.” ifadelerini kullanmıştır (Özdağ, 1997).

ABD yardımları, NATO’ya giriş ve savunma politikaları gibi pek çok nedenle 1952-1974 yılları arası Türkiye’deki savunma sanayiinin duraklama dönemidir. Hükümetler bu dönemde savunma sanayii geliştirme çabalarını terk etmiştir. Bu nedenle kuruluş yıllarında kazanılan yetenekler kaybedilmiş ve kıt kaynaklarla kurulan askeri fabrikalar üretim yapamadığından dolayı zamanla ya farklı alanlara yönelmiş ya da kapatılmıştır. Bunun nedeni İkinci Dünya Savaşından sonra Batılı devletlerin envanterinden çıkardığı harp silah, araç ve malzemeyi Türkiye’ye vermesi, Türkiye’ye yapılan askeri ve ekonomik yardımlar ve bu durumun Türk yöneticiler tarafından kaçırılmayacak bir fırsat ve başarı olarak algılamasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenlerle Türk ordusunun modernizasyonu emsallerinin gerisinde kalmıştır. Yurt dışından hazır alımların gün geçtikçe artış göstermesi, mevcut fabrikaların sipariş almamasına ve dolayısıyla verimliliğini kaybetmesine neden olmuştur. Buna karşın savunmaya yönelik yapılan harcamalar gün geçtikçe artış göstermiş ve hükümet tarafından büyük bir memnuniyetle karşılanan yardımlar bütçe üzerinde ağır bir yük haline gelmiştir. Ancak Kıbrıs Barış Harekâtı ve sonrasında yaşanan olaylar savunma sanayiinde dışa bağımlılığın zararlarının ve milli bir savunma sanayii kurmanın gerekliliğinin fark edilmesini sağlamıştır.

2.4. Yerli Üretim Anlayışına Dönüş Dönemi (1974-2000)

1970’li yılların ikinci yarısında ortaya çıkan ekonomik sıkıntılar ve ABD yaptırımı, Türkiye’nin yıllardır benimsemiş olduğu Batı yanlısı dış politika stratejisinin sorgulanmasına ve farklı alternatifler aranmasına sebep olmuştur. ABD’ye duyulan güvenin sarsıldığı bu yıllarda ülke içerisinde de bir istikrarsızlık baş göstermiştir. Bu nedenle yeni bir güvenlik politikası benimseyen Bülent Ecevit, bu politika ile dışa bağımlılığı ortadan kaldırılarak milli önceliklere dönüşü öngörmektedir. Bu önceliklerin en önemli sacayaklarından birini, yerli savunma sanayiinin kurulması ve geliştirilmesi oluşturmaktaydı. Bunun en önemli sebebi, ambargo sonrasında Türk Silahlı Kuvvetlerinin ciddi sıkıntı yaşamış olmasıdır. 1978 yılına

kadar devam eden ambargo sonrasında ABD Türkiye'ye sağlamış olduğu yardımlara devam etmiş olsa da bu yardımlar TSK'nın ihtiyaçlarını karşılama noktasında yetersiz kalmıştır. Bu nedenle ambargodan sonra ordunun toparlanması maksadıyla bir dizi çalışma yapılmıştır. Bununla birlikte Kıbrıs meselesi sebebiyle kırılma noktasına gelen Türkiye-Yunanistan ilişkileri kıta sahanlığı, hava sahası, karasuları ve FIR hattı gibi meselelerle daha da gerginleşmiştir (Uçar, 2019).

Sovyetlerin yayılmasını engellemek için en etkili çözümün askeri olanakların güçlendirilmesi olduğuna inanan ABD Başkanı Ronald Reagan, kendi dönemi boyunca askeri harcamalara öncelik vermiştir. Bu nedenle kaynakların büyük bir bölümü yüksek teknolojiye sahip yeni silahların üretimi için gerekli olan harcama kalemlerine ayrılmıştır. ABD'nin izlediği bu politika, Türkiye'ye yapılan askeri yardımların da artış göstermesine ve söz konusu yardımların önceki yıllardaki yardımların aksine daha modern sistemleri içermesine neden olmuştur. Ancak Türkiye'nin bu sistemleri alabilecek ekonomik güce sahip olmaması, Türk yöneticiler tarafında endişe yaratmıştır. ABD'nin benimsemiş olduğu bu sertlik politikası karşısında hem ekonomik hem de teknolojik açıdan geride kalan Sovyetler Birliğinin silahlanma yarışında mağlup olduğu düşünülmektedir. Buna karşılık Sovyetler tarafının sayısal üstünlüğü Batı'nın bu teknolojik kuvvetine karşı devam etmekteydi. Bu nedenle her iki taraf için makul olan nükleer silahların ortadan kaldırılmasını öngören Orta Menzilli Nükleer Kuvvetler Antlaşması (INF), 1987 yılında Sovyet lideri Gorbachev'un öncülük etmesiyle ABD Başkanı ile imzalanmış ve her iki taraf da silahsızlanma ile ilgili ciddiyetlerini göstermişlerdir (Uçar, 2019).

Liberalizmin güç kazandığı ve çok uluslu şirketlerin yaygınlaştığı bu dönem, sosyalizmin havlu atmak zorunda kaldığı ve Doğu Bloğunun dağılmaya başladığı bir dönemdir. Batı'nın idealleri önündeki en büyük engel olan kıvılcık tehdit olarak nitelendirilen olgu etkisini yitirmiş ve NATO kuruluş hedefine ulaşmıştır. Böyle bir ortamda Türkiye, savunmaya yönelik politikalarını ve stratejilerini ABD ve NATO ekseninde belirlemiştir. Bununla birlikte Türkiye'de savunmaya yapılan harcamalar artış göstermeye devam etmekle birlikte Türk Silahlı Kuvvetleri modernize edilmeye çalışılmıştır. Öte yandan Türkiye ile Yunanistan arasındaki ikili ilişkiler gerginliğini yoğunlaştırmıştır. Ege Denizi üzerindeki anlaşmazlıklar iki ülke arasındaki gerginliği daha da tırmandırmıştır. Nitekim 1987 yılının Mart ayında Yunanistan'ın Ege'deki ihtilafli bir bölgede petrol aramak istemesi iki ülkeyi neredeyse savaşın eşiğine getirmiştir. Türkiye tarafından büyük bir tepki ile karşılanan gerilim, nihayetinde yumuşamıştır. 1980 darbesi sonrası ülkede yaşanan iktidar boşluğuna

denk gelen bu hadisede Türkiye, dış politikasında bir devlete karşı askeri güç kullanma kararı ile burun buruna gelmiştir. Diğer taraftan ülkenin güneydoğu bölgesinde İran-Irak savaşı sonrası meydana gelen otorite boşluğu nedeniyle güneydoğuda yaşanan olaylar, Türkiye'nin gündeminde bulunan bir diğer mesele olmuştur. PKK terör örgütünün faaliyetlerini yoğunlaştırdığı bu süreçte TSK sınır ötesi operasyonlarda bulunmuştur. Bu durum Türkiye'nin zaman içerisinde askeri gücünü kullanmak durumunda kalacağı bir diğer bölge hakkında ipucu vermiştir (Kalyon, 2008).

1980 yılında meydana gelen askeri müdahale sonrası 1982 Anayasası'nın 118. maddesi gereğince Milli Güvenlik Kurulu (MGK)'nin yapısında bir takım değişiklikler yapılmıştır. 118. Madde ile MGK, Cumhurbaşkanı'nın başkanlığını yaptığı, Başbakan, Adalet, Milli Savunma, İçişleri ve Dışişleri Bakanları ile Gnkur. Bşk., J. Gn. K., Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanlarının katılımlarıyla oluşturulmuştur. 2945 sayılı kanun gereğince MGK'nin görevi, "Devletin millî güvenlik siyasetinin tespit ve tatbik edilmesi ile ilgili konularda tavsiye kararları almak ve lüzum görülen uyumun sağlanması maksadıyla görüş belirlemek, söz konusu kararları ve görüşleri Bakanlar Kurulu'na iletmek ve kanunlar tarafından verilen görevleri tatbik etmek" şeklinde ifade edilmiştir (Resmî Gazete, 11.11.1983, 18218).

1982 Anayasası'nın 2945 sayılı kanunu ile MGK'nin görev ve sorumlulukları arttırılmış ve kurum savunmaya yönelik alınacak kararlara etki edebilecek bir yapıya büründürülmüştür. Bununla birlikte MGK, Türkiye'nin dış politikasıyla ilgili önemli konularda hükümetin alacağı kararlarda yönlendirici bir rol üstlenmiştir. MGK'nin bu denli kapsamlı yetki ile donatılmış olması kimi taraflarca eleştiriye maruz kalmıştır. Ayrıca bu dönem savunmaya yönelik yapılan harcamalar artış göstermeye devam etmiş ve TSK'nin yapılandırılmasına yönelik iki kanun yürürlüğe girmiştir. Bunlardan birincisi, Sahil Güvenlik Komutanlığının kurulmasını kararlaştıran 9 Temmuz 1982 yılında kabul edilen 2692 sayılı kanundur. İkincisi ise, 1983 yılında kabul edilen 2803 sayılı Jandarma Teşkilat, Görev ve Yetkileri Kanunudur (Resmi Gazete, 12.03.1983,17985).

Esasen MGK, Cumhuriyetin kurulduğu ilk yıllardan itibaren farklı isim ve şekillerde Türkiye'nin savunmaya yönelik alacağı kararlarda ve izleyeceği politikalarda bulunan en önemli aktör olmuştur. 1933 yılında Yüksek Müdafaa Meclisi olarak kurulmuş, 1949 yılına gelindiğinde Yüksek Müdafaa Meclisi ve Umumî Kâtipliği ismini almıştır. 1961 yılında yürürlüğe giren yeni Anayasada Milli Güvenlik Kurulu ve Genel Sekreterliği olarak yapılandırılmıştır. Ardından 1980 askeri müdahalesi gerçekleşmiş ve 1982 Anayasası ile

yapılan düzenlemeler gereğince hukuki açıdan bürünmüş olduğu yapı, hem Türkiye’de hem de Avrupa’da sıklıkla gündeme getirilmiştir. Kanun hükmüne göre kurul, Cumhurbaşkanı’nın lüzum görmesi ve Başbakan ya da Genelkurmay Başkanı’nın önerdiği olağanüstü durumlar hariç olmak üzere ayda bir kere Cumhurbaşkanı başkanlığında, Cumhurbaşkanı bulunmadığında ise Başbakan başkanlığında toplanacaktır. Kurulda kararların çoğunlukla alınması, tarafların eşit olması durumunda ise oylamanın yapıldığı esnada toplantıya Başkanlık edenin taraf olduğu kararın alınması kararlaştırılmıştır. 1983 yılında kabul edilen 2945 sayılı kanun gereğince kurulun yetki ve sorumlulukları oldukça yüksek bir seviyeye çıkartılmıştır (Kalyon, 2008).

1974 Kıbrıs Harekâtı sonrasında yerli savunma sanayii kurulması adına nasıl bir yol izleneceğinin belirlendiği Savunma Sanayii Stratejisi 1975’te hazırlanmıştır. Söz konusu strateji ile uçak, gemi, ağır silah, tank ve zırhlı araçların imalatından mevcut helikopter ve optik sistemlerinin geliştirilmesine kadar TSK’nin her türlü ihtiyacının yerli imkânlarla tedarik edilmesinin gerekliliği belirtilmiştir. Ardından bu strateji kapsamında ayrılan ödeneğin miktarı belirlenmiş ve 1980 yılına değin 100 milyar liranın savunma sanayiine ayrılması amaçlanmıştır (Dölkeleş, 2014).

Harekâtın gerçekleştirilmesine müteakiben Türkiye’ye uygulanan ABD ambargosu, uzun yıllar fark edilemeyen gerçeklerin su yüzüne çıkmasına sebep olmuştur. Ambargo yıllarında ABD’den ne yeni silah ve teçhizat ne de mevcut silahların bakım onarımı için gerekli malzemenin alınamaması Türk Silahlı Kuvvetlerini ciddi sorunlarla karşı karşıya bırakmış ve savunma sanayii gibi hayati öneme sahip bir alanda dışa bağımlılığın tehlikelerini gözler önüne sermiştir. TSK’nin karşılaşmış olduğu bu zorlu durum aynı zamanda Türkiye’nin ambargo öncesinde planlamış olduğu bazı projelerin hayata geçirilmesine vesile olmuş ve savunma sanayiine yönelik şirketler kurulmuştur (Akalin, Bıyıkoglu, 2007).

Her ne kadar kurulan bu şirketler aracılığıyla yerli savunma sanayii kurma hedefine yönelik adımlar atılmış olsa da İkinci Dünya Savaşı ve sonrasında dış alım ve yardımlara yönelerek yerli üretimden uzaklaşan Türkiye’nin TSK’nin ihtiyaç duyduğu ürünleri bir anda geliştirmesi ve üretmesi pek mümkün olmamıştır. Buna rağmen Türkiye, karşılaşmış olduğu bu ders niteliğindeki acı tecrübenin tekerrür etmemesi adına ABD ambargosu sona erdikten sonra dahi yerli savunma sanayii kurma amacına yönelik girişimlerini terk etmemiştir.

1964 yılında Amerika Birleşik Devletleri başkanı Lyndon B. Johnson tarafından İsmet İnönü’ye gönderilen Johnson mektubu ve Kıbrıs’ta yaşanan olaylar neticesinde ABD’nin

Türkiye’ye uygulamış olduğu ambargo, Türkiye’nin savunma sanayii hususunda dış yardımlara güvenmesinin ne kadar yanlış bir karar olduğunun anlaşılmasına ve yerli üretimin önceliklendirilmesi gerektiğinin fark edilmesine vesile olmuştur. Fakat savunma ihtiyaçlarının uzun yıllar dış yardımlarla karşılanması, savunma sanayii için gerekli olan alt yapı yoksunluğuna neden olduğundan dolayı bu farkındalığın harekete geçirilmesine olanak sağlamamıştır. Bu nedenle öncelikli olarak savunma sanayiinde dışa bağımlılığın en aza indirilmesi ve yerli kaynaklarla modern teknolojilerin ülkemizde üretilmesi amacıyla çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu kapsamda söz konusu çalışmaların yürütülmesi için gerekli olan kurumsal yapı oluşturulmuştur. Nitekim 1985 yılında kabul edilen 3238 sayılı yasa gereği Savunma Sanayii Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (SAGEB) kurulmuştur. Ancak 390 sayılı Kanun Hükmünde Kararname (KHK) hükmü gereğince ismi değiştirilerek Savunma Sanayii Müsteşarlığı (SSM) adını almıştır. SSM, savunma sanayiini organize etmek, yeni teknolojileri ve teşebbüsleri araştırmak ve desteklemek, yabancı sermayeyi yönlendirmek, harp silah, araç ve gerecin üretimini koordine etmek, modern sistemlerin Araştırma ve Geliştirme (AR-GE) faaliyetlerini takip ve kontrol etmek ile görevlendirilmiştir. Bu görevlerin yürütülmesine katkı sağlaması amacıyla Savunma Sanayii Destekleme Fonu (SSDF) kurulmuştur (Uçar,2019).

1983’te kurulan Savunma Donatım İşletmeleri Genel Müdürlüğü’nün işlevini yürütememesi üzerine 1985 yılında Milli Savunma Bakanlığı’na bağlı olarak kurulan Savunma Sanayii Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (SAGEB), 3238 sayılı kanun hükmünce Savunma Donatım İşletmeleri Genel Müdürlüğüne ait olan her türlü araç, gereç, personel ve gayrimenkulü devralmıştır. Söz konusu kanun ile SAGEB’in amacı, *“Bu kanunun amacı, modern savunma sanayiinin geliştirilmesi ve Türk Silahlı Kuvvetlerinin modernizasyonunun sağlanmasıdır.”* şeklinde ifade edilmiştir. Buradaki savunma sanayiinin geliştirilmesi ifadesiyle geçici bir tedarik değil Türk savunma sanayii için kalıcı bir çözüm odaklı olduğunun altı çizilmiştir. Bu kanun ile önceki çalışmaların aksine hedeflenen sonucu elde edebilmek adına kurumsal bir yapı oluşturulması öngörülmüştür. Nitekim bu kapsamda Savunma Sanayii Yüksek Koordinasyon Kurulu, Savunma Sanayii İcra Komitesi ve Savunma Sanayii Destekleme Fonu oluşturulmuştur (Ermiş, 2022).

Kanuna göre SAGEB, Türk savunma sanayiinin alt yapısının oluşturulması ve bunların geliştirilmesi maksadıyla belirlenecek olan plan ve projelerin uygulanmasından ve Türk Silahlı Kuvvetlerinin her türlü ihtiyacını yerli kaynaklar aracılığıyla karşılanması maksadıyla oluşturulacak tedarik süreçlerinden sorumludur. Sayıştay Kanunundan muaf tutulan SAGEB,

önceki yıllarda Savunma Donatım İşletmeleri Genel Müdürlüğünün maruz kaldığı kısıtlamalarla karşı karşıya kalmadan faaliyetlerini daha hızlı ve serbest şekilde gerçekleştirebilecek bir yapıya kavuşturulmuştur. Her ne kadar bu durum kimi çevrelerce eleştiri ile karşılanmış olsa da yerli savunma sanayii kurma hedefinin derhal uygulamaya geçirilebilmesi için gerekli görülmüştür. Bunun yanı sıra Savunma Donatım İşletmeleri Genel Müdürlüğü ve benzer diğer kurumların aksine SAGEB, Milli Savunma Bakanlığı bütçesinden pay almakla birlikte kendine özgü bir gelir kaynağını teşkil eden Savunma Sanayii Destekleme Fonu'na da sahip olması sebebiyle emsallerinden oldukça farklı bir konumdadır (Kurç, 2017).

Johnson mektubu ve akabinde yaşanan ambargo sürecinden çıkarılan dersin bir diğer yansıması ise, 3238 sayılı Kanun ile 1987 yılında Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı (TSKGV)'nin kurulmasıdır. Kara, Hava ve Deniz Kuvvetlerini Güçlendirme Vakıflarının birleştirilerek tek çatı altında toplandığı TSKGV ile Silahlı Kuvvetlerin ihtiyaç duyduğu ve duyacağı her türlü harp silah, araç, gereç ve malzemenin mümkün olduğunca ülke sınırları içerisinde üretilmesi ve dışa bağımlılığın ortadan kaldırılması hedeflenmiştir. 3238 sayılı Kanun ile hızlı bir şekilde faaliyet gösteren, esnek ve yeni bir savunma sanayii kurma anlayışı benimsenmiştir. Bu anlayışın politikası ise; (Savunma Sanayii Başkanlığı, t.y).

- Milli kaynaklardan ve sanayii altyapısından mümkün olduğunca faydalanmak,
- Gelişmiş teknolojiye sahip yatırımlara yön vermek yeni yatırımları motive etmek,
- Diğer ülkelerde bulunan teknolojiyi edinmek maksadıyla iş birliği kurmak,
- ARGE uygulamalarını teşvik ederek silahlı kuvvetlerin ihtiyacı duyduğu malzemenin ülkemizde üretilmesini sağlamaktır.
- Benimsenen bu politikalar sayesinde geçmiş dönemlerden farklı olarak savunma sanayiinde pek çok edinim kazanılmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır; (Savunma Sanayii Başkanlığı, t.y)
- Özel teşebbüsler ile koordineli,
- Canlı bir bünye,
- Üretilen ürünlerin dış pazarda müşteriye sahip olması,
- Modern teknolojiye ayak uydurabilen ve yenilikleri takip etme kabiliyeti olan,
- Türkiye'yi önceki yıllarda olduğu gibi sürekli ihtiyaç sahibi ve alıcı pozisyonundan çıkaran yerli bir savunma sanayii kurulması planlanmıştır.

1985 yılında kabul edilen bu kanun ve benimsenen politikalar kapsamında; Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı (TSKGV), MİKES-Mikrodalga Elektronik Sistemler Sanayii ve Ticaret A.Ş., FMC-Nurol Savunma Sanayi A.Ş. (FNSS), ROKETSAN, HAVELSAN, HAVELSAN EHSİM, MAN Kamyon ve Otobüs Sanayii A.Ş., STFA Savronik Elektronik Sanayii ve Ticaret A.Ş., TUSAŞ Motor Sanayii A.Ş. (TEİ), TİSAŞ Trabzon Silah Sanayi A.Ş., ESDAŞ Elektronik Sistemler Destek Sanayii ve Ticaret A.Ş., TRANSVARO Elektron Aletleri Sanayii ve Ticaret A.Ş., MARCONİ Komünikasyon A.Ş. (SELEX), GATE Elektronik, Aydın Yazılım ve Elektronik Sanayii ve Ticaret A.Ş. (AYESAŞ), GİRSAN Silah Sanayii, İNFOTRON Elektronik ve Bilgisayar Sistemleri Üretim ve Ticaret A.Ş., RMK Marine Gemi Yapım Sanayi, ALP Havacılık, Milsoft Yazılım Teknolojileri A.Ş., MTU Motor Türbin Sanayi ve Ticaret A.Ş., Yonca-Onuk Adi Ortaklığı, Inta SpaceTurk, YALTES Elektronik ve Bilgi Sistemleri Üretim ve Ticaret A.Ş., SDT Uzay ve Savunma Teknolojileri ve METEKSAN gibi Türk savunma sanayiini geliştirmek maksadıyla birçok kurum ve kuruluş faaliyet göstermiştir (Savunma Sanayii Başkanlığı, t.y).

3238 salıy Kanun ile TSKGV'nin amacı, millî harp sanayimizin geliştirilmesi, yeni harp sanayi kollarının oluşturulması ve savunma sanayii ürünlerini satın alarak ordunun savaş gücünün arttırılmasına katkıda bulunmak olarak belirtilmiştir. Yukarıda bahsi geçen özellikleri sebebiyle TSKGV, hem kamusal hem de özel teşebbüs niteliklerine sahip emsallerinde farklı bir konumu sahiptir. TSKGV bünyesinde öncelikli olarak ASELSAN, HAVELSAN, TUSAŞ (TAİ-TEİ), İŞBİR, ASPİLSAN gibi kurumlar daha sonraki yıllarda ise Türkiye'nin savunma sanayiinde çığır açacak nitelikteki ROKETSAN kurulmuştur. TSKGV bünyesinde kurulan bu şirketlerin esas amacı, Türk Silahlı Kuvvetlerinin gücünü artırmak ve dışa bağımlılığını minimize etmek olduğundan dolayı esas amacı kar elde etmek olan özel teşebbüslerden ayrılmıştır. Nitekim savunma sanayiinin geliştirilmesi ve TSK'nin ihtiyaçlarını doğrudan temin etmek amacıyla modern teknolojileri araştırarak büyük yatırımlara imza atmışlardır (Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı, t.y).

1980'li yıllarda artış gösteren çalışmalar dikkate alındığında bu dönem Türk Savunma Sanayiinin emekleme döneminden çıkarak yürümeye başladığı dönem olarak nitelendirilebilir. Bu dönem itibariyle temel altyapı çalışmaları tamamlanmış ve nitelikli personel yetiştirilerek üretim kapasitesi büyütülmüştür. Söz konusu üretimlerde modern teknolojileri öğrenmek ve yabancı şirketlerin yüklenicisi olduğu projelerde alt yüklenici olmak temel strateji olmuştur. Dönem içerisinde TUSAŞ (TAİ-TEİ) F-16 montajı ve üretimi yaparken aynı zamanda SF-260 temel eğitim uçağı, CASA CN-235 hafif nakliye uçağı,

Skorsky S-70 Genel Maksat Helikopteri, Cougar AS-532 UL Genel Maksat Helikopteri üretimlerinde altyüklenici olarak faaliyette bulunmuştur (Arıs, 2001).

Türkiye'nin savaş uçağı üretimi noktasında yeterli altyapı ve teknolojiye sahip olmaması sebebiyle ihtiyaç duyulan savaş uçağının lisansı alınarak ortak üretim yapılması kararı alınmıştır. Bunun üzerine ABD lisanslı F-16 savaş uçağının uygun görülmesi ile Hava Kuvvetleri için F-16 savaş uçaklarını yurt içinde üretmek maksadıyla Türkiye ve ABD'nin ortaklığında TUSAŞ Havacılık ve Uzay Sanayii A.Ş. (TAİ) kurulmuş ve Genelkurmay Başkanlığınca savaş uçağı üretimi görevi verilmiştir. Türkiye ile ABD arasında düzenlenen "Öncel I" projesi kapsamında öncelikle 160 tane uçağın direkt olarak satın alınması, akabinde ise 112 uçağın montaj işlemlerinin Türkiye'de yapılması ve orta-arka gövde ile kanat üretimlerinin gerçekleştirilmesi öngörülmüştür. 2005 yılına gelindiğinde yabancı hissedarların payları Türk yatırımcılarca satın alınmış ve TUSAŞ ve TAİ yeniden yapılandırılarak Türk Havacılık ve Uzay Sanayii A.Ş. ismini almıştır. Aynı yıllarda F-16 uçakları için motor üretimi yapmak ve bakım onarım faaliyetlerini sürdürmek maksadıyla TUSAŞ Motor Sanayii A.Ş.(TEİ) kurulmuştur. Türk Havacılık ve Uzay Sanayii A.Ş., Türk Hava Kurumu (THK), Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı ve General Electric (GE) katılımıyla kurulan ortaklıkta en büyük pay %50,5 gibi büyük bir oranla Türk Havacılık ve Uzay Sanayiine aittir (TUSAŞ Motor Sanayii A.Ş., t.y).

Bu yıllarda Türkiye'de savunma sanayii alanında ASELSAN gibi büyük firmaların yanında irili ufaklı pek çok şirket bu alanda faaliyet göstermeye başlamıştır. Ancak yukarıda bahsi geçen TAİ ve TEİ gibi kuruluşların oluşturulması Türkiye'nin savunma sanayii kurma çabaları açısından çok önemli bir gelişmeyi teşkil etmektedir. TAİ ve TEİ'nin kurulmasıyla birlikte Türkiye, bir yandan Hava Kuvvetlerinin savaş uçağı ihtiyacını karşılarken diğer yandan yerli savunma sanayii kurma hedefine ulaşmak için gerekli olan modern altyapı, eğitilmiş insan gücü ve geliştirilmiş teknolojiye ulaşma imkânı bulmuştur. Daha önce dış yardımlara güvenerek yerli savunma sanayiini ikinci plana atmanın zararlarını acı bir şekilde tecrübe eden Türkiye, savaş uçağı üretmek gibi zor bir hedefi bir anda gerçekleştiremeyeceğinin bilincinde hareket ederek lisans altında üretim aşamalarında yer alarak kendisini her alanda geliştirerek savunma sanayiini kademeli olarak modernize etmeyi hedeflemiştir. Böylelikle yerli kaynaklarını kullanma fırsatını yakalayan Türkiye, aynı zamanda tamamen dışa bağımlı kalmanın yaratacağı güvenlik zafiyetini de bertaraf etmiştir (Ermiş, 2022).

Türkiye TAI ve TEİ aracılığıyla ABD'nin önde gelen şirketleriyle yapmış olduğu işbirliği ve Öncel I projesiyle ciddi bir tecrübe kazanmış ve önemli bir yatırım yapmıştır. Bu yatırımdan kendi payına düşeni alan ve elde edilen kalite ve ucuz iş gücünden memnun olan ABD şirketleri de TAI ve TEİ kapsamında yürütülen ortaklığa daha uzun ömürlü bir işbirliği olarak bakmaya başlamışlardır. Bununla birlikte TAI ve TEİ yürütülen faaliyetler aracılığıyla üretim imkân ve kabiliyetini gün geçtikçe artırma fırsatı bulmuştur. F-16 uçaklarının gövde üretimini yapan TAI, Öncel I projesi kapsamında bu üretimin %70'ini üstlenmişken Öncel II projesiyle %80'ini üstlenmiştir. 1999 yılına kadar geçen süreç zarfında yapılan faaliyetler neticesinde üretilen toplam 278 uçaktan 29 tanesinin sıfır hata ile üretilmiş olduğu belirtilmiştir. TAI, üretim yelpazesıyla sadece Türkiye'ye değil Mısır ve Ürdün gibi yabancı ülkelere de ihracat yapmış ve bu ülkelerin F-16'larının modernizasyon işlemlerini yürütmüştür. Türkiye ve ABD ortaklığında gerçekleştirilen TAI ve TEİ projeleri, Türk havacılık endüstrisinin temel yapı taşlarını teşkil etmektedir (TUSAŞ Motor Sanayii A.Ş., t.y).

Yine bu dönem içerisinde ASELSAN, telsiz, elektronik harp ve data terminali, hibrid devresi, F-16 üretimi için aviyonik, INS, termal kamera ve silah sistemleri, koordinat cihazı üretmiştir. Bununla birlikte Hava Savunma Erken İkaz Sistemi, Elektronik Harp Sistemi, X-Band Uydu Haberleşme Sistemi ve Taktik Saha Muharebe Sistemi gibi sistemlerin geliştirilmesi için pek çok projeyi yürütmüştür. Söz konusu askeri projelerin yanı sıra ASELSAN, otoyollarda kullanılacak olan acil yardım, haberleşme ve ücret ödeme sistemleri gibi sivil kullanıma yönelik çalışmalarda bulunmuştur (ASELSAN, t.y).

Türk Savunma Sanayiinin millileştirilmesi ve dışa bağımlılığının azaltılması maksadıyla bu dönem kurulan son büyük şirket ROKETSAN olmuştur. “Stinger Avrupa Ortak Üretim Projesi” sonrasında kurulan ROKETSAN, Türkiye'nin roket ve füze üretiminde öncü olması maksadıyla kurulmuş bir vakıf şirkettir. Stinger Projesi kapsamında altyüklenici olan ve önemli teknolojilerin ülkeye transferini gerçekleştiren Türkiye, bu şirket ile roket ve füze üretiminde görev alacak nitelikli personel yetiştirmeyi hedeflemiştir. Devlet desteğini alarak hızla gelişen ROKETSAN, önemli bir altyüklenici pozisyonuna sahip olmuştur. ROKETSAN Stinger Projesi ile Türkiye'de 11 ve 40 km menzilli roketler ve çok namlulu Roketatar üretmiştir (ROKETSAN Dergisi, 2012).

Türk Silahlı Kuvvetlerinin ihtiyacı doğrultusunda ROKETSAN Stinger Hava Savunma Gündümlü Füze Sistemi programı ile 4800'den fazla füze temin edilmiştir. Bu füzelerin fırlatma ve sevk sistemleri ROKETSAN tarafından üretilmiştir. Söz konusu Stinger

füzelerinin kızıl ve morötesi algılama yetisine sahip ve lisansı 1988’de ABD’den alınan güdüm takımı, ASELSAN tarafından yerli olarak tedarik edilmiştir. 1999 yılına kadar toplamda 12692 Stinger sistem üretilen bu dönemde, Türkiye’de savunma sanayiinin gelişimi noktasında yeniden canlanma dönemi olmuş ve sonraki yıllarda daha da büyüyerek kendine yeter hale gelebilmek adına önemli adımlar atılmaya başlanmıştır (Babazade, 2022).

Ayrıca bu dönem özel sektörün savunma sanayii alanında faaliyet göstermeye başladığı bir dönem olmuştur. İki gruba ayrılabilir olan şirketlerden birincisi, yabancı ortaklarla kurulan veya yabancı şirketlere ait olan alt şirketlerin bulunduğu gruptur. Bu gruptaki şirketlere verilebilecek en iyi örnek 1986 yılında Amerikan FMC ve Türk NUROL şirketlerinin birleşerek kurduğu FMC-NUROL Savunma Sanayi (FNSS) ortak grubudur. %51 Nurol Holding’e, %49 BAE Systems’e ait olan firma Türk Silahlı Kuvvetleri ve müttefiklerinin kullanımına yönelik Zırhlı Muharebe araçları üretmek maksadıyla kurulmuştur. 1990 yılında üretime başlayarak Paletli ve Tekerlekli Zırhlı Araçlar, İstihkâm Araçları, İnsansız Kara Araçları ve Kuleler üreten FNSS, Türk savunma sanayii adına birçok yeniliğe öncülük etmiştir. FNSS tarafından Amerikan AIFV aracı örnek alınarak Türk Silahlı Kuvvetlerinin ihtiyaçları doğrultusunda Zırhlı Muharebe Aracı ZMA-15 geliştirilmiştir. Öncelikle 20 tane araç yurtdışında üretilerek ülkeye getirilmiş daha sonra ise %66 off-set taahhütlü olarak Türkiye’de üretilmeye başlanmıştır. Bununla birlikte 347 adet ZMA-15 aracı, off-set taahhüdüne uygun şekilde yurt dışına ihraç edilmiş ve söz konusu ihraç bu zamana kadar yapılan en büyük savunma sanayii ihracatı olmuştur (FMC-NUROL Savunma Sanayi, t.y).

Türk ortak olmadan direkt olarak yabancı firmalar tarafından Türkiye’de faaliyet göstermek üzere kurulan şirketlere, 1990’da kurulan MTU Türkiye Motor Türbin Sanayii ve Ticaret A.Ş. örnek gösterilebilir. Söz konusu firma Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından kullanılan pek çok kara ve deniz sistemlerini üretmiştir. İkinci grupta yer alan şirketler ise, sivil alanla birlikte tamamen savunma sanayii alanında faaliyet gösteren milli şirketlerimizdir. Söz konusu şirketler belirli bir alanda belirli bir üretim seviyesine ulaşmış ve bu üretimi yapacak olan nitelikli insan gücüne sahip olmalarından dolayı herhangi bir yabancı firma ile ortaklık kurmaya gerek görmemişlerdir. Bunun yerine yurtdışından Türk Silahlı Kuvvetlerinin ihtiyaçları doğrultusunda belirlenen ürünlerin üretim lisansını almışlar ve bu ürünlerin üretebilecekleri bölümlerini kendileri üretmiş, üretiminin gerçekleştirilemediği bölümlerini ise yurtdışından alarak montajını yapmışlardır. Bu gibi firmalara kara araçları üretimi yapan OTOKAR örnek gösterilebilir. Genel olarak otobüs vb. tarzda üretim yapan firma, 1987

yılından itibaren savunmaya yönelik araçları da üretmiştir. Bu kapsamda öncelikle 1994 yılında taktik tekerlekli zırhlı araç olan Akrep aracını, daha sonraki yıllarda ise Türk Silahlı Kuvvetlerinin uzun yıllar kullanacağı ve tasarımını kendisinin yapmış olduğu Cobra aracını üretmiştir. Tekerlekli zırhlı araç üretiminde Türkiye'nin en önde gelen üreticilerinden biri haline gelen firma, yurtdışına da sürekli olarak ihracat gerçekleştirmiştir (Ermiş, 2022). Tüm bu gelişmelerin sonucu olarak bu dönem Türkiye'nin savunmaya yönelik harcamaları önceki yıllara göre artış göstermiştir. Söz konusu artış aşağıdaki tabloda yıllara göre gösterilmiştir.

Tablo-2.7: 1974-2000 Yılları Arası Askeri Harcamalar (SIRPI)

Yıllar	Harcama(TL)
1974	15.831.000.000
1975	33.000.000.000
1976	40.691.000.000
1977	49.790.000.000
1978	66.239.000.000
1979	93.268.000.000
1980	203.172.000.000
1981	313.067.000.000
1982	447.790.000.000
1983	556.738.000.000
1984	803.044.000.00
1985	1.234.547.000.000
1986	1.868.000.000.000
1987	2.477.000.000.000
1988	3.789.000.000.000
1989	7.158.000.000.000
1990	13.866.000.000.000
1991	23.657.000.000.000
1992	42.320.927.000.000

1993	77.717.000.000.000
1994	156.724.000.000.000
1995	156.724.000.000.000
1996	611.521.000.000.000
1997	1.183.330.000.000.000
1998	2.289.000.000
1999	4.168.000.000
2000	6.248.000.000

Sonuç olarak 1974-2000 yılları arasını kapsayan dönem içerisinde Türkiye’de savunma sanayiinde millileşme düşüncesi oluşmaya başlamıştır. Kıbrıs Barış Harekâtından sonra uygulanan ambargo neticesinde savunma sanayii gibi devletler için hayati önemi sahip bir alanda yabancı ülkelere güvenmenin büyük bir hata olduğu anlaşılmıştır. Türkiye’nin savunmaya yönelik silah ve teçhizat edinimi noktasında yaşamış olduğu sıkıntılar neticesinde yerli savunma sanayii kurma, geliştirme ve dışa bağımlılığın minimize edilmesine yönelik güçlü bir motivasyon oluşmuştur. Zaten Cumhuriyetin kurulduğu ilk yıllardan itibaren Türkiye’nin savunma sanayiinin genel hatları incelendiğinde, Atatürk döneminde açılan fabrikalarla yerli savunma sanayii kurma politikasının izlendiği, İkinci Dünya Savaşı sonrasında alınan yardımlar sebebiyle Atatürk döneminde benimsenen milli politikaların terk edildiği ve Johnson mektubu ve Kıbrıs Barış Harekâtı akabinde ise ABD’nin Türkiye’ye uygulamış olduğu ambargo sonrasında yerli savunma sanayii kurma çabalarının yeniden canlandığı görülmektedir. Ambargo sürecinden sonra Türk savunma sanayiinin alt yapısının oluşturulması maksadıyla hem devlet hem de özel girişimler vasıtasıyla pek çok tesis faaliyet göstermeye başlamıştır. Türk savunma sanayiinin geliştirilmesi ve modernize edilmesi amacıyla 1985 yılında kurulan SSM, milli savunma sanayii kurulmasında benimsenen politikaların yürütülmesi için son derece önemli bir yere sahiptir. Dönemin savunma sanayii gözden geçirildiğinde SSM’nin kuruluşunun izlenen politikaların gerçekleştirilmesini hızlandırdığı görülmektedir. Bu zamana kadar savunmaya yönelik her türlü araç gereç hususunda alıcı pozisyonunda olan Türkiye, SSM sayesinde bu durumdan kurtulmaya başlamıştır. Dolayısıyla bu dönemde Türk savunma sanayii, emekleme dönemini tamamlayarak meyvelerini vermeye başlamıştır (Uçar, 2019).

2.4.1. Değerlendirme

1974-2000 yılları arasındaki bu dönem Türkiye'nin savunma sanayiine yönelik ciddi problemler yaşadığı ve sonrasında bu problemleri çözmek amacıyla gerekli çalışmaların yapılmaya başlandığı bir dönemdir. Nitekim Türk savunma sanayiinin dışa bağımlılığı açısından önemli bir kırılma noktası olan Kıbrıs Barış Harekâtı bu dönem içerisinde yaşanmıştır. Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında Türkiye'ye uygulanan ambargo, Türk Savunma Sanayiinin milli politikalar çerçevesinde geliştirilmesi gerektiğini gözler önüne sermiştir. Türkiye'nin dışa bağımlılığını azaltmak maksadıyla 1973 yılında TUSAŞ, 1975 yılında ASELSAN, 1978 yılında İŞBİR, 1981 yılında ASPİLSAN, 1982 yılında HAVELSAN kurulmuştur. 1974 yılında kurulan TUSAŞ, Türk Hava Kuvvetleri'nin ihtiyaçları doğrultusunda uçak üretimi ve bakım onarımını gerçekleştirmek, dışa bağımlılığı azaltmak ve ihracat kapasitesine sahip bir uçak sanayii oluşturmak maksadıyla kurulmuştur.

1975 yılında Türk savunmasının yerli imkânlarla güçlendirilmesi için Savunma Sanayii Stratejisi hazırlanmıştır. Bu strateji ile savunma sanayiine yönelik üretim yapan ve aynı zamanda diğer sanayii kuruluşlarının millileşme politikasına katkı sağlamasının gerekliliği vurgulanmış ve kurulması planlanan sanayii dalları şu şekilde ifade edilmiştir; “Tank ve zırhlı araç imalatı, motor sanayii, elektronik sanayii, uçak sanayii, gemi inşa sanayii, ağır silah sanayii, optik ve optronik sanayii, helikopter imalatı, roket imalatı.” (Cumhuriyet, 1976).

ABD tarafından uygulanan ambargonun olumsuz etkilerini azaltmak ve ilerleyen zamanlarda gelişmiş bir savunma sanayii kurmak amacıyla Beş Yıllık Plan hazırlanmıştır. Bu plan ile Türk Silahlı Kuvvetlerinin ihtiyaçlarının 1980 yılı itibari ile yerli kaynaklar aracılığıyla karşılanması hedeflenmiştir. Diğer taraftan bu dönem Türk Silahlı Kuvvetlerinin ihtiyaçlarının mümkün olduğunca yerel imkânlar dâhilinde üretilmesini hedefleyen 3238 sayılı Kanun yürürlüğü konmuştur. Bu kapsamda 1985 yılında Savunma Sanayii Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (SAGEB) kurulmuştur. 1989 yılında yapılandırılan SAGEB, Savunma Sanayii Müsteşarlığı (SSM) adını almıştır.

Türk Silahlı Kuvvetlerinin ihtiyaçlarının yerli imkânlarla karşılanması amacıyla yürütülen çalışmalar sonucunda stratejik açıdan büyük öneme sahip firmalar faaliyet göstermeye başlamıştır. Bu firmalara Hava Kuvvetlerinin ihtiyaçları doğrultusunda savaş ve nakliye uçağı üretimi gerçekleştiren TAI, uçak motoru üretimi gerçekleştiren TEI, zırhlı araç

üretimi gerçekleştiren FMC ve OTOKAR, telsiz üretimi gerçekleştiren MARCONI, roket sistemlerinin üretimini gerçekleştiren ROKETSAN, elektronik harp sistemleri üretimi gerçekleştiren MİKES ve elektro-optik ve güdüm sistemleri üretimi gerçekleştiren ASELSAN örnek olarak gösterilebilir. Milli savunma sanayinin geliştirilmesini temel hedefi olarak benimseyen Savunma Sanayii Müsteşarlığı, Türk Silahlı Kuvvetlerinin ihtiyaçlarını mümkün olduğu kadar yerel imkânlarla karşılanması amacı kapsamında mevcut kaynakları en verimli şekilde kullanmayı böylelikle yüksek verimliliğe ulaşmayı önceliklendirmiştir. Böylelikle savunmaya yönelik ihtiyaçlarda herhangi bir dış tehdide ya da ambargoya maruz kalınmaması hedeflenmiştir. Savunma Sanayii Müsteşarlığı'nın 1985'te kurulması, TSK'nin modernize edilmesi ve Türk savunma sanayiinin modern bir altyapısının oluşturulması kapsamında çok ciddi bir adım olmuştur. Nitekim SSM tarafından zırhlı muharebe aracı, F-16 uçaklarının elektronik harp sistemleri, insansız hava araçları, eğitim ve nakliye uçakları, roket sistemleri, genel maksat ve taarruz helikopterleri gibi birbirinden önemli projeler gerçekleştirilmiştir. Tüm bu gelişmeler dikkate alındığında bu dönem içerisinde SSM'nin kuruluşunun Türkiye'de modern savunma sanayiinin geliştirilmesi çalışmalarını hızlandırdığı ve Türkiye'yi savunma sanayiinde sürekli alıcı pozisyonundan çıkardığı söylenebilmektedir. Nitekim bu dönemin sonlarında Türkiye'de yerli sanayii alt yapısının oluşturulmaya başlandığı ve bu alt yapıdan mümkün olduğunca faydalanıldığı görülmektedir.

2.5. AK Parti Dönemi

Soğuk Savaş boyunca statükocu bir politika benimseyen Türkiye, Batılı devletlere daha yakın olmakla birlikte büyük güçler ile arasındaki ilişkilerde dengeyi esas almıştır. Türk dış politikasında Batı'ya yönelim, Türkiye'nin modernizasyonu açısından atılmış bir adımdır. Fakat içerisinde bulunduğu coğrafyanın etkisi ile birlikte komşusu olan Yunanistan başta olmak üzere Suriye, İran ve Ermenistan gibi devletlerle yaşamış olduğu bazı problemler sebebiyle Türkiye, dönem dönem çeşitli tehdit algılamaları ile karşı karşıya kalmıştır (Özdemir, 2012).

Soğuk Savaş ABD ve liderliğindeki kapitalist anlayışın, SSCB ve liderliğindeki komünist anlayışı mağlup etmesi ile son bulmuştur. SSCB, iç karışıklıklar ve başarısızlıklar nedeniyle dağılmış ve irili ufaklı devletler kurulmuştur. Türkiye, Soğuk Savaş boyunca iki kutuplu bir hal alan dünyada Sovyet tehdidine karşı NATO'nun güvenlik garantisi altında

stratejik bir politika sürdürmüştür. Soğuk savaşın bitmesi ile birlikte dengeler değişmiş ve Türkiye'nin sistem içerisinde ve kurulan ittifaklarda önemini yitireceği değerlendirilmiştir. Nitekim Soğuk Savaş sona erdikten sonra pek çok kavram önemini yitirerek yerini yeni kavramlara bırakmış, uluslararası sistemin iki kutuplu özelliği son bularak çok kutuplu bir hal almıştır. Soğuk Savaşın ardından Batı ekonomik, askeri ve siyasi alanda rakipsiz olarak nitelendirilmiş ve böyle bir ortamda küreselleşmenin hız kazanması ile birlikte “Yeni Dünya Düzeni” adı verilen ideolojik kavram ortaya çıkmıştır. Sovyetlerin dağılması ile birlikte Batının büyük bir tehdit olarak gördüğü komünizmin ortadan kalkmasının, Avrupa'nın güvenliği bakımından Türkiye'yi yanında bulundurma gereksinimini ortadan kaldırdığı söylenmektedir. Ancak 1991 Körfez Krizi sonrasında yaşanan olaylar Türkiye'nin Ortadoğu ile yakınlığı münasebetiyle stratejik konumunu korumasına sebep olmuştur (Aydın, 2013).

Sovyetlerin dağılması ile birlikte Batının verdiği önemi kaybeden Türkiye, artan bölgesel sorunlar sebebiyle bunalımlar yaşamaya başlamıştır. Gerek Yunanistan gerekse PKK terör örgütü sorunları sebebiyle Türkiye, hem içten hem de dıştan parçalanmak istendiğini algılamıştır. Böyle bir ortamda ciddi güvenlik endişesi yaşayan Türkiye, ABD ve İsrail ile yakınlaşmaya başlamıştır. Bu yakınlaşmanın savunmaya yönelik çıktısı ise 1995 yılından itibaren F4 uçaklarının modernizasyonu için İsrail'in yardım etmesi olmuştur. 1999 yılına gelindiğinde PKK terör örgütü mensubu Abdullah Öcalan yakalanmıştır (Oran, 2001).

Soğuk Savaş'ın ardından gözünü Orta Doğu ve petrol bakımından zengin bölgelere çeviren ABD, bu bölgelerdeki petrolün sabit bir fiyattan devamlı olarak Batı'ya gelmesini hedeflemiştir. Bu nedenle özellikle Körfez Savaşı ile birlikte yaşanan olaylar neticesinde meydana gelen istikrarsızlığa Kürt sorunu ve siyasal İslam'ın yükselişi de eklenince Türkiye'nin Soğuk Savaş nedeniyle kuzeyden gelen tehdit algılamasının güneye kaymasına neden olmuştur. Soğuk Savaş sonrasında Türkiye'nin stratejik önemini yitirdiğine yönelik görüşlerin aksine Türkiye, bu dönemde Körfez Savaşı'nın yaratmış olduğu istikrarsız ve gergin ortamın etkisiyle söz konusu önemine hala sahip olduğunu göstermiştir. Dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal, savaşa bilfiil katılmamakla beraber Irak'a sınırı olan bölgelere asker konuşlandırmış ve Adana'da bulunan İncirlik Üssü'nün Irak'ı hedef alacak olan Amerikan uçakları tarafından kullanılmasına izin vermiştir. Turgut Özal böyle bir tutum ile Türkiye'nin stratejik önemini tekrardan göstermeyi ve bölgedeki güvenliği sağlamayı hedeflemiştir (Oran, 2001).

Bu yıllarda Türkiye'nin İsrail ile yakın ilişki kurması ve askeri antlaşmalar yapması, Orta Doğu devletleri ile ilişkilerin olumsuz seyretmesine sebep olmuştur. Esasen soğuk savaş

bittikten sonra Orta Doğu ile ilişkilerini geliştirmeyi hedefleyen Türkiye, bu amacı gerçekleştirememiştir. 1996 yılında Genelkurmay Başkanlığı tarafından açıklanan milli askeri stratejik konsept ile irtica ve terör ile mücadele önceliklendirilerek dış tehditlerin önüne geçirilmiştir. İran ve Suriye'nin söz konusu dış tehdidi destekleyen devletler olduğu ifade edilirken gerekirse bu devletlere karşı askeri, ekonomik ve siyasi yaptırımda bulunulabileceğinin altı çizilmiştir (Erhan, Kürkçüoğlu, 2010).

Soğuk Savaşın sona ermesinin ardından neredeyse on yıl geçmesine rağmen 2000'li yıllarda hala uluslararası sistemin yapısının net bir şekilde şekillenmediği görülmektedir. İki ayrı kutbun dağıldığı bu dönemde bölgesel alt sistemler ve örgütlenmeler sistemin bu durumundan etkilenmiş ve Amerika Birleşik Devletleri'nin uluslararası politikada tek ve hegemon güç olmasa da ayrıcalıklı bir konuma gelmesine sebep olmuştur (Sönmezoğlu, 2016). Ancak kısa süre sonra Rusya'nın kendini toparlaması ve Çin'in büyüyen bir güç olarak ABD'ye rakip olabilecek seviyeye ulaşması, ABD'nin bahsi geçen üstünlüğünü ortadan kaldırmıştır. Batı dünyası Sovyetler Birliğinin dağılması üzerine kendi sistemlerinin tüm dünyaya yayılacağı ve egemen olacağı düşüncesiyle 21. yüzyılı büyük bir sevinçle karşılamıştır. Artık savaşların ve çatışmaların ortadan kalkacağını var sayan bu düşüncenin varsayımlarına karşın, her sistemin bir diğer öteki sistemin varlığına gereksinim duymasından dolayı komünizm karşıtlığı yerini dinsel yapılanmaya bırakmıştır. Liberal-Komünist çatışması yerini Hristiyan Batı ile İslam Dünyası arasında yaşanacak olan çatışmaya bırakacaktır. Özellikle 11 Eylül'de yaşanan saldırı 21. yüzyılın uluslararası sisteminin önemli ve belirleyici bir dönüm noktası niteliği taşımaktadır. Amerika Birleşik Devletlerinin saldırgan ve hegemon politikasının şekil bulduğu bu dönemin ardından Barack Obama yönetimi ile sistem içerisinde işbirliğine dayalı ilişkiler yeniden canlanmaya başlamıştır (Emirkadı, 2018).

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile birlikte sistematik değişiklikler meydana gelmiş ve bu değişiklikler devletlerin dış politika davranışlarının şekillenmesine etki etmiştir. Bu değişimin Türkiye adına askeri güç kullanımına yönelik eğiliminin artış göstermesi sonucunu doğurduğu söylenebilir. Ancak bu eğilimin artış göstermesinde sistemik nedenlerin yanı sıra Türkiye'nin iç siyasetinde meydana gelen değişiklikler ve askeri oluşumun iç ve dış politikada ağırlığını ortaya koyması etkili olmuştur. Doksanlı yıllar boyunca Türkiye sadece soğuk savaşın gerektirdiği güvenlik ihtiyaçları ile değil aynı zamanda farklı bölgelerde fakat aynı dönemlerde son derece hayati sayılabilecek pek çok sorun ve tehdit algılamaları ile uğraşmak durumunda kalmıştır. Sonuç olarak Türkiye'de silahlanmaya yönelik artış yaşanmıştır (Uçar, 2019).

Bu dönemde uluslararası sistemin genel yapısı ve Türkiye'nin bölgesel dinamikleri şu şekildedir:

- Amerika Birleşik Devletleri Soğuk Savaşın hemen ardından kazanmış olduğu hegemon gücü ve saldırgan tutumu kaybetmeye başlamıştır. Bu nedenle Barack Obama başkanlığında ABD, daha sessiz bir politika izleyerek arka planda söz sahibi olmayı tercih etmiştir. Türkiye'nin ise SSCB tehdidinin ortadan kalkmasıyla birlikte ABD ve Batılı devletlere olan bağımlılığı sona ermiştir. Böylelikle Türkiye dış politikada bağımsız kararlar alma imkânı bulmuştur (Emirkadı, 2018).
- Ekonomik açıdan 2001 yılında yaşanan krize rağmen Türkiye, kriz ile başa çıkmak adına yapmış olduğu reformlar sayesinde krize karşı yıkılmamış ve Avrupa Birliği üyesi bazı devletlerin iflas ettiği bir dönemde %8 büyümeye sağlayarak Çin'den sonra en büyük gelişimi yakalayan devlet olmayı başarmıştır (Oran, 2017).
- Doksanlı yıllar boyunca yakın ilişkilerin geliştirildiği Balkan devletleri ile Türk Cumhuriyetleri bu dönem içerisinde arka planda kalırken, Cumhuriyetin ilk yıllarından beri pek fazla önem verilmeyen Orta Doğu ve Arap ülkeleri ile olan ilişkiler yoğunluk kazanmaya başlamıştır. Sonuç olarak Türkiye bu dönemde hem Avrupa Birliğine tam olarak üye olmaya çalışmış hem de askeri anlamda bölgenin en güçlü devleti sıfatıyla önemli bir aktör olarak uluslararası arenada rol almıştır (Emirkadı, 2018).

1990 yılında baş gösteren Körfez krizi esnasında yaşanan olaylar neticesinde Türkiye, ilk kez bölgesel olarak çevresinden gelebilecek her türlü tehlikeye karşı gerektiğinde yalnız başına müdahale etme ve bu müdahaleyi gerçekleştirebilecek askeri güce sahip olma gereksinimi duymuştur. Söz konusu kriz, Soğuk Savaş bittikten sonra NATO'nun Türkiye'nin güvenliğinin sağlanmasındaki katkısının sorgulanmasına sebep olmuştur. Irak ziyareti esnasında Saddam Hüseyin ile görüşen dönemin Başbakanı Akbulut'a Saddam Hüseyin'in "şimdi sizin haliniz ne olacak? NATO dağıldı, dostunuz Amerika size yardımcı olmaz" dediği söylenmektedir (Güvenç, 2004).

Esasen soğuk savaşın sona ermesinin ardından kuruluş amacı da ortadan kalkan NATO'nun akıbeti ve ittifak içerisinde Türkiye'nin yerine yönelik sorular baş göstermeye başlamıştır. Bunun sebebi soğuk savaş boyunca oldukça kritik bir öneme sahip olan

Türkiye'nin soğuk savaşın bitmesiyle Batı güvenlik ittifakındaki önemini yitirdiği düşüncesi olmuştur. Bu nedenle Türkiye, stratejik açıdan bulunmuş olduğu coğrafyanın artık önemszenmeyeceği endişesine kapılmıştır. Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye'de bulunan askeri üslerini kapatmaya ve askerlerini geri çekmeye başlaması da söz konusu endişeyi doğrular nitelikte olmuştur. Irak'ın Kuveyt'e saldırmasının ardından güvenlik endişesi yaşayan Türkiye, bazı NATO birliklerinin caydırıcılık oluşturulması maksadıyla Güneydoğu bölgesinde bulunan üslere konuşlandırılmasını talep etmiştir. Ancak kimi NATO üyesi devletlerin bu talebe karşı olumsuz yaklaşımları Türkiye'nin soğuk savaş sona erdikten sonra yalnız kaldığının düşünülmesine sebep olmuştur. Esasen benzer bir durum İkinci Dünya Savaşından sonra da yaşanmış fakat o dönemin oluşturduğu güvenlik ve yalnızlık endişesi sebebiyle devletlerarasında ittifaklar kurulmuştur. Ancak soğuk savaş sonrasında devletlerin algılamış olduğu tehdit daha çok bölgesel nitelikte olduğundan dolayı kolektif savunma stratejileri sorgulanarak bölgesel tehlikelere göre belirlenmiş askeri stratejiler geliştirilmeye çalışılmıştır (Uçar, 2019).

28 Şubat Süreci, Irak Savaşı, 11 Eylül saldırısı ve ekonomik krizin getirdiği şartlar altında 2002'de iktidarı kazanan AK Parti ve Dışışleri Bakanı Ahmet Davutoğlu döneminde Türkiye'nin aktif bir dış politika benimsediği, Sovyet tehdidinin de ortadan kalkması ile birlikte ABD ve Batılı devletlerin etkisi olmaksızın bölgesel bir güç olma yönünde özerkleştiği düşünülmektedir (Oran, 2017).

Amerika Birleşik Devletleri, “pivotal states yani eksen ülke” olarak tanımladığı Türkiye, Meksika, Brezilya, Hindistan ve Endonezya gibi döviz rezervi biriktiren bazı devletler ile yükünü paylaştırarak hafifletmeyi hedeflemiştir. Dolayısıyla birçok devlet eskiye nazaran dış politikasında daha özerk hareket etmeye ve aktif rol almaya başlamıştır. Bu nedenle Türkiye, dış politikasında daha aktif ve özerk bir rol üstlenerek ABD etkisinden uzaklaşmaya başlamıştır. Fakat bunun yanında Türkiye'nin bu tutumunun en belirgin sebebinin geçmişte benimsenen politikaların terk edilmesi olduğu düşünülmektedir. Nitekim 2000'li yıllarda Türkiye'de iç politikada da benzer değişikliklerin meydana geldiği değerlendirilmektedir. Bunun bariz bir sonucu olarak Ortadoğu merkezli benimsenmiş olan Türk dış politikasına “yumuşak güç” ya da “yeni Osmanlıcılık” adı verilmiştir (Uzgel, 2011).

1999 yılında yapılan genel seçimler sonucunda birinci gelen Demokrat Sol Parti (DSP), Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ve Anavatan Partisi (ANAP) ile koalisyon kurmuş ve 28 Mayıs 1999 tarihinde 57. Hükûmet kurulmuştur. PKK terör örgütü mensubu Abdullah Öcalan söz konusu seçimden önce yakalanmış ve bu durum iç politikadaki dengeleri

etkilemiştir. Önceki yıllarda Suriye ile PKK terör örgütüne destek olması gerekçesiyle bozulan ilişkiler, Suriye'nin bu örgüte destek olmayacağı hususundaki beyanı üzerine imzalanan Adana Protokolü ve Öcalan'ın yakalanması ile olumlu şekilde yön değiştirmiştir (Aydın, 2013).

Ülkenin Güneydoğusunda bu gibi gelişmeler yaşanırken 11 Eylül 2001 saldırıları ile ilgili dönemin Başbakanı Bülent Ecevit öncelikle: *“teyakkuz halinde izleyeceğiz.”* Daha sonra ise: *“Dostumuz ve müttefikimiz ABD yönetiminin ve halkının acısını yürekten paylaşıyoruz. Her konuda ve bu mücadelesinde, ABD'nin yanında olacağız. Eğer gereksinimi varsa, sivil savunma örgütümüzden bir birimi de göndermeye hazırız.”* ifadelerini kullanmıştır. Üslerin kullanımı hususunda da ABD'ye destek sağlanacağını belirten Ecevit: *“komşumuz bile olsa tavrımız aynı olacaktır”* şeklinde açıklamada bulunmuştur. Türkiye'nin ABD'ye destek sağlanmasına yönelik bu kararlılığının nedeni, teröre karşı olduğunun ve terörle mücadelede destek beklentisinin haklılığının altını çizmek olmuştur (Sabah, 2001).

Bu dönem Türkiye'de bölgesel olaylarda daha etkin ve aktif rol üstlenilecek bir dış politika yürütmenin gerekliliğinden söz edilmiştir. 11 Eylül saldırılarından sonra Türkiye'nin Orta Doğu ilişkileri, terör ile İslam'ın eş değer anlamlar olarak kullanılması ve 11 Eylül saldırılarından dolayı İslam'ın suçlanması nedeniyle daha da önemli hale gelmiştir. Nitekim bu suçlamalar ve İslam düşmanlığı Doğu-Batı arasındaki ayrımı belirginleştirmiştir. Orta Doğu'da terör olaylarının kullanılarak bu bölgelerde etkinlik kurulmasının engellenmesi için demokratik bir altyapı gerekli olduğundan dolayı Türkiye, bölgede önemli bir örneği teşkil etmiştir. Zira Bülent Ecevit döneminde Türkiye'nin arabuluculuk faaliyetlerindeki rolü önem kazanmaya başlamış, AK Parti dönemi ile artış göstermiştir (Kohen, 2001).

11 Eylül saldırıları sonrasında Türkiye'nin Orta Doğu politikasının değişiklik göstermesinin bir diğer sebebi ise Avrupa Birliği ile ilişkiler ve söz konusu ilişkilerin Türkiye'nin bölgesel sorunlara yaklaşımındaki etkisi olmuştur. 1999 yılında Türkiye'nin adaylığının tanınması ile birlikte ilişkiler daha da olumlu seyretmeye başlamıştır. Kendine güvenen duruşu, gerektiğinde inisiyatif alabilen bir ülke olmaya yönelik isteği ve hedeflerine odaklanmış istikrarlı bakış açısı ile Türkiye, uluslararası ortamda saygınlığını arttırmıştır. 2002 yılında yapılan seçim sonrasında iktidara gelen AK Parti yönetiminin yoğun diplomatik ilişkilerin kurulduğu aktif bir dış politika benimsemesinden dolayı kararların alınmasında ve uygulanmasında hızlı reaksiyon gösterildiği görülmektedir. Böylelikle ülke içinde ve dışında devletin saygınlığı artmıştır. Aynı ayrı bölge devletleriyle ve NATO ya da BM gibi uluslararası örgütlerle ilişkiler geliştirilerek Türkiye, uluslararası politikada dinamik bir

görünüme kavuşturulmuştur. Bu dönem Beşşar Esad yönetimindeki Suriye ile yakın ilişkiler kurulmuş ve iki devlet arasındaki ticari ilişkilerin geliştirilmesinden sosyal yardımlaşmaya kadar pek çok konuda karşılıklı destek içerisinde bulunulacağı hususunda hemfikir olunmuştur. Aynı zamanda İran devleti ile yakın ilişkiler kurulması yönünde adımlar atılmış ve doğalgaz alımından ticarete, eğitimden kültürel faaliyetlere kadar birçok alanda işbirliği vurgulanmıştır. Bununla birlikte bölgedeki diğer devletlerle de benzer şekilde işbirliği kurulması yönünde adımlar atılmıştır (Durdu, 2005).

2.5.1. AK Parti Dönemi Türk Dış Politikası ve Savunma Sanayii

Devletler ülkelerinin siyasi, sosyal, ekonomik, askeri ve coğrafi özelliklerini dikkate alarak politikalarını şekillendirmektedirler. 3 Kasım 2002 yılında yapılan seçim sonrasında iktidara gelen ve “muhafazakar-demokrat” olarak nitelendirilen AK Parti (AKP) hükümeti, seçimleri kazanmasının ardından siyasi ve ekonomik açıdan sıkıntılı süreçlerden geçmiştir. 2001 krizinin meydana getirmiş olduğu ekonomik sorunların yanı sıra Meclisin Türk Silahlı Kuvvetleri’nin yabancı ülkelerde yabancı ülke Silahlı Kuvvetleri’nin ise Türkiye’de bulundurulması hususunda Hükümete yetki verilmesini içeren 1 Mart tezkeresini onaylamaması ile birlikte ABD ile olan ilişkiler bozulmaya başlamıştır (Babazade, 2022).

AK Parti yönetimi, Türkiye’nin jeopolitiğinin önemini altını çizerek dış politikanın belirlenmesinde bu önemin stratejik olarak değerlendirilmesini vurgulamıştır. Bununla birlikte Türkiye’nin dış politikasında tek odaklı olmaktan ziyade güç merkezleri ile çok yönlü bir ilişki kurması gerektiğinin altı çizilmiştir. AK Partinin dış politikanın belirlenmesindeki temel anlayışı, alınacak önemli kararlarda ve meydana gelen krizlerde söz sahibi ve aktif olmak istemesi olmuştur. Bu nedenle bir yandan NATO ile ilişkilere önem verilirken diğer yandan ABD ve Rusya ile kurulacak olan işbirliğinin önemine vurgu yapılmıştır. Diğer taraftan Ortadoğu ülkeleri ve bu bölgede yaşanan olaylar kapsamında Türkiye’nin aktif bir rol üstlenmesi gerekliliğinden hareket eden AK Parti hükümeti, bölgede yaşanan çatışmaların karşısında olduğunun ve bölgedeki istikrarsızlıkların çözümüne verdiği önemin altını çizmiştir. Ahmet Davutoğlu’nun “Stratejik Derinlik” adlı kitabında bölgesel güç olarak ifade edilen Türkiye’nin dış politikasının “komşularla sıfır sorun” anlayışı çerçevesinde şekillendiğinin altı çizilmiştir. Bu anlayışın sonucu olarak Türkiye’nin komşuları ile olan sorunlarını ortadan kaldırma ve işbirliğinin ön plana çıkarılarak yakın ilişkiler kurulması

yönünde hareket edilmiştir. Davutoğlu'nun kitabında ifade ettiği strateji gereği, birbirini tamamlayan ve alternatif oluşturan ikili ilişkiler farklı devletler ile geliştirilmektedir. Bu kapsamda Ahmet Davutoğlu'nun “düzen kurucu ülke” olarak nitelendirdiği Türkiye'nin bulunmuş olduğu coğrafya dikkate alındığında etki alanı karada; Balkanlar, Ortadoğu ve Hazar denizlerde; Karadeniz, Adriyatik Denizi, Doğu Akdeniz, Kızıldeniz, Körfez ve Hazar Denizi kıtalarda ise; Asya, Avrupa ve Kuzey Afrika üç grubu ayrılmaktadır (Davutoğlu, 2010).

AKP döneminde benimsenmiş olan proaktif ve çok yönlü dış politikanın başarılı olabilmesi söz konusu ülkenin kapasitesine göre değişkenlik göstermektedir. Bu kapasitenin geliştirilmesi yönündeki gayretlerin yanı sıra Türkiye'nin örnek bir devlet olarak gösterilmesi büyük öneme sahiptir. Fakat küreselleşmenin etkisiyle birlikte devletlerin dış politikalarında coğrafya tek başına belirleyici olmayıp kültür gibi daha soyut kavramların da önem kazandığı görülmektedir. Dolayısıyla herhangi bir bölgede yaşanan çeşitli hadiseler Türkiye'nin dış politika kararlarını etkileyebilmekte ve ülkeyi doğrudan ilgilendirmeyen bir konuda dahi harekete geçmesine sebep olabilmektedir (Keyman, 2009).

Çok yönlü bir dış politika benimseyen AK Parti hükümeti, dünyanın her neresinde olursa olsun bir kriz meydana geldiğinde bu krizlerin çözümü için uluslararası örgütlerle işbirliği içerisinde hareket ederek aktif bir rol oynamayı ve evrensel barışın temin edilmesini kendisine hedef olarak belirlemiştir. Özellikle 11 Eylül olayları sonrasında Batılı devletlerde yükselen İslam düşmanlığı ve Doğu-Batı arasındaki yükselen gerilimin azaltılması amacıyla Türkiye, arabulucu rolünü üstlenerek gayret göstermiştir. Bu kapsamda Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi nezdinde çeşitli görevler üstlenmiş ve özellikle bölgesel çatışmaların çözümü noktasında önemli bir rol oynamıştır. Bu gibi gelişmelerden de anlaşılacağı üzere AK Parti yönetimi 2002-2009 yılları arasında Batı ile yakın ilişkiler kurmuş ve Avrupa Birliği üyelik müzakerelerini başlatmıştır (Babazade, 2022).

AB Üyelik Müzakereleri kapsamında 2002-2005 yılları arasında Türkiye ve AB arasındaki ilişkiler zirvede olmuştur. Söz konusu ilişkiler, 3 Ekim 2005 tarihinde başlayan müzakereler ile birlikte farklı bir hal almaya başlamıştır. Lakin Türkiye ve AB arasında müzakerelerin sürdüğü 2005 yılında Almanya'da Angela Merkel, 2007 yılında Fransa'da Nicolas Sarkozy iktidara gelmiş ve Türkiye'nin üyeliğine karşı duruş sergilemeleri sebebiyle Türkiye'nin üyelik süreci olumsuz şekilde etkilenmiştir (Balcı, 2017).

Batılı devletler ile ekonomik, sosyal ve siyasi ilişkilerini düzenleyerek örnek bir Müslüman ülke teşkil eden Türkiye, Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'e göre yapıcı bir rol oynamaktadır. Türkiye'nin bu rolünü başarıya ulaştırabilmesinde AB üyeliği büyük önem arz etmektedir (Altunışık, 2008). Bu süreçte Türkiye'nin benimsemiş olduğu politikanın düşünsel zeminini dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun şekillendirdiği düşünülmektedir. Davutoğlu'nun, tarihi bağlar dikkate alındığında Türk medeniyetlerinin devamı şeklinde nitelendirdiği Türkiye'nin küresel olarak aktif bir devlet olması gerektiği düşüncesi. Türk dış politikasını ciddi şekilde etkilemiştir (Erdem, 2021).

Türkiye'nin proaktif dış politikasının belirtilerinden birisi 2004 yılında Saddam Hüseyin ile yapılan büyük bütçeli ticaret antlaşmasıdır. Diğer taraftan Filistin sorununa yönelik yapıcı bir tutum sergilenmiş olmasına rağmen söz konusu tutumun hem bölgesel hem de uluslararası çevrelerce desteklenmemesi sebebiyle amacına ulaşamamıştır. Türkiye, Ortadoğu nezdinde dengeli bir duruş sergileyerek milli çıkarlarını gerçekleştirmeyi hedeflemiştir. 11 Eylül saldırılarından sonra Türkiye, ABD çıkarları doğrultusunda belirlenen yeni dünya düzeni içerisinde bulunduğu jeopolitik koşullar dikkate alındığında bölgedeki laik, demokratik ve Batı modernizasyonunu benimsemiş tek Müslüman devlet olması münasebetiyle ciddi bir öneme sahip olmuştur. Bu nedenle Türkiye, Ortadoğu'da dengenin sağlanmasında önemli bir rol oynadığının bilinciyle hareket ederek dış politikasını bu minvalde belirlemiştir (Durdu, 2005).

Türkiye'nin arabulucu bir aktör olarak rol oynaması bölgede bulunan bütün ülkeler ile yakın ilişkiler kurmasını gerektirmektedir. Dolayısıyla İsrail ile ilişkilerin bozulmasına müteakiben Türkiye'nin İran ile yakınlaştığı bilinmektedir. Türkiye'nin arabulucu rolünü üstlenerek bölgedeki dengeyi sağlamak gibi bir amacı olmasına karşın Dışişleri Bakanlığı, kamuoyunun tepkisini çekmemek adına söz konusu çabaların bölgedeki krizlerin ve çatışmaların çözümünde kolaylaştırıcı bir rol üstlenmek maksadıyla gerçekleştirildiğini ifade etmiştir. Nitekim Türkiye'nin bu çabaları arabulucu olarak değil “aracı” olarak nitelendirilmiştir. AK Parti hükümeti, Türkiye'nin bulunmuş olduğu coğrafyayı ve jeopolitik özelliklerini devletin güvenliği ve bekası için bir tehdit olarak algılamaktan ziyade bir güç çeşidi olarak kabul ederek milli menfaatleri doğrultusunda kullanmıştır. Dış politikanın başarılı olabilmesi için ülkedeki istikrarın temin edilmesi gerekliliğinin bilincinden hareketle AK Parti hükümeti, öncelikli olarak ekonomik ve bilimsel çalışmalara odaklanmış daha sonra ise AB üyeliği için gerekli olan demokrasi nezdindeki çalışmalara yönelmiştir. Bunun yanı sıra Türkiye, Ortadoğu'daki etkisini artırmak ve bölgedeki halklar ile yakın ilişki geliştirmek

maksadıyla yumuşak güç unsurlarını kullanmıştır. Nitekim bu girişimlerin ekonomik açıdan çıktısı ülkenin yıllara göre ihracat oranındaki artıştan gözlemlenmektedir. (Albayrakoglu, 2012).

İktidara gelişinin ilk yıllarından itibaren AK Parti yönetimi, bölgesel ve küresel olarak barışı benimsemeyi ve demokratikleşme yönünde yapılan çalışmalara destek vermeyi temel amaç olarak belirlemiştir. Bu dönem ekonominin geliştirilmesi ve demokrasinin temini, Türkiye'nin bölgesel vizyonunun temelini oluşturmuştur. Dışışleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, bütün toplumlara seslenen ve yine bütün toplumların katılım sağlayabileceği yeni bir düzenin kurulmasının Türkiye'nin vizyonu olduğunu ifade etmiştir. Davutoğlu'nun ifade ettiği bu yeni düzen siyasi, ekonomik ve kültürel olarak önemli üç sacayağından oluşmaktadır (Davutoğlu, 2012).

2009-2014 yılları arasında Dışışleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun Türk dış politikasının şekillenmesinde önemli bir etkisinin olduğunu ve düşüncelerinin fiili olarak hayata geçirildiği görülmektedir. Bu dönem içerisinde Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü (KDK) ile Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB) kurulmuştur ve bu gibi kurumlar aracılığı ile kamu diplomasisinin kurulması hedeflenmiştir. Diğer taraftan Türkiye'nin 2009 yılında BM Güvenlik Konseyi'ne geçici olarak seçilmiş olması, uluslararası etkinliğini artırmıştır. Nitekim Bosna ile Sırbistan arasındaki gerilimde arabuluculuk yapan Türkiye, krizlerin çözümünde yer almayı hedeflemiştir. Bölgesel gücünü artırmak isteyen Türkiye, Suriye, Lübnan ve Ürdün ile serbest ticaret bölgeleri oluşturmak maksadıyla girişimlerde bulunmuş olsa da tam anlamıyla başarılı olamamıştır. Daha da önemlisi Arap Baharı sonrasında Ortadoğu'da meydana gelen çalkantılarda yanlış politikalar izlenmesi sonucunda milyonlarca mülteci Türkiye'ye akın etmiştir (Babazade, 2022).

Ahmet Davutoğlu'nun Türk dış politikasının şekillenmesinde önemli bir etkisinin olduğu 2009-2014 yılları arasını kapsayan dönemin ardından 2014 yılında Cumhurbaşkanı olan Recep Tayyip Erdoğan ile 2015'te Dışışleri Bakanı olan Mevlüt Çavuşoğlu'nun Türk dış politikasının belirlenmesinde ve uygulanmasında temel aktör oldukları görülmektedir. Nitekim 16 Nisan 2017 tarihinde yapılan Referandum ile kabul edilen başkanlık tipi hükümet sistemi olan Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçiş ile dış politika, Cumhurbaşkanlığı tarafından belirlenen bir yapıya bürünmüştür. 2013 yılında meydana gelen Gezi olayları, 17-25 Aralık operasyonu, Suriye iç savaşı neticesinde oluşan mülteci sorunu ve 15 Temmuz 2016 yılında yaşanan darbe teşebbüsünün ardından Türkiye'nin gerek iç gerekse dış politikaya yönelik bakış açısı ciddi şekilde değişkenlik göstermiştir (Erdem, 2021).

Bu değişkenliğin göstergesi olarak daha dinamik ve güvenliğe odaklı bir dış politika yürütülmüş ve sınır ötesi operasyonlar gerçekleştirilmiştir. Suriye'ye gerçekleştirilen Fırat Kalkanı, Zeytin Dalı ve Barış Pınarı Harektları ile birlikte Türkiye, bölgesel olarak gücünü artırmıştır. Ancak Arap Baharı sonrasında demokrasi yanlısı bir politika izlediği için pek çok Arap devleti ile ilişkileri bozulan Türkiye, bölgesel olarak kimi sorunlar yaşamış olmasına rağmen bu durumu "değerli yalnızlık" olarak kabul etmiştir. Diğer taraftan 15 Temmuz askeri darbe teşebbüsünden sonra ABD ve Batılı devletler ile ilişkileri bozulan Türkiye, Rusya'dan S-400 hava savunma sistemlerini alarak bir nevi dengeleme politikası yürütmüştür. Suriye topraklarında PKK, Demokratik Birlik Partisi (PYD) , Halk Koruma Birlikleri (YPG) ve Irak ve şam İşlam Devleti (İşİD) terör örgütlerine karşı gerçekleştirmiş olduğu başarılı operasyonlar ile Türkiye, yapmış olduğu sınır ötesi harekâtlar ile teröre karşı duruşunu ve terörün ortadan kaldırılmasındaki kararlılığını gösterme fırsatı bulmuştur. Irak, Libya, Katar, Sudan ve Somali topraklarında askeri üsler kuran Türkiye, Doğu Akdeniz'de bulunan hidrokarbon kaynaklarındaki haklarından da vazgeememiştir. Covid-19 (koronavirüs) salgını ile uluslararası yardım kuruluşlarının işlerliğinin sorgulandığı bir dönemde Türkiye, yürütmüş olduğu yardım faaliyetleri ile insani konulardaki hassasiyetini göstermiştir (Erdem, 2021).

Sonuç olarak bu döneminde uygulanan dış politikanın düşünsel alt yapısını Ahmet Davutoğlu'nun şekillendirmiş olduğu söylenmektedir. Dış politikada vizyon sahibi olma ilkesini benimseyen Davutoğlu, bölgesel ve evrensel olarak istikrarlı bir siyaset yürüterek yumuşak güç uygulanmasını esas almıştır. Söz konusu istikrarın temin edilebilmesi için komşu ülkeler ile sıfır sorun politikası kapsamında iyi ilişkiler geliştirmek, güvenlik ve demokrasi arasındaki dengeyi sağlamak, diplomatik ilişkilerde önsezi sahibi olmak ve tek bir devlete ya da örgüte bağlı bir politika benimsemek yerine birçok devlet ile ilişkilerin geliştirildiği bir dış politika benimsemek gerekmektedir. Türkiye'nin bu yaklaşımı dikkate alındığında dış politikada yaşanan bazı önemli gelişmelere değinmek gerekmektedir. Öncelikle Irak'ın ABD tarafından işgal edilmesinin ardından ABD ile Türkiye arasındaki ilişkilerde denge bozulmuştur. 11 Eylül saldırısından sonra ABD'nin hem Türkiye'ye hem de diğer dünya ülkelerine karşı tutumu değişkenlik göstermiştir. Gzn Ortadoğu'ya ve bu bölgedeki zengin yeraltı kaynaklarına eviren ABD, Türkiye'yi bölgeye yakınlığı münasebetiyle bir itici güç olarak görmüş ve topraklarından bir s olarak faydalanmak istemiştir. 25 şubat 2003 tarihinde Irak krizi sebebiyle hükümet tarafından Meclise bildirilen Silahlı Kuvvetlerin yurt dışına gönderilmesi ve yabancı ülkelerin silahlı kuvvetlerinin Türk topraklarında bulundurulmasına yönelik yapılan 1 Mart Tezkeresi'nin TBMM'de

reddedilmesi, Türkiye ve ABD arasında krize neden olmakla birlikte Türk kamuoyunda da tepkiyle karşılanmıştır (Uçar, 2019).

Türkiye'nin NATO üyeliğinden itibaren ilk defa başka bir Batı örgütüne taraf olmak adına 2005 yılında başlattığı AB müzakereleri, Türk dış politikası açısından yaşanan bir diğer önemli gelişmedir. Diğer taraftan Türkiye'nin yürütmüş olduğu İslam yönlü dış politika, Türkiye'nin bölgedeki diğer Ortadoğu devletleri ile yakın ilişkiler ve savunma sanayiine yönelik işbirliği kurmasına katkı sağlamıştır. Dahası Türkiye, Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA) gibi kurumlar aracılığı ile daha önce diplomatik açıdan uzak kalınan Afrika ve Latin Amerika ülkeleri ile ilişkiler geliştirmeye başlamıştır (Oran, 2017).

Diğer taraftan savunma sanayiine yönelik hayata geçirilen projeler dikkate alındığında yaşanan kimi olaylar sebebiyle güvenlik olgusu bu dönem Türkiye'nin en önemli konu başlıklardan birisi olmuştur. Bu olaylardan ilki, PKK terör örgütünün eylemleri olmuş ve bu eylemler Türkiye'nin güvenlik endişesinin artmasına sebep olmuştur. Bu nedenle PKK ile uzlaşma yönünde çalışmalar yürütülmüş olmasına rağmen herhangi bir sonuç alınamamıştır. Nihayetinde 2015 yılında “hendek terörü” adı altında gerçekleştirilen terör olayları Türkiye'nin teröre karşı ciddi bir ön çalışma yapmasını gerekli hale getirmiştir. İkinci olay 15 Temmuz darbe girişimi, üçüncü olay ise sınır bölgesinde gerçekleştirilen PKK uzantılı terör olayları olmuştur. Sınır bölgesinde yapılan eylemler Türkiye'nin sınır ötesi güvenlik politikası yürütmesine neden olmuştur. Bu politika sonucunda Türkiye, sınır ötesinde askeri operasyonlar gerçekleştirmiştir. Bunlardan ilki, Suriye'de yapılan terör olaylarını durdurmak amacıyla 24 Ağustos 2016 tarihinde gerçekleştirilen Fırat Kalkanı Harekâtıdır. Yine Suriye'de 20 Ocak 2018 tarihinde PYD/YPG/PKK/KCK ve IŞİD terör örgütü mensuplarına yönelik Zeytin Dalı Harekâtı gerçekleştirilmiştir. Türkiye bu operasyonlar vesilesiyle ülke bütünlüğünü korumayı ve sınır güvenliğini sağlamayı amaçlamıştır. Bu nedenle Türkiye'nin savunma harcamaları giderek artış göstermeye başlamıştır (Uçar, 2019).

Yaşanan bu önemli gelişmelerin yanı sıra ana platform tasarımları neredeyse tamamen ülke içerisinde yapılırken, motor ve kimi elektronik aksamlar yurt dışından ithal edilmiştir. Yine alt sistemlerin geliştirilmesine yönelik yapılan AR-GE çalışmaları bu dönemde hızlanarak devam etmiştir. Böylelikle savunma sanayiinde kaideye yayılan bir düşünce benimsenirken KOBİ ve teknoparklar artış göstermeye başlamıştır. 2014-2018 yılı 10. Kalkınma Planı ile yerli savunma sanayiinin rekabet ve yerlilik gücünün artırılması ile bu alana yönelik yapılan AR-GE çalışmalarının desteklenmesi ön plana çıkarılmıştır. Nitekim 2017-2021 Stratejik Plan ile SSM hedeflerini, “özgün tasarım ve ileri teknoloji yetenekleriyle

savunma ve güvenlik alanında Türkiye’yi küresel bir oyuncu haline getirmek”, “lkemizin savunma ve güvenlik alanlarındaki gücünü artıracak yeteneklerini geliştirerek savunma sanayiinin sürdürülebilirliğini sağlayacak programları bütünsel bir yaklaşımla yönetmek” olarak belirtmiştir. Diğer taraftan 15 Temmuz darbe girişiminden sonra toplumsal ve siyasal olarak büyük değişikler meydana gelmiştir. Savunma sanayii de söz konusu değişikliklerden etkilenmiştir ve 2017 yılında alınan 696 sayılı “Olağanüstü Hal Kapsamında Bazı Düzenlemeler Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname” ile Savunma Sanayii Müsteşarlığı hususunda Milli Savunma Bakanı yerine Cumhurbaşkanı muhatap alınmıştır. Savunma Sanayii Müsteşarlığı, 2018 yılında alınan “Anayasada Yapılan Değişikliklere Uyum Sağlanması Amacıyla Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname” kapsamında T.C. Cumhurbaşkanlığı Savunma Sanayii Başkanlığı ismini almıştır. 2018 yılı “Savunma Sanayii Başkanlığı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi” ile de bugünkü şeklini almıştır (Savunma Sanayii Başkanlığı, t.y).

Bu dönem geçmiş yıllardan farklı olarak savunma sanayiinde dışa bağımlı olmadan yerli üretime önem verildiği görülmektedir. Nitekim nceki yıllarda edinilen tecrübelere dayanarak MSB’nin ön ayak olduğu Yeni Türk Savunma Sanayii Politikası ve Stratejisi Esasları (TSSPSE) hazırlanmıştır. TSSPSE ile Türk savunma sanayiinde yeni bir dönem başlamıştır. Bu yeni dönemde yerli ve yabancı kesimin her ikisine birden açık, uluslararası rekabet gücü bulunan, etkin, modern teknolojiye ayak uydurabilen, gelişmeleri takip eden, TSK’nin geleceğin muharebe sahasındaki ihtiyaçlarına yönelik yenilenebilen, savunma sanayii alanında yapılacak işbirliğine açık, yerli kaynakların maksimum düzeyde kullanıldığı, siyasi olaylardan etkilenmeyen, gerektiğinde sivil kullanıma uygun üretim yapan ve Türkiye’nin çıkarları doğrultusundaki güvenlik önceliklerini karşılayabilen bir savunma sanayii politikası benimsenmiştir (Resmi Gazete, 20.06.1998).

Ülkenin güvenliğini temin etmek ve TSK’nin ihtiyaçlarını karşılamak maksadıyla modern teknoloji ile donatılmış harp malzemelerinin yurt içinde üretilmesi ve bu üretim yeri savunma sanayii tesislerinde yapılması, savunma sanayii stratejisinin temelini oluşturmaktadır. Stratejide üç başlık altında toplanan savunma araştırma ve teknolojisi şunlardır; milli olmak zorunda olan sistemler/teknolojiler, kritik öneme sahip olan sistemler/teknolojiler ve diğer sistemler/teknolojiler. Bunlardan milli olması zorunlu olan sistemlerin, uzun dönem içerisinde mutlaka yerli olarak, kritik sistemler/teknolojilerin

öncelikli olarak yerli fakat lüzum görülürse ortak üretim şeklinde üretilmesi öngörülmüştür (Resmi Gazete, 20.06.1998).

Bu söylemlerden de anlaşılacağı üzere TSSPSE, Türk savunma sanayiinin geliştirilmesi bakımından son derece önemli sacayaklarından birini teşkil etmektedir. Ancak belirlenen hedefler doğrultusunda yapılan faaliyetler işlevsel olmadığından dolayı doküman tam anlamıyla başarıya ulaşamamıştır. Bu nedenle 14 Mayıs 2004 tarihinde yapılan toplantıda tedarik modeli hususunda birtakım kararlar alınmıştır. Bu kararlar ile SSM, her türlü araç, malzeme ve sistemlerin temin edilmesinden ve faaliyetlerin yürütülmesinden yetkili makam olarak belirlenmiştir. Alınan bu karar neticesinde dönemin Savunma Sanayii Müsteşarı Faruk Özlü: *“Bu son dönem, aynı zamanda yabancı şirketlerin ana yükleniciliğinden yerli şirketlerin ana yükleniciliğine geçtiğimiz bir dönem olmuştur. Bu dönüşümden önce, uluslararası ihale yapıyor, doğal olarak ihaleyi kazanan firmaya da işi veriyorduk. Yani kendi işimizi önce yabancıya veriyor, sonra da ana işi verdiğimiz firmadan bizimkilere iş payı vermesini istiyorduk. 15 Mayıs 2004’teki o toplantı bu sistem tersine döndürülmesinin başlangıcı olmuştur. Bu tarihten sonra yapabilecekleri her işte yurtiçi firmaları ana yüklenici olarak seçtik. Bu defa yabancı şirketler bizim firmalarımızdan iş isteme, alt yüklenici olma durumunda oldular. Bu sayede son 10 yılda savunma sistemlerinin yurt içinden karşılanma oranı yüzde 55’ler seviyesine çıktı”* ifadelerini kullanmıştır (Hürriyet Gazetesi, 27.01.2016).

2006 yılı 9. Kalkınma Planı (2007-2013) ile savunma sanayiinin temel hedefi: *“İhtiyaçları güvenli ve istikrarlı bir biçimde milli imkânlarla karşılamak üzere rekabetçi, kendine yeten, esnek, ülke sanayii ile bütünleşmiş, ortak üretim-tasarım ve Ar-Ge alanlarında uluslararası iş birliği çalışmalarına etkin katılım sağlayan bir yapıda üretimin geliştirilmesi ve bunun için gerekli altyapı ile teknolojik ve yönetsel kabiliyetlerin kazanılması”* olarak belirlenmiştir (Savunma Sanayii Başkanlığı, t.y).

2006 yılında toplanan Savunma Sanayii Özel İhtisas Komisyonunun raporuna göre Türkiye’nin sektörel vizyonu; *“Ulusal savunma ve güvenlik ihtiyaçlarını yurtiçi etkin çözümler geliştirerek karşılayabilen, uluslararası piyasada rekabet potansiyeli bulunan bir savunma sanayii altyapısına erişilmesi”* olarak belirtilmiştir. Yine 2006 yılında belirlenen 2007-2011 Stratejik planı kapsamında SSM, Türk Silahlı Kuvvetlerinin ihtiyaçlarına yönelik savunma sanayiinin geliştirilmesi için stratejik projeleri yürüten, milli kaynaklar ile kendine has çareler üreten, uluslararası olarak rekabet gücüne sahip uzman bir kurum olmayı hedeflemiştir. 2012 yılından itibaren savunma sanayii için gerekli alt yapının yeterli düzeye getirildiği düşünüldüğünden SSM’nin belirlemiş olduğu 2012-2016 Stratejik Planı

yayımlanmıştır. Bu plan sonuç odaklı olması bakımından diğer planlardan ayrılmaktadır. Bunun nedeni olarak Türk savunma sanayiinin gelişim açısından hız kazanmış olması gösterilmektedir. 2012-2016 Stratejik Planı kapsamında Türkiye'nin misyonu, ülkenin savunmaya yönelik yeteneklerini arttıracak sanayileşme ve teknolojik gelişimin sağlanması ve tedarik süreçlerini yönetmek olarak ifade edilmiştir. Böylelikle savunma ve güvenliğe yönelik ileri teknolojide etkinlik kazanarak ihtiyaç duyulan sistemlerin ülke içerisinde üretimini sağlayarak Türkiye'nin dışa bağımlılığı ciddi şekilde azaltılmıştır. Bu kapsamda savunma sanayiinde yabancı devletlere olan bağımlılığı azaltan Altay Tankı, Atak Taarruz Helikopteri, MİLGEM Korveti, İnsansız Hava Araçları, Hürkuş, Karakol ve Müdahale Botları, mayına karşı koruma araçları, milli piyade tüfeği ve savunma füze sistemleri gibi pek çok proje hayata geçirilmiştir (Savunma Sanayii Başkanlığı, t.y).

Türk Savunma Sanayiinin geleceğine dair hazırlanan 2017-2021 Stratejik Planı ile SSM hedefini, “özgün tasarım ve ileri teknoloji yetenekleriyle savunma ve güvenlik alanında Türkiye'yi küresel bir oyuncu haline getirmek ve ülkemizin savunma ve güvenlik alanlarındaki gücünü artıracak yeteneklerini geliştirerek savunma sanayiinin sürdürülebilirliğini sağlayacak programları bütünsel bir yaklaşımla yönetmek” olarak belirlemiştir. Bu hedef doğrultusunda 2017-2021 Stratejik Planı ile sürdürülebilir ve rekabet potansiyeli bulunan bir savunma sanayii yapısı oluşturmak istenmiştir. Geleceğin muharebe ortamında teknolojik ilerlemenin kıymetine atıfta bulunan plan, Türk savunma sanayiinde söz konusu ilerlemeye ulaşılabilmesi için yapılması gerekli olan çalışmaları vurgulamıştır (Savunma Sanayii Başkanlığı, t.y).

Bahsi geçen bu stratejik planlar ile SSM, Türkiye'nin stratejik konumunu gereği savunmaya yönelik ihtiyaçlarına dikkat ederek bu ihtiyaçlara yönelik yerli çareler bulmayı amaçlamıştır. Bu amaca ulaşabilmek amacıyla SSM, olabildiğince esnek ve aktif bir yapıya büründürülmüştür. Nitekim savunma sanayii alımlarında ihale yolu kabul edilmiş ve ihalelerin yürütülmesinde Devlet İhale Kanunu hükümleri geçerli olmuştur. Öte yandan 15 Temmuz 2016'da meydana gelen darbe girişiminden sonra çıkarılan Kanun Hükmünde Kararname (KHK)'ler sonucunda savunma yönetiminde değişiklikler meydana gelmiştir. Bu değişiklikler kapsamında 27 Temmuz 2016 tarihli KHK kapsamında J. Gn. K. lığı ile S.G.K. lığı, İçişleri Bakanlığına bağlanmış ve YAŞ üyelerinin çoğunluğu sivil olacak şekilde düzenleme yapılmıştır. 31 Temmuz'da çıkarılan KHK ile Genelkurmay Başkanı Görev ve Yetkilerine Ait Kanun hakkında da değişiklikler yapılmıştır. Bu değişiklikler ile birlikte Gnkur. Bşk. Lığı kuruluşu kendi kadroları ile birlikte gösterilirken, Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri

Komutanlıkları Milli Savunma Bakanlığı bünyesine dâhil edilmiştir (Resmi Gazete, 27.07.2017, 10.09.1983).

Türkiye'nin savunma sanayiine yönelik stratejileri bu dönem içerisinde Milli Güvenlik Kurulu tarafından düzenlenen ve “Kırmızı Kitap” isimli Milli Güvenlik Siyaset Belgesi (MGSB)’ne göre şekillendirilmiştir. Beş yıllığına hazırlanan MGSB, öncelikle Bakanlar Kurulunca kontrol edilmiş ve akabinde uygun görülürse onaylanmıştır. Genelkurmay ile Kara, Deniz, Hava Kuvvetlerinin stratejilerinin temelini oluşturan MGSB, Başbakanlık Uygulama Direktifi ile yürürlüğe girmiştir. Gnkur. Bşk. tarafından hazırlanan Milli Askeri Stratejisi (TÜMAS) ise kuvvet komutanlıklarının Planlama, Programlama ve Bütçeleme Sistemi (PPBS) doğrultusunda silahlı kuvvetlerin ihtiyaçlarını belirlemiştir. Söz konusu ihtiyaçların oluşturduğu Harekât İhtiyaç Planı (HİP)’e göre Stratejik Hedef Planı (SHP) oluşturulmuştur. SHP’de önem derecesine göre sıralanan ihtiyaçların teminine yönelik On Yıllık Tedarik Planı (OYTEP), TÜMAS’a göre düzenlenmiştir. Bahsi geçen tüm bu adımlardan sonra ihtiyaçların temini için gerekli olan bütçe OYTEP ile belirlenmiş ve akabinde gerekli tedarikler yapılmıştır. Özellikle 2007 yılı sonrasında savunma sanayiinin geliştirilmesine ve savunma sanayii hedeflerine ciddi şekilde önem verildiği görülmektedir (Uçar, 2019).

2011 yılında III. Erdoğan Hükümeti kurulmuş ve Hükümet programında savunma sanayiine yönelik amaçlara ve bu doğrultuda yürütülen projelere değinilmiştir. Bununla birlikte TAI ve ASELSAN başta olmak üzere Türkiye’deki önemli savunma sanayii firmalarının da bu alandaki amaçlarına yer verilmiştir. Savunma sanayiine yönelik: “*Savunma sanayiinde bugüne kadar önemli bir aşama kaydettik. Sektörün ihracatını 1 milyar dolara, cirosunu 2,3 milyar dolara ulaştırdık. TSK'nın silah ve teçhizat ihtiyaçlarının yurt içinden karşılanma oranını yüzde 50'ye çıkardık. Savunma sanayiinde yürüttüğümüz projelerle 2023'te kendi milli tüfeğini, topunu, tankını, helikopterini, uçağını, insansız hava araçlarını, uydularını tasarlayan, üreten ve ihraç eden bir Türkiye hedeflemekteyiz*” ifadeleri kullanılmıştır (TBMM, 61. Hükümet Programı).

2014 yılına gelindiğinde Cumhurbaşkanı olan Recep Tayyip Erdoğan’ın onayı ile Davutoğlu Hükümeti kurulmuştur. Davutoğlu Hükümeti döneminde de savunma sanayiine büyük önem verilmiştir. Hükümet programında savunma sanayiine yönelik yapılan ve ilerleyen süreçlerde yapılması planlanan projeler kapsamlı ve ayrıntılı bir biçimde ele alınmıştır. Bu kapsamda ALTAY Tankı, İnsansız Hava Araçları, MİLGEM, Milli Piyade Tüfeği (MPT), KİRPİ, HÜRKUŞ, ATAK helikopteri gibi üretimlerden söz edilmiştir (TBMM, 62. Hükümet Programı).

2015 yılında Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın onayı ile kurulan II. Davutoğlu Hükümeti programında savunma sanayiine yönelik gerçekleştirilen araştırma ve geliştirme (AR-GE) faaliyetlerinden bahsedilmiştir. Savunma sanayiine verilen ehemmiyetin ve devam etmekte olan projelere vurgu yapılan programda: *“Savunma sanayii alanında projelerin gerçeklemesiyle sadece milli ihtiyaçlarımızı temin etmekle kalmayacak, savunma sanayii ihracatında da küresel düzeyde önemli bir aktör haline geleceğiz”* ifadeleri kullanılmıştır (TBMM, 64. Hükümet Programı).

Hükümet programlarında belirtilen bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Türkiye’de savunma sanayiine büyük önem verildiği ve bu alanda hızlı bir gelişme yaşandığı anlaşılmaktadır. Savunma sanayiinin millileştirilmesi yönünde 2004 ve 2007 yılından itibaren ciddi adımlar atılmıştır. 2004 yılında yapılan SSİK toplantısı ve daha sonra hazırlanan Stratejik Planlar bu adımların önemli örneklerinden olmuştur.

Bu dönem savunma sanayiinin yönlendirilmesindeki en önemli aktör SSM olmuştur. Özellikle alanın geliştirilmesine yönelik kurulan SSM, 2006 yılından önce savunmaya yönelik ihtiyaçların yabancı ülkelere temin edilip teknoloji transferi yapılması yönünde bir anlayış sergilerken, 2006 yılından sonra söz konusu ihtiyaçların tedarik edilmesinde “yerli ana yüklenici” anlayışını benimsemiştir. Türk Silahlı Kuvvetlerinin ihtiyacı olan askeri teçhizatın temini maksadıyla SSM liderliğinde yerli firmalar ile ihaleler düzenlenmiştir. Bu ihaleler ile ihtiyaçların olabildiğince yerli kaynaklar vasıtasıyla karşılanması hedeflenmiştir. Bu anlayış sayesinde Türk savunma sanayiinin kabiliyetleri ve teknolojik kapasitesi gelişme göstermiştir.

Gerçekleştirilen projelerde yerli imkânlar tarafından karşılanma oranının yükselmesi, savunma sanayii alanında yapılan ihracatın da artış göstermesi sonucunu doğurmuştur. Nitekim Türk Savunma ve Havacılık Sanayii ihracatının 2011’de 883 milyon 845 bin, 2012’de 1 milyar 260 milyon 810 bin, 2013’te 1 milyar 388 milyon 803 bin, 2014’te 1 milyar 647 milyon 799 bin, 2015’te 1 milyar 654 milyon 88 bin dolara ulaştığı görülmektedir. Ayrıca yerli üretim faaliyetlerinin artış göstermesi, bu alanda yapılan istihdam oranlarının da yükselmesini sağlamıştır. Her ne kadar bu gelişmeler yaşanmış olsa da Türk savunma sanayiinin ana üretimde, teknik altyapıda ve finansal olarak yaşadığı sorunları bulunmaktadır. Bu nedenle kimi projelerde seri üretim seviyesine ulaşamamıştır. TSK’nin ihtiyaç duyduğu bazı harp silah, araç ve teçhizatlar dış alım yoluyla temin edilmiştir. Bu nedenle savunma sanayiinde hedeflenen “millileşme” ilkesi tam anlamı ile yerine getirilememiştir (Uçar,2019).

Tablo-2.8: Savunma Sanayii İhracat Ciroları

Yıllar	İhracat Ciro su (Milyon \$)
2013	1570,0
2014	1855,0
2015	1929,0
2016	1953,0
2017	1824,0

15 Temmuz darbe girişiminin ardından Suriye’de gerçekleştirilen harekâtlar, savunma sanayiinde üretilen silah ve teçhizatların test edilmesi bakımından deneysel bir işlev görmüştür. Söz konusu harekâtların gerçekleştirildiği dönem, savunma sanayii ihtiyaçlarının mümkün olduğu en hızlı şekilde milli kaynaklar aracılığı ile temin edilmesinin önemini göstermiştir. Bu kapsamda elde mevcut bulunan askeri teçhizatın bakım, onarım ve yedek parça temini noktasında TSK ve üretimi gerçekleştiren firmalar arasındaki daimi koordinasyonun sağlanması çok daha önemli hale gelmiştir. 2016 yılı ve sonrasında envanterde bulundurulanan Silahlı İnsansız Hava Araçları (SİHA), Türkiye’nin terörle mücadele operasyonlarında ciddi kazanımlar elde etmesini sağlamıştır. Bununla birlikte SİHA’lar, Suriye’nin kuzeyine yönelik gerçekleştirilen harekâtlarda da önemli başarılar elde edilmesini sağlamıştır. Bu nedenle Türkiye’nin bulunmuş olduğu coğrafyanın özelliklerine ve kendi ihtiyaçlarına yönelik savunma sanayiini geliştirmesi, kendine has doktrinler geliştirdiğinin ve bu doktrinlerin başarıya ulaştığının bir göstergesidir. Nitekim Libya ve Karabağ savaşları ve özellikle Ukrayna-Rusya savaşı sebebiyle SİHA, dünya kamuoyunda yer almıştır (Babazade, 2022).

Türkiye’nin bulunmuş olduğu coğrafya, devletin millilik payını yükseltmek amacıyla yapmış olduğu teşvikler ve uygun yasal zeminin oluşturulması, Türk savunma sanayiinin istikrarlı bir şekilde geliştirileceğini göstermektedir. Gerçekleştirilen projeler, Türk savunma sanayiinin uzun yıllar yabancı ülkelere olan bağımlılığını büyük oranda ortadan kaldırmak adına atılmış önemli adımlar olarak değerlendirilmektedir. Diğer taraftan geliştirilen savunma sanayii ürünlerinin ihraç edilmesinin, ülkenin cari açık sorununa katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Türkiye’nin bulunmuş olduğu jeostratejik konum gereği savunmaya yönelik

yapılan harcamalar her geçen yıl artış göstermektedir. Esasen dönem içerisinde “komşularla sıfır sorun” politikası yürüten Türkiye’nin savunma harcamalarının azalması gerektiği düşünülmese de rağmen ülkenin bulunmuş olduğu jeopolitik ve jeostratejik konum gereği karşılaşmış olduğu güvenlik tehditleri bu durumu imkânsız hale getirmektedir. Özellikle 2000’li yıllar itibariyle yürütülen terörle mücadele operasyonları nedeniyle modern silah ve teçhizatların temin edilmesi gerekliliği, savunmaya yönelik harcamaların artması sonucunu doğurmuştur. Söz konusu göre artış aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo-2.9: 2001-2023 Yılları Arası Askeri Harcamalar (SIRPI)

Yıllar	Harcama (TL)
2001	88430000.00
2002	136410000.00
2003	154260000.00
2004	155680000.00
2005	16232000000.00
2006	18622000000.00
2007	19528000000.00
2008	21878000000.00
2009	24873000000.00
2010	26526000000.00
2011	28485000000.00
2012	31779000000.00
2013	35082000000.00
2014	38467000000.00
2015	42619000000.00
2016	53853000000.00
2017	64243000000.00
2018	94860000000.00
2019	116143000000.00
2020	122750899311.65

2021	137647039480.18
2022	178518790757.60
2023	369113451834.30

2.5.2 Değerlendirme

2000’li yılların başından itibaren Türk savunma sanayiinde yerli üretim anlayışının gittikçe artış gösterdiği görülmektedir. Özellikle bir dönem Amerika Birleşik Devletleri’nden çok fazla silah alımı gerçekleştiren Türkiye için savunma sanayii ve dış politika arasında ciddi bir ilişki bulunmaktadır. Bu ilişki nedeniyle Türk savunma sanayiinin gelişimi, Avrupa Birliği ilişkilerinden PKK terör örgütüne karşı yürütülen mücadeleye kadar askeri, ekonomik, siyasi, sosyal ve uluslararası ilişkiler itibariyle çok yönlü bir süreçtir. Diğer bir ifadeyle Türk savunma sanayiinin benimsemiş olduğu tedarik modeli Türk dış politikasının nasıl şekillendiği konusunda önemli deliller sunmaktadır. Yerli savunma sanayii anlayışının giderek artış gösterdiği bu dönemde 2001 yılında üniversiteler, AR-GE kuruluşları ve üretim birimleri arasında işbirliği anlaşmaları düzenlenmiş ve TSK’nin modernize edilmesi maksadıyla pek çok proje gerçekleştirilmiştir. Hükümet tarafından alana katkı ve teşvikler ile destek sağlanmış ve 2020’li yıllara doğru yerlileşme oranı %65’e kadar artış göstermiştir. Nitekim 2002 yılında 5,5 milyar dolar değerinde 66 savunma sanayii projesi bulunurken 2020 yılında bu rakam 60 milyar dolar değerinde 600’den fazla projeye kadar yükselmiştir (Özlü, 2023).

Amerika Birleşik Devletlerinden alınan F-35 uçakları bu dönem gerçekleştirilen en önemli projelerden birisi olmuştur. Diğer taraftan A400M uçağı, taarruz helikopterleri, MİLGEM, milli tank ve denizaltıları gibi birçok projenin Türkiye’de üretilmesi ile birlikte savunma sanayiine yönelik büyük bir tasarruf ve teknolojik bilgi birikimi elde edilmiştir. AK Parti döneminde en önemli konulardan biri olan savunma sanayii hususunda 2004 yılında gerçekleştirilen Savunma Sanayii İcra Komitesi (SSİK) toplantısı, ana muhabere tankları, insansız hava araçları ve taarruz helikopterlerinin lisans altında üretiminin terk edilerek ana yüklenici olunarak üretilmeye başlanmasını sağlamıştır. Türk Silahlı Kuvvetlerinin kullanımına yönelik askeri malzeme üretimi için SSM liderliğinde yerli firmalar ile ihaleler

gerçekleştirilmiştir. Söz konusu ihaleler sonucunda TSK'nin ihtiyaçları mümkün mertebe yerli kaynaklar tarafından karşılanmaya çalışılmıştır. Böylelikle bir yandan Türkiye'nin yerli savunma sanayii gelişim gösterirken diğer taraftan teknolojik imkân ve kabiliyetleri de gelişmeyi başlamıştır. Bu dönem savunma ihtiyaçlarının yurt içinden karşılandığı, uluslararası rekabet potansiyeli bulunan ve kendi kendine yetebilen bir savunma sanayii kurulması hedeflenmiş ve bu amaca yönelik çalışmalar gerçekleştirilmiştir.

Önceki yılların aksine daha kalıcı ve modern savunma sanayii gelişmeleri 2010 yılı itibarıyla hız kazanmıştır. Günümüzde yerli kaynaklar ile tasarlanıp üretilen pek çok harp silah, araç ve teçhizatı söz konusu gelişmelerin en önemli çıktılarından. 2016 yılında meydana gelen Fettullahçı Terör Örgütü'nün darbe girişimi sonrasında başkanlık sistemine geçilmesi de Türk savunma sanayiinin etkilenmesine sebep olmuştur. Savunma sanayiinin yapısında bir takım değişiklikler meydana gelmiştir. Buna göre Savunma Sanayii Müsteşarlığı Cumhurbaşkanlığına bağlanmış ve T.C. Cumhurbaşkanlığı Savunma Sanayii Başkanlığı ismini almıştır (Ermiş, 2022).

15 Temmuz darbe girişimi sonrasında Türkiye'nin hava savunmasına yönelik eksiklikleri gündeme gelmiştir. Bu nedenle Türkiye, S-400 sisteminin tedarik edilmesi amacıyla 2016 yılında Rusya ile görüşmelere başlamış ve 2017 yılında anlaşmaya varmıştır. Türkiye'nin bu hamlesi ABD'yi ciddi şekilde rahatsız etmiş ve ABD, Türkiye'den bu anlaşmadan vazgeçmesi yönünde talepte bulunmuş aksi halde yaptırımların uygulanacağını ifade etmiştir. Türkiye'nin geri adım atmaması üzerine ABD, Türkiye'yi F-35 projesinden çıkarmış ve ABD'nin Hasımlarına Yaptırımlar Yoluyla Karşılık Verme Yasası (CAATSA) ile yaptırımlar uygulamıştır. Yaşanan bu olay savunma sanayii sistemlerinin üretiminin ve satışının sıradan bir ticari konu olmaktan ziyade dış politika ile ilişkili son derece önemli bir olgu olduğunu göstermektedir. Savunma sistemlerinin tedarik edilme şekilleri söz konusu ülkelerin yalnızca güvenlik stratejileri değil aynı zamanda dış politikaları hakkında da ipuçları sunmaktadır. F-35 savaş uçağının Batı Bloğunun özellikle Rusya ve Çin gibi Doğu Bloğu içerisinde bulunan devletlere karşı hava üstünlüğü kurmak amacıyla geliştirilmiş bir sistem olmasına karşın S-400 hava savunma sisteminin Rusya ve Çin tarafından F-35 uçaklarına karşı kullanılacak bir sistem olması, birbirine karşı üstünlük kurmak için tasarlanan bu sistemlerin her ikisine birden sahip olacak olan bir devletin varlığını mümkün kılmamaktadır.

SAVUNMA SANAYİİ PROJELERİ

2004 yılında Savunma Sanayii İcra Komitesi (SSİK) toplantısının gerçekleştirilmesi, Türk savunma sanayiinin gelişimi açısından son derece önemli bir gelişmedir. Toplantı sonucunda alınan kararlar neticesinde o döneme kadar benimsenmiş olan lisans altında üretim yaklaşımından vazgeçilmiş ve halen devam eden insansız hava aracı, taarruz taktik keşif helikopteri ve ana muharebe tankı ihaleleri iptal edilmiştir. Akabinde ise yerli firmaların ana yüklenici olduğu yatırımlar gerçekleştirilmiştir. Komite toplantısının ardından yapılan açıklamada şu ifadeler kullanılmıştır: *“Söz konusu projeler için milli imkânların azami kullanımı ile yurtiçi üretimi ve özgün tasarımı esas alan yeni tedarik modellerinin oluşturulmasına ve Türk Silahlı Kuvvetleri ihtiyaçlarının bu modeller çerçevesinde karşılanmasına, bu çalışmalarda yerli-yabancı ortak girişimleri, yurtiçi firmalarımızın daha etkin olabilmelerini sağlayacak imkânların hazırlanmasına karar verilmiştir”* (Hürriyet, 2004).

Komite kararları ile 1985-2004 yılları arasında kazanılan tecrübe ile yabancı firmaların ana yüklenici olduğu durum ortadan kaldırılarak yerli firmaların ana yüklenici olması kararlaştırılmıştır. Yeterli teknolojik alt yapı ve üretim kabiliyeti yerli imkânlar dâhilinde sağlanabildiği takdirde yabancı firmaların alt yüklenici olması öngörülmüştür. Bu yaklaşım ile Türk savunma sanayiinin emekleme döneminden çıkıp yürüme dönemine geçtiği sonucuna varılabilmektedir. Türkiye’nin böyle bir adım atmasının ardında yatan kritik sebeplerden birisi, yapılan ihalelerde karşılaşılan sorunlar ve istenilen sonuca varılamaması olmuştur. Bu ihalelere modern tank ve taarruz taktik keşif helikopteri örnek olarak gösterilebilir. Söz konusu sorunların yaşanmasının nedeni devletlerarasında yaşanan çıkar çatışmalarından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle Türkiye, geçmiş yıllarda yaşamış olduğu kötü deneyimlerden çıkarılan dersler neticesinde savunmaya yönelik ihtiyaçların tedarik süreçlerinde yerli firmaların üretimdeki etkinliğini artırarak söz konusu ürünlerin lisans altında üretilmesini hedeflemiştir. Türkiye’nin bu hedef doğrultusunda alınan ürünün kendi ihtiyacına yönelik güncellenebilmesini, yerli üretilen ürünlerin kullanılabilmesini ve ortak üretim şeklinde üretilen bu yeni ürünün ihracatının yapılabilmesi gibi taleplerinin bulunması tedarik sağlayan ülkenin çıkarlarını azaltmıştır. Buna karşın Türkiye’nin hedeflemiş olduğu bu tedarik modeli ile ülkenin yabancı devletlere bağımlılığı minimize hale getirilerek dış politikada daha serbest

kararlar alınabilmesinin önü açılmaktadır. Böyle bir durum Batılı devletlerin çıkarları ile uyuşmadığından dolayı tedarik süreçlerinde yaşanan sorunlar artış göstermiş ve yapılan ihalelerin uzun yıllar süregelmesi sonucunda ülke güvenliğinde kuvvet boşluğu oluşmasına neden olmuştur (Kurç, 2017).

2010 yılından itibaren özellikle savunma sanayiinde yerli üretim modelleri tercih edilmiştir. Esasen 2010 yılından önceki yıllarda da savunma sanayiinde millileşmeye yönelik adımlar atılmış olsa da kalıcı bir modern savunma sanayii kurma çalışmaları 2010 yılından itibaren başlamıştır. Günümüzde Türk savunma sanayiinin yerli yetenekleri ile gerçekleştirmiş olduğu özgün projeler sonucu ortaya çıkan silah, araç ve gereçler söz konusu çalışmaların göstergesi niteliğindedir. Bu çalışmalar ile Türk Silahlı Kuvvetlerinin ihtiyaçlarının yerli kaynaklar vasıtasıyla karşılanma oranı 2011 yılında %54 oranına yükselmiştir. 2017 yılında yayımlanan 2016 Faaliyet Raporu'na göre ise bu oran %68,5'e ulaşmıştır. Diğer taraftan TSK'nin modernize edilmesi kapsamında yürütülen çalışmaların %90 oranında yerli olarak karşılandığı belirtilmektedir (Savunma Sanayii Başkanlığı, t.y).

Esas itibariyle Türkiye, envanterinde bulundurmak istediği savunmaya yönelik harp silah, araç ve teçhizatı, maksimum fayda kazanacağı farklı tedarik modellerini uygulayarak tedarik edeceği bir dönem içerisine girmiştir. Bu dönemden itibaren önceki yıllarda yürütülen lisans altında üretim modeli terk edilerek ortak üretim modelinin benimsendiği ve yerli üretim oranının artırıldığı bir sürece girilmiştir. Yürütülen projelerden bazıları ve dış politika ile olan bağlantıları aşağıda açıklanmıştır.

3.1.1. S-400 Füze Savunma Sistemi

Hava Savunma Sistemlerinin önemini özellikle I. Körfez Savaşı sonrasında fark eden Türkiye, konuya yönelik ABD ile görüşmeler gerçekleştirmiş olmasına rağmen herhangi bir sonuca varılamamıştır. Savaş sona erdikten sonra Irak'ın ABD tarafından işgal edilmesi nedeniyle Saddam Hüseyin'in NATO üyesi ülkelere balistik füze ile saldırabileceği düşüncesi Türkiye'nin endişelerinin artmasına sebep olmuştur. Yapılan görüşmeler sonucunda söz konusu tehdidin ortadan kaldırılması amacıyla uçak ve füze saldırılarına karşı koruma sağlayan uzun menzilli bir hava savunma sistemi olan "Patriot" sisteminin Doğu Anadolu'ya konuşlandırılması NATO üyesi devletler tarafından kabul edilmemiştir. Bunun üzerine

Türkiye, envanterine hava ve füze savunma sistemlerini dâhil etmek amacıyla çalışmalar yürütmeye başlamıştır (Egeli, 2014).

Bu doğrultuda Çin firması CPMIEC (China Precision Machinery Import and Export Corporation: Çin Hassas Makine İthalat ve İhracat Şirketi) ile görüşmeler gerçekleştirilmiş ancak Türkiye'nin istekleri ile firmanın bu isteklere karşı yaklaşımının örtüşmemesi üzerine görüşmeler sora ermiştir. 15 Temmuz 2016 darbe girişiminden sonra ABD ve Batılı devletlerden destek alamayan Türkiye, Rusya ile yakınlaşmaya başlamıştır. Söz konusu yakınlaşmayı askeri ilişkilere de yansıtan iki ülke, yapılan uzun süreli görüşmelerin ardından 29 Aralık 2017 tarihinde S-400 satışının kararlaştırıldığı bir antlaşma imzalamışlardır. 12 Temmuz 2019 tarihinde S-400'lerin teslimatlarının yapılmaya başlanması üzerine bu durumdan rahatsız olan ABD, Türkiye'ye yönelik yaptırımlar uygulamaya başlamıştır. Bu yaptırımlar kapsamında Türkiye, daha önce yapılan F-35 programından çıkartılmıştır. ABD'nin devletlerin "Egemen Eşitliği" ilkesini çiğneyerek yapmış olduğu bu davranışına karşı savunması, S-400 hava savunma sisteminin NATO sistemleri ile uyumlu olmadığına ve Rusya'nın bu sistemleri casusluğa yönelik kullanabileceğine yönelik olmuştur (Babazade, 2022).

Recep Tayyip Erdoğan, Vladimir Putin ile yapmış olduğu görüşmelerin ardından açıklamasında "S-400 konusunda bizim sürecimiz devam ediyor. Geri adım atmak gibi bir şey söz konusu değil. Bu yararlı görüşmemizde tabii ki bunları da etraflıca konuştuk ve bunları daha ileri boyutlara nasıl taşıyacağımızı görüştük. Hatta uçak motorları yapımında ne gibi adımlar atacağız, savaş uçaklarıyla ilgili ne gibi adımlar atacağız; bunları da yine etraflıca konuşma imkânımız oldu. Allah nasip ederse uçak motorları konusunda da aynı adımı atacağız." ifadelerini kullanmıştır (Foreks, 2021).

Soğuk Savaş'ın son yıllarında bölgede bulunan devletlerin füze sistemlerini geliştirmesi ve ABD'nin Irak'ı işgal etmesi sonrasında özellikle Suriye, İran ve Irak kaynaklı güvenlik endişesi yaşayan Türkiye, söz konusu füze tehdidini bertaraf etmek amacıyla her türlü girişimde bulunmuştur. Nitekim S-400 alımı bu girişimlerin sonucunda gerçekleştirilmiştir. S-400 alımı sonrasında Türkiye, ABD tarafından ekonomik ve askeri yaptırımlara maruz kalmıştır. NATO üyesi bir ülkenin Rusya ile yakınlaşmasından rahatsız olan ABD, silah pazarındaki hegemonyasını da kaybetmek istememiştir. Türkiye bu döneme kadar hava savunma sisteminin gerekli olduğu görevlerde ABD'den alınan F-16'ları ve MIM-23 Hawk hava savunma sistemini kullanmaktaydı. Söz konusu hava savunma sistemlerinin etkili bir şekilde kullanılabilmesi için Türkiye'nin 30'dan fazla radar sistemi, yedi farklı

bölgede Kontrol İhbar Merkezleri ve Birleştirilmiş Hava Harekât Merkezi (BHBM) bulunmaktadır (Mevlütöğlu, Korkmaz, 2017).

S-400'lerin toplam maliyetinin 2,5 milyar dolar olduğunu belirten Türkiye, söz konusu işbirliğinin geliştirilerek S-500 programında ortak üretim yapılabileceğini belirtmiştir. Bunun üzerine Ruslar “Türkiye'yi S-500 programına dâhil ederseniz Türk pazarının Rus savunma sanayiine açık olmasını ve yeni S-400 sözleşmelerinin de yapılmasını bekleyebilirsiniz” açıklamalarında bulunmuşlardır. Türkiye, Rus üretimi S-400 hava savunma sistemini temin ederek hava sahasının güvenliğini koruma altına almayı ve modern savunma sistemlerini envanterine dâhil ederek savunmasını güçlendirmeyi hedeflemiştir. Teknik özellikleri dikkate alındığında dünyadaki mevcut hava savunma sistemleri arasında en iyilerden birisi olan S-400, her türlü savaş, keşif, radar tespit ve taktik uçakları ile füzeler ve geliştirilmiş hava saldırı araçlarına karşı etkin bir savunma sağlayacak şekilde dizayn edilmiştir. S-400 hava savunma sisteminin, 40N6 füzesi ile 400 kilometre, 48N6 füzesi ile 250 kilometre, 9M96E2 füzesi ile 120 kilometre ve 9M96E füzesi ile ise 40 kilometrede bulunan hedefleri vurabilecek kapasiteye sahiptir. Hedefine 10 saniyeden az bir sürede reaksiyon gösterebilen S-400, hedefine saniyede 4,8 kilometre hızda füze göndermektedir (Anadolu Ajansı, 2017).

Diğer taraftan Türkiye, NATO üyesi bir ülke olduğundan dolayı radar sistemi NATO'nun radar sistemi ile uyumlu bir şekilde çalışmaktadır. Bunun dışında 1990'lı yıllara kadar Türkiye'nin füze tehdidine karşı herhangi bir güvenlik endişesi yaşamamış olması hava savunmasına yönelik ciddi bir çalışma yapılmamasında etkili olmuştur. Dünya genelinde devletler maruz kalmış olduğu tehditlere yönelik savunma sistemlerine yatırım yapmaktadırlar ve bu yatırımları kendilerine özgü disiplinler doğrultusunda şekillendirmektedirler. Bu nedenle Sovyetler Birliği Soğuk Savaşın devam ettiği yıllarda ABD'ye karşı uzun menzilli hava savunma sistemleri geliştirmiştir. Bunun sebebi, muhtemel bir nükleer savaşın meydana gelmesi halinde düşmanın karşı atağa geçme olanağını ortadan kaldırarak mutlak üstünlük sağlamaktır. Soğuk Savaş yıllarında devam eden karşılıklı denge arayışı günümüzde halen sürmektedir. Özellikle ABD tarafından gerçekleştirilen büyük yatırımların yanı sıra NATO'nun “Füze Kalkanı” projesi ile Rusya'nın etrafındaki devletlere erken uyarı radarı konuşlandırılmıştır. Bu kalkanda Türkiye'ye konuşlandırılan Kürecik radarı da bulunmaktadır. Böylelikle ABD, Rusya, İran ya da Çin tarafından fırlatılacak muhtemel bir füzenin derhal tespit edilerek imha edilmesini amaçlamıştır (Babazade, 2022).

S-400 hava savunma sistemi, mobilize özellikleri ile savunulan bölgede geniş bir alana yerleştirildiği takdirde her türlü tehlikeye karşı koruma sağlayabilecek yeteneğe sahiptir.

Farklı hava hedeflerine karşı etkin koruma sağlayan S-400'ler balistik füze saldırısı durumunda sınırlı olmakla birlikte etkin olabilmektedir. Aynı anda farklı 300 hedefi birden takip edebilen ve 36 farklı hedefe aynı anda füze fırlatabilen S-400, düşük görünürlüğe sahip ve radarlar tarafından tespit edilmesi zor olan F-22 ve F-35 savaş uçaklarını tespit etme noktasında ekstra radar ile donatıldığında etkinliğini artırabilmektedir. Tüm bu özellikleri dikkate alındığında S-400 hava savunma sistemi dünyadaki en iyi sistemlerden birisidir. Ancak Türkiye'nin bu sistemi Ruslar kadar iyi kullanamayacağı da bir gerçektir. Bunun sebebi ise hava savunması yapılırken erken uyarı radarları, tespit radarları ve erken ihbar ve komuta kontrol uçakları dâhil bütün sistemin gerektiğinde birbirleriyle senkronize olmuş ve hızlı bir şekilde çalışması gerektirdiğinden kaynaklanmaktadır (Kılıç, 2022).

NATO üyesi bir ülke olan Türkiye'nin tüm radar sistemleri NATO ile uyumlu olduğundan dolayı Rus yapımı bir sistem olan S-400 ile entegre edilmesi mümkün görülmemektedir. Zira dönemin Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar'ın S-400'lerin NATO sistemleriyle entegre edilmeyeceğine yönelik yapmış olduğu açıklama, S-400'lerin akıbeti ile ilgili soru işaretlerinin ve radar sistemleri ile desteklenmeyen ve tek başına çalışan bir hava savunma sisteminin ne kadar faydalı olabileceğine yönelik kaygıların artmasına sebep olmuştur. Dolayısıyla S-400 genel olarak çok etkin bir sistem olmasına rağmen Türkiye'nin uygulamada karşılaşacağı sınırlamalardan kaynaklı verimliliği azalmaktadır. Buna rağmen S-400 sistemini satın alan ilk NATO ülkesi olan Türkiye, gerek ABD'den gerekse NATO'dan ciddi tepkiler almıştır. NATO yetkilileri Türkiye'nin bu hamlesinin ittifaka ve müşterek savunmaya zarar vereceğini dile getirmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan ise söz konusu tepkilere karşılık: "Amerika'nın bu yaklaşımı kesinlikle bizi bağlamaz. Çünkü biz elimizdeki bu tür imkânların testini yapmayacağız da neyi yapacağız? Herhalde bunu kalkıp Amerika'ya soracak değiliz" ifadelerini kullanmıştır (BBC, 2020).

Bir NATO ülkesinin, NATO karşıtı olarak kabul edilen başka bir ülkeden hava savunma sistemi temin etmesini dahası bu sistemi kendi sistemi olan F-35 ile birlikte kullanmasını ABD kesinlikle uygun bulmamaktadır. ABD'li uzmanlar S-400 ile F-35'in birlikte kullanılmasının mümkün olmadığını dile getirmişlerdir. Teknik açıdan F-35 ile birlikte çalışacak olan S-400'ün IFF (Identification Friend or Foe) Dost Düşman Tanıma Sistemlerine F-35'in önemli bilgilerinin aktarılacak olması ve bakımlarının Ruslar tarafından yapılması durumunda F-35 savaş uçağına ait önemli bilgilerin Rusların eline geçmesinden endişe duyan ABD'li yetkililer, Türkiye'yi F-35 programından çıkaracaklarını belirtmiştir.

Nitekim Türkiye, 17 Temmuz 2019 tarihinde ABD'nin güvenlik endişeleri sebebiyle F-35 programından çıkarılmıştır (Kılıç, 2022).

ABD yetkililerinin endişelerine yönelik ortak bir komisyon kurulmasını ve sistem gözetimlerinin birlikte yapılmasını öneren Türkiye'nin bu önerisi ABD tarafından kabul edilmemiştir. ABD'nin bu net ve geri adım atmaz tavrının esas sebebinin güçlü bir devlet olarak caydırıcı olmak istemesinden kaynaklanmaktadır. Fakat Türkiye, geri adım atmayacağını sergilemiş olduğu kararlı duruş ile göstermiştir. Erdoğan'ın "S-400 konusunda işi bitirdik, geri dönüşümüz asla olamaz. Ruslarla anlaştık, ortak üretime gireceğiz, belki S-400'den sonra S-500'e gireceğiz." sözleri bu duruşun bir göstergesidir (Anadolu Ajansı, t.y). Türkiye, güvenliği bakımından gerçekten ihtiyaç duyduğu için S-400 almak istemiştir. ABD'nin tavrı karşısında vereceği bir taviz farklı tavizlerin verilmesini de beraberinde getirebileceğinden dolayı Türkiye, geri adım atmamıştır (Babazade, 2022).

3.1.2. F-35 Müşterek Taarruz Uçağı

Türk savunma sanayiinde en yüksek teknoloji ve bütçeli ortak üretim programı olan F-35 Müşterek Taarruz Uçağı, ABD tarafından geliştirilmiştir. ABD bu uçak sayesinde F-16, F-15, F-18 uçaklarının kabiliyetlerini tek bir uçakta birleştirerek mali yükünü hafifletmeyi hedeflemiştir. F-35'i müttefiklerine ihraç eden ABD, uçağın NATO birliklerinin ana vurucu hava aracı olması ile birlikte müttefikler arasındaki unsur farklılıklarından kurtularak müşterek harekâtlarda bulunabilmeyi amaçlamıştır. Ancak ABD'nin bu beklentilerini karşılayacak yeterli teknolojinin bulunmaması sebebiyle uçak geliştirilmeden Joint Advanced Strike Technology (JAST), beklentinin karşılanmasına yönelik teknolojinin geliştirilmesi üzerine çalışmalarda bulunmuştur. 1997'de Lockheed Martin ve Boeing'in tasarımda görevlendirilmesine müteakibin uçak geliştirilmeye başlanmıştır. Lockheed Martin tarafından geliştirilen X-35 prototipinin ABD Savunma Bakanlığı tarafından uygun görülmesinin ardından Lockheed Martin firması ana yüklenici olarak seçilmiştir. Diğer taraftan ABD'nin başka bir firması olan Northrop Grumman ile Birleşik Krallığı'n BAE Systems firması alt yüklenici olmuştur. Uçağın geliştirilmesine yönelik çalışmalar devam ederken ABD, uçağın üretimi ve satışında yer alacak biçimde birden fazla ülkeden oluşan bir iş birliği protokolü hazırlamıştır. Bu protokol kapsamında ABD, İngiltere, Kanada, İtalya, Türkiye, Hollanda, Danimarka, Danimarka ve Norveç F-35 uçağının geliştirilmesine yönelik sağlamış olduğu

destek ve kapasite oranında üretimden hak sahibi olmuşlardır. Bu ülkeler kendi aralarında bir sınıflandırmaya tabi tutulurken ABD, ana yüklenici ve aynı zamanda en büyük müşteri olması nedeniyle söz konusu sınıflandırmanın dışında tutulmuştur. ABD'nin yanı sıra uçağın geliştirilmesine 2.5 milyar dolarlık destek sağlayan Birleşik Krallık tek birinci seviye ortak olmuştur. Taraflardan İtalya 1 milyar dolar, Hollanda ise 800 milyon dolar sağlayarak ikinci seviye ortak olurlarken, 195 milyon dolar ile Türkiye, 160 milyon dolar ile Kanada, 144 milyon dolar ile Avustralya, 122 milyon dolar ile Norveç ve 110 milyon dolar ile Danimarka üçüncü seviye ortak olmuşlardır. Programa ortak olmayan ancak uçağın alıcısı olmak istediklerini dile getiren İsrail ve Singapur ise ABD tarafından müşteri olarak kabul edilmiştir (GAO, 2024).

F-35 uçağı 5. nesil savaş uçağının üretilmesi amacıyla geliştirilen yeni bir teknoloji ürünüdür. Mevcut savaş uçaklarından farklı olarak pek çok yeni özelliğı bulunan F-35'te 4. nesil uçaklarda uçağı harici olarak takılan elektro-optik hedefleme sistemleri uçağın dâhili bir parçası olarak bulunmaktadır. F-35'in önemli bir diğ er özelliğı, uçağın komuta-kontrol yeteneğinin bulunması dolayısıyla gökyüzündeki karargâh olmasıdır. Diğ er taraftan F-35'in ağ merkezli harp anlayışında kendini merkeze koyması, uçağı sahip olacak diğ er ülkelerin ABD'ye karşı veri gizliliğini korumasını güçleştirdiğ inden dolayı güvenlik zafiyeti oluşturmaktadır. Uçağın en çok gizli tutulmaya çalışılan özelliğı ise F-35'in radarlara yakalanmama ya da geç yakalanmasını sağlayan özelliğ idir. Bu özellik F-35'in düşmanın radarlarına girmeden ve karşı tarafın reaksiyon göstermeden görevi ifa edeceğ i varsayımına dayanmaktadır (Ermiş, 2021).

Türkiye bu proje ile 100 uçak alacağını beyan etmiş 30 uçak alımını uçağın üretilmeye başlaması ile netleştirmiştir. Bu uçaklar için gerekli eğitimlerin ABD tarafından verildiğı bir dönem Türkiye'nin Rus yapımı S-400 hava savunma sistemini alacağını duyurması ile birlikte ABD, Türkiye'ye yaptırım yapacağına yönelik uyarıda bulunmuştur. Bu uyarıya rağmen Türkiye'nin S-400 satın alması sonucu F-35 programından çıkartılarak kendisi için üretilmiş olan uçakları teslim alamamıştır. Buna rağmen F-35 programına ortak olan Türkiye, uçak üretiminde yer alarak teknolojik bilgi birikim açısından fayda sağlamış ve aşağıdaki ürünlerin üretiminde tedarikçi olmuştur: (Ermiş, 2022).

Tablo-3.1: F-35 Projesinde Türkiye'nin Ürettiği Ürünler

Firma	Ürün
TUSAŞ	Orta gövde Orta gövde kompozit parka Orta gövde metalik parka Pylon ve adoptör Hava alığı
Aselsan	Komüniskasyon, navigasyon ve tespit sistemine (CNI) ait ara aviyonik arayüz kontrol modülü (CAIC)
Kale Aero	Gövde ve kanat yapısal parçaları Kapı kilit mekanizmaları
Kale Pratt&Whitney	Muhtelif motor parçaları
Havelsan	LMRMS training IPT mühendislik desteği
AYESAŞ	PCD (Panaromic Cockpit Display) kartı Missile Remote Interface Unit kartı
Alp Havacılık	İniş takımı parçaları F135 rear hub F135 titanyum IBR - F135 NI IBR Yapısal parça Fren sistemi parçaları Yakıt pompası parçaları

3.1.3. Milli Muharip Uçak (KAAN) Projesi

Türk Silahlı Kuvvetlerinin esas vurucu gücü olan Hava Kuvvetlerinin bölgedeki üstün hava gücü olmasını hedefleyen Türkiye'nin havacılık alanında gerçekleştirmiş olduğu projeler son derece öneme haizdir. Nitekim KAAN Projesi, Türk Savunma Sanayii açısından en

önemli projelerden biri olmuştur. Hava Kuvvetleri Komutanlığının envanterinde bulunan ve 2030'lu yıllar itibari ile kullanım dışı bırakılması planlanan F-16 savaş uçaklarının yerine Milli Muharip Uçak'ın getirilmesi planlanmaktadır. Milli Muharip Uçak hem Hava Kuvvetleri'ne hem de teknolojik ilerleme bakımından Türk Savunma Sanayiine sağlayacağı katkı sebebiyle çok büyük bir öneme sahiptir.

F-16'ların yerine yerli kaynaklar ile üretilecek ve bu üretimi gerçekleştirecek nitelikli insan gücü ile teknolojik altyapının teşkil edilmesi maksadıyla yürütülen KAAN Geliştirilmesi Projesi'nin ana yüklenicisi TUSAŞ olmuştur. Proje dâhilinde beşinci nesil bir uçakta bulunması gerekli özelliklerin üretiminde yetenek kazanacak olan Türkiye, ABD, Rusya ve Çin gibi söz konusu yeteneğe sahip ve yeni nesil uçak üretebilen münhasır devletlerden biri olacaktır. KAAN'ın Türk Hava Kuvvetleri Komutanlığının envanterindeki diğer unsurlar ile müşterek hareket edebileceği ve 2070'li yıllara kadar Türk Silahlı Kuvvetlerinin ihtiyaçları doğrultusunda kullanılabileceği öngörülmektedir. KAAN Geliştirilmesi Projesi kapsamında 2016 yılında SSB, ana yüklenici TUSAŞ ve projede yer alan diğer birimler arasında sözleşme imzalanmıştır. Çalışmaların sürdürüldüğü ön tasarım süreci içerisinde uçağın tasarımı, mühendisliği, altyapı ve sertifikasyon aşamasının geliştirilmesi ve muharip uçak üretiminde yetenek kazanımı hedeflenmektedir. KAAN'ın bilgisayar sistemi TÜBİTAK Bilişim ve Bilgi Güvenliği İleri Teknolojiler Araştırma Merkezi tarafından üretilmiştir. Yüksek hızda iletişim imkânı sağlayan aviyonik bilgisayar sistemi, haberleşme, seyrüsefer, AESA radar, elektronik harp, elektro-optik hedefleme ve silah sistemlerinin yönetim fonksiyonunu uygulamaktadır. Bu sayede pilotun iş yükü azalmaktadır. Projenin ana yüklenicisi TUSAŞ, KAAN'ın tasarımı, üretimi ve bakımı gibi her türlü alanda mümkün mertebe yerli kaynakların kullanımına özen göstermektedir (TUSAŞ Motor Sanayii A.Ş., t.y).

Hava-hava ve hava-yer harekâtlarına uygun şekilde tasarlanan KAAN, üstün hayatta kalma ve güçlü savaş yeteneği ile Türk Havacılık Uzay Sanayii'nin en önemli projelerinden biridir. KAAN'ın bu önemi üstün hava hâkimiyeti, muharebe menzili, vuruş kabiliyeti, yapay zekâ ve nöral ağ ile artırılmış muharebe gücü gibi özelliklerinden kaynaklanmaktadır. İHA ve SİHA'ları sevk ve idare edebilecek şekilde tasarlanan KAAN, bu özelliği ile komuta-kontrol uçağı olarak da değerlendirilebilmektedir. Türkiye'nin ilk yerli savaş uçağı olan KAAN'da, 5. nesil bir savaş uçağında bulunan tüm özellikler bulunmaktadır. Ön kokpit, orta gövde, kanatlar ve kuyruk olmak üzere dört ana bölümden oluşan MMU KAAN projesi, farklı muharebe şartlarında farklı ihtiyaçlara karşılayacak şekilde tasarlanmıştır. İlk uçuşunu 21

Şubat 2024 tarihinde Ankara’da gerçekleştiren KAAN, 8.000 feet irtifada 230 knot hız ile 13 dakika semalarda kalmıştır (Eygün, 2024).

3.1.4. HÜRKUŞ

2013 yılında Savunma Sanayii Komitesinin yapmış olduğu toplantıda Silahlı Kuvvetlerin ihtiyaç duyduğu eğitim uçaklarının seri üretimini gerçekleştirmek maksadıyla TUSAŞ ile görüşmeler başlatılmıştır. Yapılan görüşmeler neticesinde HÜRKUŞ-B anlaşması imzalanmıştır. Alçak kanatlı, tek bir motora sahip ve tandem oturma düzeni ile tasarlanan HÜRKUŞ, eğitim ve hava desteği görevlerini ifa etmek maksadıyla geliştirilmiştir ve 15 adet üretilmiştir. Ortalama 1500 uçuş gerçekleştiren uçaklar 3.200 saat gökyüzünde kalarak 35.500 irtifaya ulaşmıştır. Yapılan uçuşlarda pek çok önemli testler gerçekleştirilerek uçağın 356 knot sürat ve -2,5/+7g aralığındaki dayanımlara karşın mukavemeti bulunduğu belirtilmiştir. Uçak üzerinde gerçekleştirilen testler sonucunda edinilen gözlemler Avrupa Havacılık Emniyeti Ajansı (EASA) ve Sivil Havacılık Genel Müdürlüğüne gönderilmiştir. Nihayetinde 2016 yılında "TT32 Uçak Tip Sertifikası" ve "EASA Geçerli Kılınan Tip Sertifikası" alan HÜRKUŞ, Türk havacılık tarihinde Avrupa Sivil Havacılık Otoritesi'nden ilk kez tip sertifikası almayı başaran Türk uçağı olmuştur (TUSAŞ Motor Sanayii A.Ş., (t.y)).

3.1.5. A400M Nakliye Uçağı

1980’li yıllardan itibaren yeni nesil askeri nakliye uçağı projeleri yapılmaya başlanmıştır. Bu kapsamda 12 Kasım 1996 tarihinde Fransa, Almanya, İtalya ve İngiltere tarafından Ortak Silahlanma İşbirliği Teşkilatı (OCCAR) kurulmuştur. OCCAR, üye devletler arasında silahlanmaya yönelik işbirliği ve verimliliği artırmayı ve maliyetleri mümkün olduğunca azaltmayı amaçlamıştır. 2003 yılında taktik ve stratejik bir hava aracı olan A400M uçağı için çalışmaların başlatılması ile İspanya, Belçika ve Türkiye OCCAR’a katılarak programa ortak olmuşlardır. A400M, alıcı ülkelerin ihtiyaçlarını karşılamak maksadıyla yeni teknolojiler ile donatılmış büyük bir nakliye uçağıdır. 2003 yılında başlayan A400M programı dâhilinde katılımcı devletler toplamda 170 adet uçak tedarik edilmesini talep etmiştir.

Bunlardan Almanya 53, Fransa 50, İspanya 27, Türkiye 10, İngiltere 22, Belçika 7, Belçika ise 1 adet A400M istemiştir. A400M, diğer hava nakliye araçlarına sığdırılamayan ağır zırhlı araçları, helikopterleri ve büyük yükleri uzun mesafelerde yüksek hızda taşıma kabiliyetine sahiptir (OCCAR, t.y).

Projenin ana yüklenicisi Airbus Military olmuş ve ortaklara alacakları uçak miktarı ve teknolojik kapasiteleri oranında üretimde iş payı yüklenmiştir. 10 adet uçak sipariş eden Türkiye'den TUSAŞ alt yüklenici olarak görev almıştır. TUSAŞ, ön ve orta gövdesi, kuyruk konisi, arka gövde üst paneli, kanatçıklar, sürat frenleri, paraşütçü ve acil çıkış kapıları, tüm gövde kablo donanımı, su/atık sistemlerinin tasarım ve imalatı, iç ve dış aydınlatma sistemleri gibi projenin %7'lik bir bölümünü kapsayan iş payını almıştır. Söz konusu iş payı 1.33 milyar Euro değerindedir (TUSAŞ Motor Sanayii A.Ş., t.y).

A400M programı, Türk savunma sanayii açısından ilk kez modern bir uçağın lisans altında üretiminden ziyade tasarımında yer alınması bakımından önemlidir. Airbus Military gibi askeri havacılıkta dünyadaki en büyük firmalardan biri ile ortak olan TUSAŞ, tasarım, üretim ve proje yönetiminde bulunma fırsatı bulduğu bu projede yurtdışına göndermiş olduğu ekiplerin yetişmesi ile birlikte nitelikli insan gücüne sahip olma fırsatı bulmuştur. İlk uçuşunu 2009'da gerçekleştiren A400M, 37 ton yük taşıyabilen, tam yüklü 3300 km menzili olan, tek seferde 116 asker veya 2 taarruz helikopteri ya da 6 metrelik bir kamyonu taşıyabilen çok fonksiyonlu bir nakliye uçağıdır (Airbus, t.y).

A400M uçağını 2014 yılında teslim alan Türkiye, uçağı Libya'da, Somali'de, Katar'da gerek askeri gerekse insani amaçlar doğrultusunda sık sık kullanmıştır. Aynı zamanda Türkiye, uçağı Covid-19 döneminde ve Afganistan'da da insanların tahliye edilmesinde kullanmıştır. Bu proje sayesinde çok uluslu bir havacılık projesinde yer alan Türkiye, uçağın tasarımından üretimine kadar pek çok alanda çalışmalar yürüterek gerek Türk savunma sanayiinin gerek Türk Silahlı Kuvvetlerinin yeteneklerini geliştirme bakımından ciddi fayda sağlamıştır (Ermiş, 2022).

3.1.6. T-129 ATAK Taarruz ve Taktik Keşif Helikopteri

Ortak üretim projesi olan T-129 Atak Projesi, 1996 yılında başlatılmıştır. 1998 yılında yapılan ihale ile ABD'nin Bell Textron firması uygun görülmüştür. Ancak Bell Textron,

yapılan görüşmeler neticesindeki memnuniyetsizliklerinden dolayı projeden çekilme kararı almıştır. İhalenin iptal edilmesi ile birlikte terörle mücadele operasyonlarında sıklıkla kullanmış olduğu helikopterlerin sayıca yetersiz olması, ihtiyacını karşılayacak özelliklere sahip olmaması ve epeyce eskimiş olmaları nedeniyle Türkiye, ABD'den AH-1W helikopterlerinden istemiştir. Ancak ABD Türkiye'nin bu isteğini geri çevirmiştir. Bu nedenle taarruz helikopteri ihtiyacını gideremeyen Türkiye, bu dönemde terörle mücadelede ciddi sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. 2004 yılına gelindiğinde söz konusu proje ATAK II adı altında tekrar başlatılmıştır. 2007 yılında İtalyan-İngiliz ortaklığındaki Agusta-Westland firmasının üretimi olan A-129 helikopterinin Türkiye'nin ihtiyaçları doğrultusunda geliştirilmesine karar verilmiştir. Projede TAİ ana yüklenici, Agusta-Westland ise alt yüklenici olmuştur. Projenin lisans altından üretim değil ortak üretim projesi olarak kabul edilmesinin sebebi, helikopterde Türkiye'nin ihtiyaçlarına yönelik yapılacak değişikliklerin bulunmasıdır. Türkiye'nin terörle mücadele operasyonlarında helikopterin kullanılacağı coğrafyanın özellikleri gereği yüksek irtifada görev alabilmesi amacıyla helikopterde, ABD üretimi olan LHTEC T800 motoru ve kuyruk palleri kullanılmıştır. Milli görev bilgisayarı ve yerli mühimmatların entegre edildiği helikopter, İtalyan gövde, Amerikan motoru ve baş topu ile donatılmış T-129 haline gelmiştir (Ermiş, 2022).

Tandem isimli iki pilotun her ikisinin çevresel görüşe sahip olduğu ve aynı zamanda arkalı önlü oturma imkanı sağlayan kokpit tasarımı ile T129 Helikopterinde, tekerlekli iniş takımları, kuvvetli bir manevra yeteneğine sahip beş palli rotor sistemi ve iki palli kuyruk sistemi ile bekayı arttıracak turbo şaft motoru bulunmaktadır. Yüksek performans ve manevra yeteneği bulunan T129, farklı muharebe sahalarında üstün bir hareket serbestisi sağlamaktadır. 360 derece döneabilen Gündüz ve Gece Görüntüleme Sistemi ile donatılmış olan helikopter, 20 km'ye kadar olan hedefleri tespit edebilme ve 10 km'ye kadar olan hedefleri teşhis edebilme kabiliyetine sahiptir. T129 ATAK Helikopterinin sahip olduğu yüksek takip özelliği ile hedef tespit ve silah sisteminin direkt olarak pilotun bakış hattına gelmesi imkânına sahiptir. Farklı görev şartlarına adapte olabilecek şekilde tasarlanan T129, UMTAS Anti- Tank Füzesi, CİRİT Lazer Güdümlü Füzesi ve STINGER Hava Füzesine sahiptir (Savunma Sanayii Başkanlığı, t.y).

3.1.7. T-70 Genel Maksat Helikopteri

T-70 Projesi, TUSAŞ'ın ana yüklenici, Sikorsky, ASELSAN, TEI ve Alp Havacılık'ın alt yüklenici olduğu bir projedir. Amerikan Sikorsky Aircraft firmasının S70i Helikopteri temel alınarak Türkiye'nin lisans altında üretimini gerçekleştirdiği proje ile 2014 yılında Kara ve Hava Kuvvetleri, Jandarma ve Emniyet güçlerinin kullanması maksadıyla 109 tane T70 Genel Maksat Helikopteri temin edilecektir. Ana yüklenici olan TUSAŞ, tüm ana parçaların üretimini yapmış ve montaj ve test işlemlerini üstlenmiştir. Diğer taraftan alt yüklenici olan ASELSAN, aviyonik geliştirme ve entegre etme ve Sikorsky firması ile beraber kokpit tasarımını üstlenirken TEI, T700 motor üretimini üstlenmiştir. 2022 yılında ilk teslimatı yapılan proje ile Ocak 2024 itibariyle 14 helikopter teslim edilmiş 9 helikopterin üretim süreci, 19 helikopterin ise montaj işlemleri devam etmektedir (TUSAŞ Motor Sanayii A.Ş., t.y).

Türkiye'nin genel maksat helikopter ihtiyacını karşılayan ve Türk savunma sanayii için önemli bir yere sahip olan proje ile Türkiye, ilk kez bir projede bütün üretimi, montajı ve testi gerçekleştirmiştir. Türkiye, fikir haklarının kendisinde olmadığı bir helikopterin üretiminden kazanabileceği en yüksek faydayı kazanmıştır. Ambulans, Arama-Kurtarma, Kargo ve Yangın Söndürme gibi çok çeşitli alanlarda kullanılabilen T70 Helikopteri, milli helikopter üretimi gerçekleştirilmeden elde edilebilecek en yüksek endüstriyel kademeyi oluşturmaktadır. Nitekim 2021 yılında TEİ Genel Müdürü olan Mahmut Akşit, helikopter için üretmiş oldukları T700-TEI-701D motorunda %50 oranında yerli kaynakların kullanıldığını ve bu oranın %60'lara çıkarılmasını hedeflediklerini ifade etmiştir. Aynı zamanda Akşit, elde ettikleri yetenekler dâhilinde sadece motoru üretmek ile yetinmediklerini, T700 motorunun dünyadaki onarım merkezlerinden biri olduklarını vurgulamıştır (Anadolu Ajansı, 2022).

3.1.8. MİLGEM

Türkiye'nin dış politikadaki vizyoner tutumu ile birlikte tehdit algılamalarında artış meydana gelmiş ve farklı bölgelerde farklı mücadele ortamları ortaya çıkmıştır. Türkiye'nin bulunduğu jeopolitik konum ve tarihi bağları, birbirinden farklı bölgelerde faaliyetlerde bulunması sonucunu doğurmuştur. Akdeniz, Karadeniz ve Ege Denizi ile çevrili olan

Türkiye'nin güvenliğini temin etmek için denizlerin etkin bir şekilde kullanılması gerektiği, dolayısıyla Deniz Kuvvetleri'nin öneminin arttığı görülmektedir. Deniz Kuvvetlerinin söz konusu etkinliği sağlamak ve hem iç denizlerde hem de uzak bölgelerde faaliyet gösterebilmesi için envanterde çok yönlü gemilerin bulunması gerekmektedir.

1947 yılında başlayıp 1980'li yıllarda ilişkilerin bozulmasına kadar geçen süreçte Türkiye, deniz kuvvetlerine yönelik ihtiyaçlarını ABD'den alınan ya da hibe edilen gemiler vasıtasıyla karşılamıştır. İki ülke arasındaki ilişkilerin bozulmaya başlaması ile birlikte TCG Berk/TCG Peyk gemileri yapılmaya başlanmıştır. Ancak Türkiye, uzun yıllar boyunca ABD'nin kullanım dışına çıkardığı ve teknolojik açıdan 20-30 yıl geride kalmış gemilerini kullanmıştır. Savaş gemisi üretimi için gerekli yeteneklerin kazanılması maksadıyla atılan ilk adım, gemilerin ağır bakımlarının yurt içinde yapılmaya başlanmasıdır. Daha sonra 1963 yılında TCG Koçhisar Gölcük Tersanesinde üretilmeye başlanmıştır. Ancak bu faaliyetler gemilerin yalnızca montaj işlemlerinin gerçekleştirilmesi sebebiyle yerli üretim kapsamında değerlendirilememektedir. Ancak lisans altında dahi olsa üretimin gerçekleştirilmiş olması, Türkiye'nin gemi üretimi yapabilecek potansiyele sahip olduğunun anlaşılması bakımından önemlidir. Milli savaş yönetim sistemi GENESİS'in geliştirilmesi ile Yavuz ve Barbaros gemilerinin lisans altında üretiminin 350-450 milyon dolar civarında olması Türkiye'de Denizaltı Savunma Harbi ve Keşif Karakol Gemisi (MİLGEM) Projesinin başlatılmasına vesile olmuştur. Söz konusu maliyetin düşük olması Türkiye'nin milli savaş gemisi üretme motivasyonunu perçinlemiştir. Türkiye'nin lisans altında yapmış olduğu üretimlerde kendi ihtiyaçlarına yönelik değişiklikler yapması hususunda karşılaştığı güçlükler ve firmanın çıkarmış olduğu ek ödemeler neticesinde maliyetin ciddi şekilde artması sonucunda 1994 yılında MİLGEM Projesinin hayata geçirilmesi planlanmıştır (Örnek, 2016).

Savunma Sanayii Başkanlığı (SSB) ile Savunma Teknolojileri Mühendislik ve Ticaret A.Ş. (STM) arasında 2006 yılında sözleşme imzalanması ile birlikte MİLGEM Projesi hayata geçirilmiştir. Sözleşme, Prototip Gemi hususunda duyulan ihtiyaçlar doğrultusunda 2007 yılında yenilenmiştir. MİLGEM Projesi'nin 2. gemisini de kapsayan MİLGEM Sözleşmesi 2009'da yenilenmiş ve 2014 yılında 3. ve 4. Gemiler sözleşmeye dâhil edilmiştir. SSB ve Deniz Kuvvetleri Komutanlığının kararlılığı ile gerçekleştirilen ve yerli kaynakların mümkün olduğunca kullanıldığı MİLGEM Projesi, Türk savunma sanayiinin gerçekleştirdiği önemli projelerinden biri olmuştur. Bu proje ile Türkiye'de ilk kez modern teknoloji ve yüksek standarda sahip karmaşık bir savaş gemisinin tasarımı ve entegrasi yerli savunma sanayiinin katkıları ile gerçekleştirilmiştir. %70-80 dolaylarında yerli savunma sanayii tarafından

gerçekleştirilen projenin amacı, stealth teknolojisi ile tasarlanmış denizaltı savunma ve açık denizlerde karakol görevlerini yürüten milli bir savaş gemisinin geliştirilmesi olmuştur. Başlangıçta yabancı bir tasarımın Türkiye’de üretilmesi planlanmış ancak 2004 yılında İstanbul Tersanesi’nde MİLGEM proje ofisi açılmış ve tasarımdan üretime kadar her alanda maksimum yerliliğe ulaşılmış milli bir gemi projesinin başlatılması hususunda mutabık kalınmıştır. Söz konusu değişiklik Türkiye’de geminin birçok sürecini gerçekleştirebilecek büyüklükte denizcilik firması olmamasından kaynaklanmıştır. Bu nedenle klasik tedarik modelinin dışına çıkılarak geminin üretim maliyeti SSDF bütçesi tarafından karşılanmıştır. Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, Savunma Sanayi Müsteşarlığı ile birlikte ana yüklenici, STM ise malzeme tedarikçisi olmuştur. Geminin üretiminde kullanılacak malzemelerin üretiminden çizimine kadar her türlü çalışmayı kapsayan MİLGEM projesi, özgün yapısıyla Türk savunma sanayiinin dönüm noktalarından birisidir (STM, t.y).

TCG HEYBELİADA 2011’de, TCG BÜYÜKADA 2013’te TCG BURGAZADA 2018’de tarihinde, TCG KINALIADA ise 2019’dan itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Üretimi gerçekleştirilen her gemide yerlilik oranı artış göstermiştir. Diğer taraftan MİLGEM, Pakistan ve Ukrayna’ya da ihraç edilerek başarısını gözler önüne sermiştir. 1947 yılında başlayıp 1980’li yıllara kadar deniz kuvvetlerine yönelik ihtiyaçlarını dış alımlarla karşılayan Türkiye, söz konusu alımlarda karşılaşmış olduğu zorluklar neticesinde kısa bir zamanda tüketiciden üretici konumuna yükselmiştir.

3.1.9. TCG ANADOLU

Türkiye, 1990’lı yıllardan beri var olan çıkarma gemisi ihtiyacına yönelik 2007 yılında bilgi istek dokümanı yayınlamıştır. Bu dokümana cevap veren 31 firma yaklaşık 2 yıl süre ile değerlendirilmiştir. Yapılan değerlendirmeler sonucunda 2010 yılında yerli yedi firmaya teklif çağrı dosyası yayınlanmış ve üç firma cevap vermiştir. Bunlardan Koç Holding iştiraki RMK Marine İngiliz BAE Systems ile tasarlamış olduğu LHD, Kaptanoğlu Holding iştiraki Desan Tersanesi Çinli Yuzhao Sınıfı LPD ve Turkon Holding iştiraki Sedef Tersanesi İspanyol Navantia Tersanesi üretimi Juan Carlos I’i baz alan LHD’yi Savunma Sanayii Müsteşarlığına sunmuşlardır. Teklifleri değerlendiren SSM, 01 Haziran 2015 tarihinde Sedef Tersanesi ile sözleşme imzalamıştır. (L-400) TCG ANADOLU ismini alan amfibi gemisi, (L-61) Juan

Carlos-I amfibi gemisini temel almış olsa da Türk donanmasının ihtiyaçları doğrultusunda geliştirilmiştir (Bilgen, 2024).

Amfibi harekât ve muharip olmayanların tahliyesini gerçekleştirebilen aynı zamanda doğal afetlerde yardım ulaştırma ve hastane gemisi olarak kullanılabilen TCG ANADOLU, bir amfibi taburla desteğe ihtiyaç duymaksızın muharebe için gerekli olan araçları harekât bölgesine ulaştırma, havuzunda bulunan çıkarma araçları ile çıkarma harekâtı gerçekleştirme, üzerinde bulunan uçuş güvertesi sayesinde helikopter ve İHA operasyonlarına imkân sağlayabilen yeteneklere sahiptir. 30 yatak kapasitesine sahip bir hastane gemisi olma özelliği taşıyan TCG ANADOLU'da ameliyathane, röntgen cihazı, diş tedavi birimleri ve yoğun bakım ünitesi bulunmaktadır. 27,436 ton ağırlığa ve 231 metre uzunluğa sahip olan TCG ANADOLU, Türk Silahlı Kuvvetleri envanterinde bulunan en büyük deniz aracıdır (Savunma Sanayii Başkanlığı, t.y).

3.1.10. İnsansız Hava Araçları

İnsansız Hava Aracı (İHA); içinde pilot bulunmayan, yalnızca göreve yönelik teçhizat taşıyan ve uzaktan kumanda ile hareket ettirilen bir uçaktır. Dünya genelinde ordular için yetiştirilmesi en zor ve maliyetli personel kesimi pilotlar olduğundan dolayı karşı karşıya kalınacak muhtemel bir zayıfta hem hava aracının hem de yetiştirilmiş pilotun kaybedilmesi ordular ve bu orduların mensubu olduğu devletler açısından büyük bir maddi kayba neden olmaktadır. Bu nedenle İnsansız Hava Araçları kullanım kolaylığı bakımından ordular tarafından oldukça cazip karşılanmaktadır. Nitekim İHA'lar pek çok harekâta düşman unsurlarına karşı üstünlük kurulmasında önemli rol oynamışlardır. İHA teknolojisinin Türkiye'deki gelişimi askeri kullanıma yönelik kendisini göstermiştir. Türk Silahlı Kuvvetlerinin kullandığı ilk İHA, 1989 yılında Meggitt firmasınca üretilen Banshee sistemi olmuştur (Türk Hava Kurumu, t.y).

1990'lı yıllarda artış gösteren terör olayları ve akabinde başlatılan terörle mücadele operasyonları engebeli arazilerde gerçekleştirildiğinden dolayı Silahlı Kuvvetlerin bölgede güçlükler yaşamasına sebep olmuştur. Bu güçlüklerin ortadan kaldırılmasına yönelik insansız hava aracı ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu nedenle Türkiye, ihtiyaçların derhal giderilebilmesi amacıyla dış alımlar yapmış aynı zamanda İHA geliştirme çalışmalarını sürdürmüştür. Bu

kapsamda Türkiye’de ilk kez İHA üretmek maksadıyla geliştirilen İHA-X1 Şahit projesi 1990 yılının Mart ayında TUSAŞ tarafından başlatılmıştır. Ancak proje kapsamında iki adet X1-Şahit üretilmesine ve başarıyla uçurulmuş olmasına rağmen bütçedeki problemler nedeniyle seri üretime geçilememiş ve böylelikle proje son bulmuştur. İhtiyaç duyulması sebebiyle 1993 yılında Almanya tarafından 5 tane CL-89 İHA’sı Türkiye’ye hibe edilmiş ancak yedek parça ve kırımlar sebebiyle kullanılamamıştır. ABD’den 1993 yılında alınan GNAT-750 ise Türkiye’nin ilk büyük İHA tedariki olmuştur ve bu İHA’lar Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından 1994-1998 yılları arasında gerçekleştirilen görevlerde aktif şekilde kullanılmıştır. TSK’nin ihtiyaçlarının dış tedarik yoluyla giderilmesine müteakiben yerli İHA üretmek maksadıyla İHA geliştirme çalışmaları başlatılmıştır. Nitekim TUSAŞ farklı amaçlara yönelik çeşitli insansız hava aracı üretmiştir. Ancak bu İHA’lar Türkiye’nin terörle mücadele operasyonlarındaki ihtiyaçlarını karşılayamadığından dolayı İsrail’den 2005 ve 2007 yıllarında İHA kiralanmış, 2008 yılında ise 188 milyon dolar değerinde İHA alımı için açılan ihaleyi İsrail’in IAI firması kazanmış akabinde on adet İHA satın alınmıştır. Ancak Mavi Marmara saldırıları sonrasında iki ülke arasındaki ilişkiler bozulmaya başlamıştır ve İsrail bu gerginlikten dolayı Türkiye’ye satmış olduğu İHA’ların kullanımına yönelik göndermiş olduğu eğitici personeli geri çağırmıştır. Söz konusu İHA’lar yaşanan arızalar ve bakımına yönelik problemler nedeniyle etkin bir şekilde kullanılamadığından dolayı Türkiye, İHA ihtiyacını karşılamak için yerli imkânlarla yönelmiştir (Ateş, 2021).

Türkiye’nin yerli İHA üretimi noktasındaki kararlılığı neticesinde 2007 yılında Bayraktar Mini, Baykar tarafından üretilmiştir. Bayraktar Mini 2012’de Katar’a ihraç edilerek yurt dışına ihraç edilen ilk yerli İHA olmuştur. Sonraki yıllarda yine aynı firma tarafından Malazgirt ve Bayraktar TB2 üretimi gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte 2010-2014 yıllarında üretimi gerçekleştirilen ANKA ve Bayraktar TB2 insansız hava araçları sayesinde TSK’nin İHA ihtiyacı giderilmeye başlanmıştır. Özellikle güçlü sistemler ile donatılan Bayraktar TB2, Suriye’de gerçekleştirilen harekâtlarda aktif bir şekilde kullanılarak TSK’ye kolaylıklar sağlamıştır. İHA üretiminde oldukça ileri bir seviyeye ulaşan Türkiye, ihracat potansiyeline sahip bir ülke haline gelmiştir (Türk Hava Kurumu, t.y).

3.1.11. Altay Ana Muharebe Tankı

Kurtuluş Savaşında 5. Süvari Kolordu Komutanı olan Fahrettin Altay'ın ismini alan Altay Tankı, Türkiye'nin savunma sanayiine yönelik gerçekleştirmiş olduğu en önemli projelerden biridir. OTOKAR firmasının ana yüklenici seçilmesiyle birlikte 2008 yılında sözleşme imzalanmıştır. OTOKAR'ın geliştirmiş olduğu tankın mülkiyeti devlete ait olup bu projeye yönelik 500 milyon dolar bütçe ayrılmıştır. Ana yüklenici olan OTOKAR'ın yanı sıra tankın geliştirilmesine yönelik pek çok alt yüklenici ile anlaşma yapılmıştır. Bu kapsamda tankın namlusunu geliştirmesi için MKEK ile yüksek seviyede koruma ve dayanıklılık sağlayacak bir zırh geliştirmesi için ROKETSAN ile kullanıcı personele kısıtlı görüş şartlarında uzak mesafelerden hedefin tespitinde atış kabiliyeti kazandıran atış kontrol sistemleri için ASELSAN ile tankın paletleri ve askı donanımları için Arifiye Tank Palet Fabrikası ile motor için Alman MTU firması ile anlaşılmıştır (Savunma Sanayii Başkanlığı, t.y).

Altay'ın geliştirilmesine müteakiben seri üretim aşamasına geçmek maksadıyla çalışmalar başlatılmıştır. OTOKAR firmasının yapmış olduğu teklifin çok yüksek olmasından dolayı SSM, bir yandan BMC diğer taraftan FNSS firmaları ile müzakerelere başlamıştır. Sonuç olarak en düşük teklifi yapan BMC firması ile anlaşmaya varılarak 2018 yılında sözleşme imzalanmıştır. %49,9 Katar ortaklığında bulunan BMC firmasının daha önce paletli araç üretiminde tecrübesinin olmaması nedeniyle firma, tank üretimi için gerekli olan alt yapının oluşturulmasına yönelik devlet teşvikinden faydalanmıştır. Esasen seri üretimin 2020 yılında başlatılması planlanırken Alman MTU firmasının motor ve transmisyonların ihracatında sergilemiş olduğu olumsuz tutum sebebiyle proje durdurulmuştur. Alman firmasının bu tutumu 2022 yılına değin devam ettiğinden dolayı hem yerli motor ve transmisyon üretimi için hem de ihracat yapabilecek farklı firmalar bulmak için çalışmalar yürütülse de bu çalışmalar farklı nedenlerle başarıya ulaşamamıştır. Türkiye motor ve transmisyon alımı noktasında Almanya tarafından bir nevi ambargoya maruz kalmıştır (Ermiş, 2022).

Cumhurbaşkanı Erdoğan, 2023 yılı Mayıs ayında *"2 adet yeni Altay tankımızı testlerini gerçekleştirmek üzere ordumuza ve güç grubunu yapacak firmaya teslim ediyoruz. Yeni Altayların testlerini tamamladıktan sonra inşallah 2025 yılından itibaren proje ortaklarımızla birlikte seri üretime başlıyoruz"* açıklamasında bulunmuştur. BMC Savunma

Genel Müdürü Mehmet Karaaslan: “2023 yılı içinde 2 prototipi TSK’ye teslim edeceğiz. Aslında bunlara prototip demek de çok doğru değil. Bunlar TSK’ya vereceğimiz ilk 100’lük teslimatın ilk iki tankı da diyebiliriz. Bunlar TSK tarafından arazi koşullarında test edilecek. İlk verdiğimiz prototiplerin TSK denemeleri 3 yıldan fazla sürmüştü ama bu o kadar sürmeyecektir. Onay geldikten sonra da ilk partinin geri kalan 98 tankını vereceğiz” ifadelerini kullanmıştır (Şahin, 2022).

Yerli motor geliştirilene kadar Güney Kore ile yapılan işbirliği sonucunda tankın seri üretiminde Hyundai Doosan üretimi DV27K dizel motoru ve SNT Dynamics üretimi EST15K şanzımanın kullanılmasına karar verilmiştir. Savunma Sanayii Başkanı İsmail Demir: “Kore’den temin edilen güç gurubunun teslim edilmesinin ardından BMC tarafından geliştirilme faaliyetleri süren Altay tankına monte edildi ve güç gurubunun performans testlerine başlandı. Güç gurubu üzerinde bazı değişiklikler yapmamız gerekiyor. Tedarik anlaşması imzalanır imzalanmaz Altay tanklarının seri üretimine önümüzdeki yıldan itibaren başlamayı planlıyoruz” ifadelerini kullanmıştır (Savunma Sanayist, 2022).

Altay tankının üretim aşamasında motor ve transmisyon gibi temel alt sistemlerde yabancı bir firmaya olan bağımlılık aynı zamanda o firmanın bulunduğu devlete de bağımlılık yaratmaktadır. Savunma sanayiine yönelik üretilen ürünler, bu üretimi yapan devletin jeostratejik özellikleri dikkate alınarak üretildiğinden dolayı önemli alt sistemlerin farklı devletlerden temin edilmesi durumunda benzer şartlara uygun ürün bulmak oldukça güçleşmektedir. Diğer taraftan tankın tasarım aşamasında motor ve transmisyon alt sistemlerinin ihracatında problem yaratmayan Almanya, seri üretim aşamasına geçildiğinde söz konusu sistemlerin ihracatını yapmayarak kendi çıkarları doğrultusunda dış politika benimsemiştir. Bu durum devletlerin dış politika kararlarının savunma sanayiini nasıl etkilediğini göstermektedir. Büyük teknolojik yatırımları gerektiren motor, transmisyon ya da radar gibi daha çok büyük güçler tarafından geliştirilen ürünlerin süper güç olmayan devletler tarafından uzun yıllar boyunca geliştirilmeye çalışılması zaman ve maliyet açısından tercih edilir bir durum değildir. Aksi halde sınırlı kaynakları olan bir devletin bu kaynaklarını verimli şekilde kullanamaması durumu ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle söz konusu alt sistemlere kullanım ihtiyacı duyan devletlerin bu sistemlerin temini noktasında tek bir devlete bağımlı kalmayacağı tasarımlara yönelmesi ya da bu sistemlerin üretiminde uzmanlaşması gerekmektedir. Böyle bir uzmanlaşma sonucunda söz konusu devlet bir yandan dışa bağımlılığını ortadan kaldırırken diğer taraftan bu durumu dış politikasında güçlü bir araç olarak kullanabilecektir. Nitekim Almanya’nın kendi çıkarları doğrultusunda Türkiye’ye

yönelik uygulamış olduğu dış politika değişikliği bu duruma örnek olarak gösterilebilir (Ermiş, 2022).

3.2. Suriye İç Savaşının Türk Savunma Sanayii Üzerindeki Etkisi

Arap Baharı etkisiyle Tunus, Libya ve Mısır'ın ardından 2011 yılında Suriye'de de olaylar meydana gelmeye başlamıştır. Protesto ve çeşitli gösteriler ile filizlenen kargaşa hali, ülkeyi uzun yıllar sürecek olan bir iç savaşa sürüklemiştir. Gerek Esad rejiminin gerekse muhaliflerin birbirinden farklı devletlerden ekonomik ve askeri destek almış olması iç savaşın bir nevi vekâlet savaşına dönüşmesine sebep olmuştur. Bu nedenle Suriye toprakları birçok devletin faaliyet gösterebildiği ve müdahalede bulunabildiği bir hal almıştır. Türkiye, Suriye ile komşu ülke olması münasebetiyle iç savaşın doğurmuş olduğu ekonomik, askeri ve siyasi sonuçlardan oldukça etkilenmiştir. Söz konusu etki özellikle savunma politikalarının şekillendirilmesinde kendini göstermiştir. Nitekim Türkiye, Suriye sınırında yaşanan terör olaylarından en çok etkilenen ülkelerden biri olduğu ve söz konusu olayların sınır güvenliğine yönelik oluşturduğu tehditlerden dolayı 2015 yılından itibaren bölgeye yönelik harekâtlar düzenlemiştir. Bu kapsamda Türk Silahlı Kuvvetleri Suriye'de Fırat Kalkanı Harekâtı, Zeytin Dalı Harekâtı, Barış Pınarı Harekâtı ve Bahar Kalkanı Harekâtlarını icra etmiştir.

Sınır ve ülke güvenliğine yönelik oluşan terör tehdidine karşı yürütülen harekâtlar sonucu elde edilen başarı sayesinde hem ülke güvenliği temin edilmiş hem de Türk Silahlı Kuvvetleri yerli savunma sanayii tarafından üretilen ürünleri test ederek bu ürünlerin kullanımına yönelik tecrübe kazanma fırsatı bulmuştur. Söz konusu ürünlerin operasyonlarda kullanılması, potansiyellerinin tespit edilebilmesi maksadıyla büyük öneme sahiptir. Dolayısıyla Türk Silahlı Kuvvetleri envanterine giren ve Suriye'de gerçekleştirilen operasyonlarda ilk kez kullanılan savunma sanayii ürünlerinin performansının ölçülmüş olması önemli bir katkı sağlamıştır. Bununla birlikte yapılan performans değerlendirmeleri sonucunda elde edilen veriler ışığında söz konusu ürünlerin üretimini gerçekleştiren birimlere geri dönüş yapılma ve bu geri dönüş sayesinde ne gibi düzenlemeler yapılacağına yönelik fikir sahibi olunma fırsatı elde edilmiştir. Elde edilen tecrübeler ışığında üretici firmalar tarafından geliştirilen ve performansı arttırılan ürünler, ihraç edilebilme potansiyeline sahip olmuş ve rekabet gücü arttırılmıştır. Nitekim Türkiye, ciddi bir tecrübe kazandığı İHA ve SİHA sistemlerinin ihracatı noktasında önemli bir ilerleme kaydetmiştir (Anadolu Ajansı, t.y).

Gerçekleştirmiş olduğu harekâtlarda savunma sanayii ürünlerini test ederek bu ürünlerin kendi ihtiyaçları doğrultusunda nasıl geliştirilebileceğine yönelik fikir edinen Türkiye, diğer taraftan operasyon bölgelerindeki noksanlıklarını tespit etme ve bu noksanlıkların giderilmesi maksadıyla araştırma-geliştirme faaliyetlerini icra etme fırsatı yakalamıştır. Nitekim Fırat Kalkanı Harekâtı esnasında hava savunma sistemlerinin, Zeytin Dalı Harekâtında ise ana muharebe tanklarının noksanlıkları tespit edilmiş, operasyon bölgesinde kazanılan tecrübeler doğrultusunda geliştirme çalışmaları başlatılmıştır. Bununla birlikte Türkiye, bölgede faaliyetlerde bulunan Amerikan ve Rus birliklerine karşı kendi askeri yeteneklerini gösterme imkânı bulmuştur. Savunma sanayii, ülke güvenliğinin temin edilmesi noktasında en önemli sacayaklarından birini teşkil ettiğinden dolayı teknolojik gelişmeye ayak uydurmak ve belirli bir alanda uzmanlaşarak yerli ürünler ortaya çıkarmak son derece önemlidir. Bu noktada Suriye’de gerçekleştirmiş olduğu harekâtlarda yerli savunma sanayii ürünlerini kullanma fırsatı bulan Türkiye, bu alana yönelik dışa bağımlılığı bulunan bir devletin bağımsız politikalar benimseyemeyeceğini bir kez daha tecrübe etmiştir (Özdemir, 2023).

3.3. Türkiye-İsrail Askeri İlişkileri

Türkiye-İsrail ilişkilerinin temel unsurlarından biri olan askeri ilişkiler, 1990’lı yıllarda artış göstermiş ve siyasi gerginlikler yaşanmasına rağmen söz konusu gerginliklerden etkilenmeyerek 2000’li yılların sonlarına kadar sabit bir şekilde ilerlemiştir. Fakat 2009 yılı itibariyle meydana gelen siyasi gerginlikler nedeniyle Türkiye-İsrail askeri ilişkileri bozulmaya başlamıştır. Nitekim 2011 Eylül ayında yapılan bütün askeri antlaşmalar askıya alınmıştır. AK Parti hükümeti döneminde İsrail ile silah alımı ve silahlı kuvvetlerin modernize edilmesine yönelik antlaşmalar yapılmıştır. 2005 yılında Türkiye İsrail’in IAI firmasından 10 adet İnsansız Hava Aracı satın almıştır. Yine 2005 yılında Recep Tayyip Erdoğan’ın yapmış olduğu ziyaret esnasında F-4 modernizasyonu ve füze alımları konusunda ikili diyaloglar gerçekleştirilmiştir (Yeşilyurt, 2013).

İsrail’in Gazze’ye yönelik yapmış olduğu eylemlere karşıt bir tutum sergileyen Türkiye, savunma sanayiine yönelik kurulan işbirliğinin bozulmasına sebep olacak bir hamlede bulunmamıştır. Nitekim 2009 yılında Türk Hava Kuvvetleri, İsrailli Elbit ve İsrail Hava-Uzay Sanayi arasında 141 milyon dolar değerinde bir anlaşma yapılmıştır. Ancak 2001

yılı itibariyle Türkiye’de gerçekleştirilen Anadolu Kartalı Tatbikatı kapsamında tatbikatın 12-23 Ekim 2009 tarihlerinde icra edilecek olan uluslararası safhasının iptal edilmesi ve İsrail’in dışarıda bırakılması siyasi açıdan bozulan ilişkilerin askeri açıdan ayrı tutulamayacağını gözler önüne sermiştir. Diğer taraftan Gazze’de yaşanan olaylar neticesinde bölgeye gönderilen ve içerisinde insani yardım malzemeleri bulunan Mavi Marmara gemisinin İsrail güçleri tarafından saldırıya uğraması, Türkiye ile İsrail arasındaki tansiyonun zirveye ulaşmasına sebep olmuştur. Mavi Marmara gemisine düzenlenen saldırı sonrasında gerginliğin gittikçe artması neticesinde İsrail, Türkiye’ye göndermiş olduğu İHA eğitici personelini geri almıştır (Ertosun, 2013).

İsrail’in uluslararası sularda Türkleri öldürmesiyle birlikte ilişkiler daha da gerginleşmiş ve Türkiye, ABD ve İsrail ile gerçekleştirdikleri Güvenilir Denizkızı Tatbikatından çekilmiştir. Bununla birlikte Türkiye hava sahasını İsrail askeri uçaklarına kapatmıştır. İsrail açısından Türkiye ile ilişkilerinin bozulmasında en ciddi sorun Türk hava sahasının kapanması olmuştur ve İsrail söz konusu sorunun çözümü için alternatifler aramaya başlamıştır. Diğer taraftan İsrail 2012 yılında ihracat lisanslarını iptal etmiştir. Ancak 2013 yılında İsrailli Tuğgeneral Shemaya Avieli, “Türkiye’ye yapılan silah ihracatı hiçbir zaman durmadığı gibi, İsrail devletinin çıkarları korunarak devam etmektedir. Geçmiş yıllardaki ilişkilerin aynen devam etmediği doğrudur. Ancak rakamlara bakılırsa Türkiye’ye yapılan silah ihracatı hiçbir zaman sıfır olmamıştır” ifadesini kullanmıştır (Hürriyet, 2013).

3.4. Türkiye’ye Uygulanan Ambargolar

Türkiye’nin sınır ötesinde gerçekleştirdiği operasyonlardan bölgedeki terör örgütlerini destekleyen ABD ve bazı Avrupa ülkeleri rahatsızlık duymuştur. Bu rahatsızlığın bir göstergesi olarak gerek açık gerekse kapalı bir şekilde Türkiye’ye karşı özellikle savunma sanayii alanında birtakım ambargolar uygulamaya başlamışlardır. Türkiye’nin gerçekleştirmiş olduğu operasyonlarda ihtiyaç duyduğu ve yurt dışından tedarik etmek istediği alt sistemlerin talep edilmesinin ardından herhangi bir yanıt verilmeyerek oyalama stratejisi yürütüldüğü anlaşılmaktadır. Bu kapsamda Türkiye’nin bu dönem karşılaşmış olduğu ambargolar şunlardır: Türkiye MK-41 Dikey Atım Sistemi ve RAM Yakın Hava Savunma Füzesi için talepte bulunmuş ancak bu talep ABD tarafından reddedilmiştir. Yine ABD, Türkiye’nin S-400 programında dâhil olması gerekçesiyle Türkiye’yi F-35 programından çıkarmıştır.

Kanada, daha önce Türkiye'ye satışını gerçekleştirdiği Elektro-Optik Görüntüleme Sistemlerinin Türkiye tarafından Karabağ Harekâtında Azerbaycan Ordusu'na kullandırılması gerekçesiyle Türkiye'ye Elektro-Optik Görüntüleme Sistemlerine ve pek çok farklı ürüne yönelik ambargo uygulamıştır. Diğer taraftan Almanya, Türkiye'nin geliştirmiş olduğu Altay Ana Muharebe Tankının seri üretimi için kullanılacak olan motor ve transmisyon satışı hususunda ambargo uygulamıştır. İtalya ve Fransa ise Türkiye'nin savunma sanayiine yönelik tedarik etmek istediği pek çok ürüne yönelik ambargo uygulamaktadır (Babazade, 2022).

Diğer taraftan ABD, Türkiye'nin S-400 programına dâhil olmasından rahatsızlık duyduğundan dolayı hem Türkiye'yi F-35 programından çıkarmış hem de silah sistemlerinin satışına yönelik yaptırımlar uygulamıştır. ABD ve Batılı devletlerin bu gibi yaklaşımlarına maruz kalan Türkiye, Rusya'nın Ukrayna'yı işgalinden sonra barışın tesis edilmesi için göstermiş olduğu tutum itibariyle Batılı devletlerin kendisine yönelik uygulamış olduğu yaptırım ve ambargoların azalarak işbirliği ortamının oluşturulduğunu gözlemlemektedir. Kıbrıs Barış Harekâtı'ndan sonra benzer şeklide ambargolarla karşı karşıya kalan Türkiye, duruma aşına olmakla birlikte ülkenin güvenliği için son derece öneme sahip olan savunma sanayii alanında pek çok sıkıntı ile karşı karşıya kalmıştır. Benzer sıkıntılarla karşılaşmamak ve ülkenin dışa bağımlılığını ortadan kaldırmak maksadıyla başta devlet olmak üzere toplumun tüm kesimlerinin yerli savunma sanayiinin geliştirilmesine yönelik çaba sarf etmesi gerekmektedir.

2016 ve sonrasında direkt ya da dolaylı olarak uygulanan ambargolarla karşı karşıya kalan Türkiye, ABD'nin Hasımlarına Yaptırımlar Yoluyla Karşılık Verme Yasası (CAATSA) ile yapılan yaptırımlar başta olmak üzere savunma sanayii alanında ihtiyaç duyduğu alt sistemlerin talebine yönelik olumlu ya da olumsuz herhangi bir karşılık alamayarak dolayı bir ambargo ve oyalanmaya maruz kalmıştır. Türkiye'nin maruz kalmış olduğu bu ambargoların en büyük sebebinin Rusya ile yakınlaşarak S-400 projesine dâhil olmasından ve Türkiye'nin insan haklarını ihlal ettiğine yönelik taraflı bir yaklaşımdan kaynaklandığı söylenmektedir. Görünen sebeplerin aksine Batılı devletlerin sergilemiş olduğu bu tutum, Türkiye'nin 2016 yılı itibariyle dış politikasında askeri gücü ön planda tutarak sınır ötesi operasyonlarda ve özellikle Suriye'nin kuzeyinde elde ettiği kazanımlardan kaynaklanmaktadır. Fırat Kalkanı Harekâtı, Zeytin Dalı Harekâtı ve Barış Pınarı Harekâtında PKK/YPG terör örgütüne karşı mücadelede göstermiş olduğu başarı ile Türkiye, söz konusu terör örgütlerini destekleyen Avrupalı devletler tarafından ambargo uygulanacağına yönelik tehdit söylemlerine maruz

kalmıştır. Diğer bir neden ise Türkiye'nin savunma sanayiinde yaptığı gelişmeler neticesinde elde ettiği SİHA gibi teknolojileri farklı ülkelere ihraç ederek mevcut statükoyu bozmuş olmasıdır. Türkiye her ne kadar İnsansız Hava Araçlarını icat eden ilk ülke olmasa da bu araçları ordulara entegre ederek harekât bölgelerinde kullanmaya başlayan ilk ülke olma özelliğine sahiptir. Özellikle Güneydoğu bölgesinde terörle mücadele operasyonlarında sıklıkla kullanılan İHA ve SİHA'ların Silahlı Kuvvetlerin bir parçası haline gelmesiyle Türkiye, bu alanda ciddi bir tecrübe edinme fırsatı bulmuştur. Yapılan harekâtlar farklı ülkeler tarafından dikkatle takip edilmiş ve Türkiye'den SİHA kullanımının öğretilmesine yönelik isteklerde bulunulmuştur. Bu kapsamda Türkiye, Azerbaycan ve Libya'ya SİHA ihracatı gerçekleştirmiştir. Özellikle Azerbaycan, Dağlık Karabağ ve çevresine 2020 yılında gerçekleştirmiş olduğu savaşta söz konusu SİHA'ları etkin bir şekilde kullanmış ve başarıya ulaşmıştır. Türkiye'nin savunma sanayiine yönelik atmış olduğu bu adımlardan ve statüko bozucu etkisinden rahatsızlık duyan alt sistem ihraç edilen devletler, Türkiye'ye yapılan ihraçları durdurma kararı almıştır. Nitekim Kanada, Dağlık Karabağ Savaşı sonrasında Bayraktar TB2 SİHA'larda kullanılmak üzere ihraç edilen optik istemlerin Türkiye'ye ihracatını yasaklamıştır (Ermiş, 2022).

Türkiye, Kıbrıs Barış Harekâtı sonrası dönemde de ambargolar ile karşı karşıya kalmış ve alınacak önlemler noktasında tecrübeli olsa dahi söz konusu yaptırımların en az zarar ile aşılabilmesi için savunma sanayiine yapılan devlet desteği son derece öneme haizdir. Bununla birlikte AR-GE faaliyetlerinin mümkün olduğunca hızlı gerçekleştirilmesi ve desteklenmesi de savunma sanayiinin gelişiminde en önemli sacayaklarından birini oluşturmaktadır. Diğer taraftan Türk savunma sanayii özelinde örnek gösterilebilecek ve dış pazarda ihracat potansiyeline sahip olan İHA/SİHA'lar yerli savunma sanayiinin gelişimi ve gelecekteki muhtemel konumu bakımından önemli örneklerdir. Savunma sanayii oldukça zor ve maliyetli bir endüstri olduğundan dolayı beklenen sonuçları ve başarıları elde edebilmesi için uzun bir zamana ihtiyaç duymaktadır. Bu zaman içerisinde gösterilen performans ve kararlılık savunma sanayiinin geleceği noktasında belirleyici olmaktadır. Son olarak savunma sanayii projelerinde söz konusu devletin ve karar alıcılarının pragmatik olmaları gerekmektedir. Alana yönelik yürütülen çalışmalarda bütün sistem ve alt sistemlerin yerli imkânlarla elde edilmeye çalışılması, projeyi zaman ve maliyet bakımından olumsuz şekilde etkilemektedir. Bu nedenle stratejik olarak bir sorun ve bağımlılık yaratmayacak olan alt sistemlerin ithal edilmesinde herhangi sakınca bulunmamaktadır.

SONUÇ

Güçlü bir savunma sanayii bulunan bir devlet, bu gücü güvenliğini tesis etmekle birlikte kendi çıkarları doğrultusunda diğer devletler üzerinde söz sahibi olmak amacıyla etkili bir dış politika aracı olarak kullanabilmektedir. Savunma sanayiine yönelik ürünlerde ihrac potansiyeli yüksek çok az devlet bulunmaktadır. Buna karşın dünyadaki pek çok devlet, savunmaya yönelik ihtiyaçlarının karşılanması noktasında dışa bağımlı bulunmaktadır. İhracatçı devlet, alıcı devletten dış politikasına yönelik kimi davranışları yapması ya da yapmaması doğrultusunda isteklerde bulunabileceği gibi satışını gerçekleştirdiği ürünün kime, nerede, ne zaman ve hangi durumlarda kullanılabileceği hususunda da şartlar koşabilmektedir. Diğer taraftan savunma sanayii ürünleri diğer tüm ürünler gibi kullanıma ve zamana bağlı olarak birtakım bakım-onarım ve yedek parçaya ihtiyaç duyacağından ve bu ihtiyaçların güncel muharebe şartlarına uygun şekilde giderilmesi gerektiğinden dolayı alıcı ve satıcı devletler arasında farklı bir bağımlılık ilişkisinin oluşmasına sebep olmaktadır. Bu bağımlılık, alıcı devleti bağımlılığın oluşmasına sebep olan sistemleri aktif bir şekilde kullanmak istediği müddetçe ihracatçı devletin dış politikasına ayak uydurmak durumunda bırakmaktadır. Alıcı devletin karşılaşmış olduğu bu gibi kısıtlamaların yanı sıra ihracatçı devletler, herhangi bir devleti o devletin düşmanı sayılabilecek başka bir devlete hibe ve yardımlarda bulunarak da savunma sanayiini cezalandırma aracı olarak kullanmaktadır. Savunma sanayii geliştirilmesi çok yüksek maliyetli bir alan olduğundan ve tüm devletlerin ekonomik ve teknolojik imkânları eşit olmadığından dolayı her devletin savunma sanayiini eşit oranda geliştirmesi mümkün değildir. Savunma sanayiine yönelik bütün ihtiyaçlarını kendi imkân ve kabiliyetleriyle üretebilen devletler süper güç olarak nitelendirilebilen devletlere özgü bir durumdur. Böyle bir imkâna sahip olmayan devletler diğer pek çok alandan sınırladıkları bütçeyi askeri harcamalara ayırarak savunma sanayilerini güçlendirmeye çalışmaktadırlar. Devletler için en rasyonel yaklaşım, kendi imkân ve kabiliyetlerine uygun şekilde geliştirme ve üretim faaliyetlerinde bulunmak ve diğer devletlere bağımlı hale gelmemek adına ihtiyaç duyulan ürünlerin üretiminde uzmanlaşarak dünyadaki belli başlı ihracatçı devletlerden biri olmaktır.

Çalışmanın ana örneğini teşkil eden Türk savunma sanayiinin gelişimi, dönemsel bir anlayış çerçevesinde incelenmiştir. Birtakım kırılma noktalarının esas alınarak belirlendiği bu dönemler içerisinde Mustafa Kemal Atatürk'ün milli kaynakları esas alarak yerli savunma sanayii kurma politikasının benimsendiği ve İkinci Dünya Savaşı ve sonrasında alınan ABD

yardımları ile başlayıp NATO üyeliği ile devam eden milli savunma sanayii kurma politikasının terk edildiği iki ana dönem görülmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti Devletinin asker kökenli kurucu kadrosu, Osmanlı Devletinin yıkılışının en önemli nedenlerinden birinin çağın gerektirdiği modern bir savunma sanayiinin bulunmaması olduğunun bilinci ile Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren yerli savunma sanayiinin geliştirilmesini en temel amaçlardan biri olarak belirlemiştir. Bu dönem içerisinde Atatürk, yerli savunma sanayiinin kurulmasını bağımsızlığın bir güvencesi olarak kabul etmiştir. Bu nedenle Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren savunmaya yönelik faaliyetlerin artırılması ve savunma sanayii tesislerinin kurularak desteklenmesi devletin en önemli hedeflerinden biri olmuştur. 1920’li yıllardan başlayıp İkinci Dünya Savaşı baş gösterinceye kadar savunma sanayiinin gelişim göstermesi maksadıyla çaba sarf edilmiş ve yatırımlar yapılmıştır. Savunma sanayiine yönelik atılan adımların yeni kurulmuş olan devletin yeterli alt yapı ve teknolojik kapasiteye sahip olmamasından dolayı büyük ölçekli bir başarıya ulaştığı söylenemez. Diğer taraftan Almanya ve İtalya’nın izlemiş olduğu yayılmacı politikadan rahatsızlık duyan Türkiye, söz konusu devletlerin kendisine yönelik yapacağı bir saldırı olasılığından endişelenmiştir. Bu endişenin yansıması olarak savunmaya yönelik harcamalar artış göstermiş ve askeri fabrikaların iyileştirilmesi ve yeni tesislerin kurulması maksadıyla adımlar atılmıştır. İkinci Dünya Savaşı’nın patlak vermesi hâlihazırda kıt kaynaklar ile geliştirilmeye çalışılan savunma sanayiinin durma noktasına gelmesine sebep olmuştur. Türkiye doğrudan savaşa girmemiş olmasına rağmen savaşın getirmiş olduğu bütün yükü taşımak zorunda kalmıştır. Türkiye her ne kadar tarafsızlık siyaseti benimsemiş olursa olsun diğer devletlerin baskısı sonucu kendisini savaşın ortasında bulma kaygısı, savaşa yönelik hazırlıkların yapılmasına sebep olmuştur. Bu nedenle sayıca üstün bir ordu teşkil etmek maksadıyla genç nüfusun neredeyse tamamı silahaltına alınmış ve ordunun modern teçhizatlar ile silahlandırılması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Söz konusu gereklilik, Türkiye’nin yerli savunma sanayii politikasında uzaklaşarak çeşitli krediler ile ordunun ihtiyaç duyacağı ürünlerin satın alınarak temin edilmesi sonucunu doğurmuştur. Bu durum henüz emekleme döneminde olan yerli savunma sanayiinin gelişiminin büyük bir darbe almasına sebep olmuştur. Yerli savunma sanayii gelişiminin uzun bir süreci kapsadığından ve savaşa yönelik ihtiyaçların derhal giderilmesi gerektiğinden dolayı çarenin dış alımlarda olduğuna inanılmıştır. Söz konusu çarenin tatbik edilmesi maksadıyla yapılacak her türlü hibe ve yardımın kabul edilmesi gerektiğine inanılması, savunma sanayiinde millileşme politikalarının terk edilmesine sebep olmuştur. Bu kapsamda, ABD’nin “Borç Verme ve

Kiralama” yasası ile ilerleyen yıllarda Türkiye’nin ciddi problemler yaşamasına sebep olacak yardımların esas alındığı bir politika süreci başlamıştır.

İkinci Dünya Savaşı bittikten sonra Truman Doktrini ve Marshall Yardımları ile ekonomik ve askeri yardım almaya devam eden Türkiye, 1952 yılında NATO’ya üye olarak Cumhuriyetin ilk yıllarında benimsediği politikaları daha da terk ederek yerli savunma sanayiinin gelişimini durdurmuştur. Gün geçtikçe kapitalist sistemin etkisine giren Türkiye dış alım, hibe ve yardımlar sebebiyle hazırcılığa alışmış ve yerli üretim fikrini terk etmiştir. Bununla birlikte Türkiye’nin NATO’ya üye olması ile birlikte Türkiye’de kurulan ABD üsleri, Türkiye’nin güvenliğine katkı sağlamaktan ziyade açık bir hedef haline gelmesi riskini doğurmuştur. Görünürde SSCB tehlikesine karşı açılmış olan üsler, SSCB dağıldıktan sonra bile varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Bu durum ABD’nin gözünü Ortadoğu’ya çevirdiğinin ve söz konusu üslerin bu bölgedeki çıkarlarına hizmet etmesi maksadıyla kurulduğunun bir göstergesidir. Türkiye’nin ABD politikalarına vermiş olduğu destek, komşuları ve Arap dünyası ile ilişkilerini olumsuz şekilde etkilemiştir.

Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Johnson’ın İsmet İnönü’ye 5 Haziran 1964 tarihinde gönderdiği mektup krizi yaşanıncaya kadar Türkiye, savunma sanayiinde dış tedarik modelini tercih ederek almış olduğu hibe ve yardımlarla SSCB tehdidine karşı güvenliğini tesis etmeye çalışmıştır. Ancak 1964 yılında gelen Johnson Mektubu ve 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı akabinde yaşanan olaylar, Türkiye’nin savunma sanayiini ihmal etmesinin ve ülke güvenliği gibi hayati bir meselede yabancı devletlerden gelen yardımlara güvenilmesinin ne kadar büyük bir hata olduğunun anlaşılmasına vesile olmuştur. Harekât sonrasında ABD’nin Türkiye’ye uygulamış olduğu ambargolar, Atatürk döneminde benimsenen yerli savunma sanayiinin geliştirilmesine yönelik izlenen politikalara geri dönülmesi gerektiğini göstermiştir. Bu nedenle yerli savunma sanayiinin geliştirilmesine yönelik çalışmaların başlatıldığı bu yıllarda önemli tesis ve kurumların temelleri atılmıştır. SSM başta olmak üzere söz konusu kurumlar ve tesisler aracılığıyla Türk ordusunun ihtiyaç duyabileceği her türlü askeri malzemenin mümkün olduğunca milli kaynaklar ile karşılanması hedeflenmiştir. Pek çok ekonomik, bürokratik veya teknolojik güçlüklerle karşılaşmış olsa da yapılan düzenlemeler ve çalışmalar aracılığıyla Türk Savunma Sanayiinin bugünkü hale gelmesi sağlanmıştır. Savunma Sanayii Başkanlığının günümüzdeki halini alması ya da Savunma Sanayii Destekleme Fonu ve Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı’nın kurulması söz konusu çalışmalara ve savunma sanayiine verilen öneme örnek olarak gösterilebilir.

1980’li yıllara kadar Türk Silahlı Kuvvetlerinin etkinliğinin artmış olduğu bir iç siyasetin yanı sıra 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı ile birlikte Türk-Yunan ilişkilerinin gerginleştiği bir dış siyasetin mevcudiyeti göze çarpmaktadır. ABD tarafından uygulanan ambargo sonrasında yerli savunma sanayii kurma anlayışı benimsenmiş olsa da dışa bağımlılık noktasında ciddi bir ilerleme kaydedilmemiş ve ABD-NATO savunma politikalarına yönelik bir politika yürütülmüştür. Diğer taraftan SSCB tehdidinin ortadan kalkması ile birlikte Türkiye’nin savunma harcamalarının azalacağı düşünülse de Yunanistan ve Suriye gibi komşu ülkelerden kaynaklı yeni tehdit algılamalarının meydana gelmesi, Türkiye’nin savunma harcamalarının %60 oranında artış göstermesine sebep olmuştur. 1998 yılında yayımlanan Yeni Türk Savunma Sanayii Politikası ve Stratejisi Esasları (TSSPSE) ile birlikte Türk savunma sanayiinin millileştirilmesi yönünde önemli bir adım atılmıştır. Bununla birlikte yerli savunma sanayiinin geliştirilmesi maksadıyla SSM tarafından stratejik planlar hazırlanmıştır.

1964 yılında başlayan Türk savunma sanayiinin geliştirilme süreci 2000’li yıllarda önemli bir ilerleme kaydetmiştir. Hem vakıf şirketlerinin hem de özel şirketlerin alana yönelik göstermiş oldukları faaliyetler neticesinde birbirinden farklı ürün yelpazesi ortaya çıkmıştır. Özellikle terörle mücadele operasyonlarında kullanılmak üzere geliştirilen zırhlı araç ve insansız hava araçlarının ihracat potansiyeline sahip oluşu, kaydedilen başarının nitelendirilmesi bakımından büyük öneme sahiptir. Türkiye’nin kendi sınır güvenliğini korumak maksadıyla Suriye’nin kuzeyinde yoğun bir şekilde kullandığı ürünler, Azerbaycan ve Libya tarafından da başarıyla kullanılmıştır. Günümüzde ihtiyaç duyduğu sistemleri ve silahları tasarlayıp üretebilme kapasitesine sahip olan Türkiye, ileri teknoloji gerektiren alt sistemler için dış tedarik modeline başvurabilmektedir. Ancak Türkiye’nin savunma sanayiinde orta seviye bir ülke olduğu ve her devletin bütün savunma sanayii ürünlerini üretemeyeceği düşünüldüğünde bu durumun anormal olmadığı görülmektedir. Her türlü ürünün üretilmeye çalışılması savunma sanayiinin gelişimine katkı sağlamaktan ziyade zaman ve maliyet açısından yerli imkânların boşa harcanması sonucunu doğuracaktır. Mümkün olduğunca savunma sanayiini aktif ve etkin bir şekilde kullanmaya çalışan Türkiye, ihtiyaç duyabileceği alt sistemlerin temini için dış tedarik yollarını da kapatmamak durumundadır. Böyle bir ortamda Türkiye’nin her şeyi üretmeye çalışarak emek ve zaman israfı yapmaktan ziyade belirli ürünlerde uzmanlaşmaya çalışması makul bir strateji olarak görülmektedir. Zira Türkiye’nin savunma sanayiinde gelmiş olduğu nokta itibarıyla Türk Silahlı Kuvvetlerinin etkinliğinin ve caydırıcılığının arttığını söylemek mümkündür. Diğer taraftan Türkiye’nin

yapmış olduğu harekâtlarda mümkün mertebe kendi üretimi olan harp silah, araç ve teçhizatı kullanması uygulamış olduğu savunma politikalarında bağımsız hareket etmesini sağlamaktadır.

Türk savunma sanayiinin göstermiş olduğu bu ilerlemede Türk dış politikasında meydana gelen değişimin büyük bir etkisi olmuştur. Türkiye'nin proaktif bir dış politika benimsemesiyle birlikte faaliyette bulunduğu coğrafyanın genişlemesi, savunma sanayiine verilen önemin artmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bölgesel ve küresel çapta sorunların çözümünde önemli bir aktör olmak isteyen Türkiye, bulunmuş olduğu coğrafya itibarıyla sık sık güvenlik problemleriyle karşılaşmaktadır. Bu nedenle güçlü ve caydırıcı bir silahlı kuvvetlerin teşkil edilme gerekliliği Türkiye gibi önemli bir jeopolitiğe sahip bir ülke için karşı konulamaz bir gerçektir. Bu gerçeklik doğrultusunda Silahlı Kuvvetlerin ihtiyacı olan ürünlerin dış tedarik yoluyla temin edilmesi halinde satıcı ülkenin söz konusu ürünlerin kullanıma yönelik öne süreceği şartlar göz önüne alındığında yerli savunma sanayiinin geliştirilmesi, yabancı ülkelere bağımlı olmaksızın politika belirleyebilme imkânı sağlamaktadır. Özellikle Kıbrıs Barış Harekâtında bu durumu acı bir şekilde tecrübe eden Türkiye, kademeli olarak savunma sanayiini geliştirme gayretindedir. Türkiye'nin öz kaynaklarına yönelerek yerli savunma sanayii politikası yürütmesinden rahatsızlık duyan pek çok devlet, Türkiye'ye karşı doğrudan ya da dolaylı yollardan ambargolar uygulamıştır. Bu ambargolara karşı taviz göstermeyen Türkiye, farklı seçenek arayışına koyulmuştur. Bu durum Türkiye'nin geçmiş yıllarda yürüttüğü Batı endeksli dış politikadan uzaklaşarak çok yönlü dış politika benimsemesini sağlamıştır. Böylelikle Türk savunma sanayii alternatif çözüm üretebilen, hızlı ve etkin bir yapıya büründürülmüştür. Diğer taraftan Türkiye, terörle mücadele operasyonları kapsamında özellikle İHA ve SİHA gibi sistemler üzerinde ciddi bir tecrübe kazanmış ve kazanılan bu tecrübeler ışığında yeni fikirler ortaya çıkmıştır. Türkiye'nin jeopolitik konumu gereği Ortadoğu, Balkanlar, Kafkasya, Orta Asya ve Afrika gibi birbirinden farklı bölgelerde faaliyet gösterdiği göz önünde bulundurulduğunda ekonomik ve askeri gücün yanı sıra ordusunun ihtiyaçlarını dışa bağımlı olmadan öz kaynaklarıyla karşılayabilecek güçlü ve etkin bir yerli savunma sanayiine sahip olması gerekmektedir. Ortadoğu'nun sıklıkla karşılaşmış olduğu iç savaşlar ve istikrarsızlıklara ek olarak Türkiye'nin güneyinde oluşturulmaya çalışılan terör bataklığı, savunma sanayiinin geliştirilmesinin ve yabancı devletlere bağımlılığın minimize edilmesinin önemini göstermektedir. Türkiye terör olaylarına karşı duruşundan taviz vermemiş ve sınır ötesi operasyonlar düzenleyerek terörün ortadan kaldırılmasına yönelik kararlılığını göstermiştir.

Tüm bu değerlendirmeler ışığında Türk savunma sanayii ve dış politikası arasındaki ilişkinin ve uluslararası ilişkiler bakımından devletlerin savunma sanayii hamlelerinin incelenmesi büyük öneme sahiptir.

Soğuk Savaş sona erdikten sonra doğu bloğunun yıkılması beklenildiği üzere dünya düzeninin ve güvenliğinin tam anlamıyla sağlanması sonucunu doğurmamış tam tersine bölgesel ve asimetrik çatışmalar artarak devam etmiştir. Söz konusu çatışmaların büyük bir bölümü eski imparatorluk bölgelerinde meydana gelmiştir. Soğuk Savaş sonrası bu dönemde Türkiye’de ciddi kalkınma projeleri hayata geçirilmiştir ancak Sovyetler Birliğinin dağılması ile birlikte doğu-batı blokları arasında tampon bölge olma özelliğinin kaybedilmesi ve ılımlı İslam yaklaşımının ortaya çıkışı ile birlikte Türkiye ve Batılı müttefikleri arasında güvenlik perspektifleri bakımından açılma olmuştur. Bu nedenle ortaya çıkan rekabet ortamı, Türkiye’nin doğu-batı arasında savrulma yaşamasına sebep olmuştur. Bu dönemde aşırı milliyetçi hareketlerin de etkisi ile birlikte ciddi göç ve mülteci sorunları meydana gelmiştir. İnsanlar ve tüm canlılar üzerinde ciddi yıkıma sebebiyet verebilecek silahların üretimi kolaylaşmış ve terörizm tehdidi uluslararası bir boyuta ulaşmıştır. NATO üyesi olan Türkiye’nin bulunduğu jeopolitik konum itibarıyla bölgede bulunan diğer ülkelere ekonomik, askeri, siyasi ve sosyal alanlarda örnek teşkil edecek istikrarlı bir devlet olması ve bölgede yaşanabilecek her türlü tehdidin Batı’ya geçişine engel olması son derece önemli hale gelmiştir. Oluşan yeni dünya düzeninde Türkiye, Batılı devletlerin Ortadoğu ve Kuzey Afrika’ya yönelik projelerinin kilit noktası haline gelmiştir. Batılı devletlerin Türkiye’ye bu kadar önem vermelerinin sebebi, bölgede meydana gelecek tehditlerin Batı Avrupa ülkelerine aktarılmasını engellemek istemelerinden kaynaklanmaktadır. Bu dönemde Türkiye, hem Batı ile olan ilişkilerini geliştirmeye hem de terör örgütü faaliyetlerini engellemeye çalışmıştır. Diğer taraftan komşu ülkeler arasında istikrarın sağlanmayışı ülkenin sürekli bir güvenlik endişesi içerisinde bulunmasına neden olmuştur. Bu durum ise artan savunma harcamalarını beraberinde getirmiştir.

Diğer taraftan 11 Eylül 2001 saldırıları, ülkelerin güvenlik algılamalarında terörle mücadeleyi son derece kritik ve tüm dünyanın mücadele etmesi gereken bir noktaya taşımıştır. Bu noktada devletler ülkelerinin güvenliğini tesis edebilmek maksadıyla söz konusu tehdit ile bu tehdidin kaynağında mücadele edilmesi gerekliliğini savunmuşlardır. Nitekim terör olaylarının henüz eyleme dönüşmeden kaynağında yok edilmesini gerektiren bu düşünce ABD’nin Afganistan’ı işgal etmesi ile birlikte hayata geçirilmiştir. Uluslararası ölçekte değişiklik gösteren güvenlik paradigması Türkiye’de de kendisini göstermiş ve

Türkiye'nin de güvenlik paradigması değişmiştir. Türkiye'nin bulunmuş olduğu coğrafyada tarihsel ve kültürel bağların temel alındığı bu anlayış, komşu ülkeler ve Osmanlının hâkimiyet kurduğu devletler ile yakın ilişkiler geliştirilmesini hedeflemektedir. Türkiye bu dönemde geleneksel güvenlik anlayışından uzaklaşarak bölgesel sorunların çözümünde aktif bir dış politika benimsemiştir. Bu kapsamda proaktif bir siyaset yürüten Türkiye, çok eksenli bir güvenlik çerçevesi oluşturmuştur.

Genel olarak bakıldığında Türk dış politikasında yaşanan gelişmelerin Türk savunma sanayiinde benimsenen tedarik modellerini ve ilerlemeleri etkilediği görülmektedir. Türkiye'nin bulunmuş olduğu coğrafi konum, siyasi, ekonomik ve sosyal ilişkiler geliştirdiği sınırlar, geliştirilen ilişkilerin artış göstermesi ve hem kendi hem de müttefiklerinin güvenlik endişelerini ortadan kaldırabilmesi konuları savunma sanayiinin önemini arttırmaktadır. Türkiye'nin benimsemiş olduğu aktif dış politikasından anlaşılacağı üzere bölgesel ve küresel açıdan önemli ve söz sahibi bir devlet olmak istediği görülmektedir. Ancak bulunmuş olduğu coğrafya ve bölgedeki karışıklıklar nedeniyle Türkiye'nin güçlü, caydırıcı ve etkin bir ordu teşkil etmesi oldukça elzemdir. Bu kapsamda Türk Silahlı Kuvvetlerinin ihtiyaç duyduğu askeri malzemenin yurt dışından temin edilmesi söz konusu malzemenin istenilen şekilde kullanılmasını çeşitli yollarla engellemektedir. Bu nedenle Türkiye gibi oldukça önemli ve stratejik bir konumda bulunan bir ülke için yerli savunma sanayiinin kurulması son derece önemlidir. Kendisine uygulanan ambargolar sonrasında bu durumun daha iyi farkına varan Türkiye, yerli savunma sanayiini geleceğe yönelik belirli aşamalarda geliştirmektedir. Dış politikanın savunma sanayiine yönelik yaşanan gelişmelere olan etkisini görebilmek için Türkiye'ye uygulanan ambargolar önemli bir göstergedir. Bu gibi yaptırımlara karşı geri adım atmayan Türkiye, kararlı duruşundan vazgeçmeyerek çeşitli çözüm arayışları içerisine girmiştir. Bu arayışlar neticesinde Türk savunma sanayii hızlı çözümler üretebilen bir yapıya büründürülmüş ve terör örgütleri ile olan mücadeleler sonucunda çok önemli tecrübeler kazanılmıştır. Kazanılan tecrübeler ışığında çeşitli konulara yönelik farklı çözümler ortaya konulmuştur. Bu çözümlere verilebilecek en iyi örnek İHA ve SİHA'lar olmuştur. İlk etapta ülkenin doğusunda yaşanan terör olaylarına karşı yapılan mücadelelerde ihtiyaç duyulması üzerine envantere dâhil edilen İHA ve SİHA'lar, yapılan gelişmelerle savaş ortamları için önemli sistemler haline gelmiştir. Bu nedenle birçok ülkenin ilgisini çeken İHA ve SİHA'lar ciddi ihracat başarısı elde etmiştir. Günümüzde Türkiye, bulunduğu coğrafyada askeri, siyasi ve ekonomik açılardan aktif bir devlet olduğundan dolayı sadece ekonomik ve askeri güce değil aynı zamanda silahlı kuvvetlerinin ihtiyaçları doğrultusunda yerli üretim

gerçekleştirecek güçlü bir savunma sanayiine de ihtiyaç duymaktadır. Diğer taraftan komşu ülkelerde yaşanan iç savaşlar sebebiyle oluşan sınır güvenliği tehditleri ve terör olaylarına karşı Türkiye, önemli askeri harekâtlar gerçekleştirmiştir. Bu nedenle Türkiye'nin dışa bağımlılığı minimize edilmiş, yabancı ülkelerin müdahalesinde uzak, etkin ve caydırıcı bir savunma sanayiine sahip olması gerekmektedir. Böylelikle dış politikada daha bağımsız kararlar alınabilmesi mümkün hale gelecektir. Bununla birlikte Türkiye'nin farklı ülkeler tarafından uygulanabilecek olan ambargolardan etkilenmemesi ya da minimum şekilde etkilenecek olması Türk Silahlı Kuvvetlerinin caydırıcılığını artıracak ve halkın orduya olan güvenini perçinleyecektir. Tüm bu değerlendirmeler ışığında söylenebilir ki Türk dış politikanın savunma sanayii üzerindeki etkilerinin incelenmesi ve savunma sanayii ile uluslararası ilişkiler arasındaki bağlantının değerlendirilmesi oldukça elzemdir.

Son yıllarda Türk savunma sanayiinde yaşanan gelişmeler, Türk dış politikasında da kendini hissettirmeye başlamıştır. Ülke topraklarının oluşabilecek tüm tehditleri karşı korunması ve milli çıkarların temin edilmesi dış politikanın başlıca hedefleri arasında olduğundan dolayı Türk savunma sanayiinin geliştirilmesi ve mümkün mertebe yerli kaynakların kullanılması, dış politika amaçlarına ulaşılması bakımından son derece önemlidir. Bu bakımdan savunma sanayiinde yaşanan gelişmeler Türk dış politikasında da birtakım gelişmeler yaşanmasına sebep olmaktadır. Bu nedenle savunma sanayii ve dış politika arasında reddedilemez bir bağlantı olduğundan söz edilebilmektedir. Türk savunma sanayiinin dış politika nezdinde sağlayacağı en önemli getirilerden birisi askeri ve ekonomik güce sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Savunma sanayiinin bir devletin ihtiyacı olan askeri malzemeyi yerli imkânlar aracılığı ile üretebilmesi, söz konusu devlete ciddi bir askeri güce sahip olma imkânı sağlamaktadır. Nitekim Türkiye'nin yerli savunma sanayii kurması dış politikada daha bağımsız kararlar alabilmesini ve benimsemiş olduğu güvenlik politikalarını hayata geçirmesini sağlamıştır. Bununla birlikte savunma sanayiinin ekonomik gücün artırılması, nitelikli insan gücünün yetiştirilmesi, teknolojik ilerlemenin hızlandırılması gibi pek çok alanda itici bir güç oluşturma özelliği bulunmaktadır. Diğer taraftan savunma sanayii alanında karşılaşılan en büyük problemlerden biri olan dış tedarik sorunu ve yabancı devletlerin kendi çıkarları doğrultusunda yapmış olduğu ambargolar, yerli savunma sanayiinin öneminin anlaşılmasını sağlamaktadır. Nitekim Türkiye, benimsemiş olduğu pek çok dış politika ve güvenlik stratejisi münasebetiyle ambargolara, baskılara ve geciktirmelere maruz kalmıştır. Bu nedenle kendi savunma sanayiini teşkil eden Türkiye, söz konusu baskılara maruz kalmadan ulusal çıkarlarını koruma ve ülke güvenliğinin temin edilmesinde hareket

serbestisi imkânı bulmuştur. Bununla birlikte Türkiye, müttefiklerine sağlamış olduğu destek sebebiyle güvenlik temin edici bir aktör olarak görölmeye başlamıştır. Tarihsel süreç içerisinde ulusal çıkarlar ve dış politika kararları sebebiyle pek çok tedarik sorunu yaşayan Türkiye'nin savunma sanayiini geliştirmeye başlaması ile edindiğı bu kazanımlar sebebiyle gelecek yıllarda da savunma sanayiini geliştirmek maksadıyla çalışmalarını sürdüreceğı ve dış politika ile savunma sanayii arasındaki ilişkinin giderek artacağı değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

ABD Hükümeti Hesap Verebilirlik Ofisi. (15.04.2024). F-35 Sürdürme: Planlanan Kullanım ve Erişilebilirlik Azalırken Maliyetler Artmaya Devam Ediyor. <https://www.gao.gov/products/gao-24-106703>

Açık, D ve Yaşar E. (2022). *Genel Maksat Helikopteri Motorunda Yerlilik Oranı Yüzde 50'yi Geçti*. AA. <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/genel-maksathelikopteri-motorunda-yerlilik-orani-yuzde-50yi-gecti/2299100>

Akalın T. Z. ve Bıyıkoglu N. (2007). *Türk Savunma Sanayii Tarihi*. İmge Yayıncılık.

Akgül, A. (1986). *Savunma Sanayii İşletmelerinin Yapısı ve Türk Savunma Sanayii*, Başbakanlık Basımevi.

Akgül, A. (1987). *Dünyada Savunma Harcamaları ve Savunma Sanayilerinin Yapısı*. Başbakanlık Basımevi.

Akın, T. (2018), “*Cumhuriyet Dönemi Savunma Sanayii Politikaları*” (Yüksek lisans Tezi).Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, ABD.

Akman, E. (2016). Güney Kore ve Türkiye Arasında Gelişen Ticaret Ortaklığı: Savunma Sanayii Örneği. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*.

Albayrakoglu, Pakin, E. (2012). *Güvenlik Kültürü ve Dış Politika: Türkiye'nin Güvenlik Kültüründeki Dönüşüm ve Türk Dış Politikasına Yansıması*. Mehmet Seyfettin Erol ve Ertan Efeğil (der.), a.g.e., Barış Platin Yayınları.

Alniak, M. O. (2001). *Savunma Sanayii ve Tedarik Hakkında Düşünceler*. Genelkurmay Başkanlığı Yayınları.

Altay Tankı Seri Üretim Sözleşmesi İmzalandı. Hürriyet, 09.11.2018, <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/altay-tanki-seri-uretim-sozlesmesi-imzalandi41014054>.

ALTAY Tankı'nın Motoru İçin Kore İle Seri Üretim Sözleşmesi İmzalanacak. (3.10.2022). <https://www.savunmasanayist.com/altay-tankinin-motoru-icin-kore-ile-seri-uretim-sozlesmesi-imzalanacak/>

Anadolu Ajansı. (20.09.2017). S-400 yetenekleriyle dikkati çekiyor. <https://www.aa.com.tr/tr/bilim-teknoloji/s-400-yetenekleriyle-dikkati-cekiyor-/914705>

Arıs, H. (2001). *15nci Yıldönümünde Savunma Sanayiinin: Dünü, Bugünü ve Yarını*. Mönch Türkiye Yayıncılık.

Armaoğlu, F. (1987). *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1914-80*. Türkiye İş Bankası.

Armaoğlu, F. (1991). *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*. Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Armaoğlu, F. (2002). *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi (Cilt 1–2: 1914–1995)*. Alkım Yayınevi.

Arslan, M. (2016). 2.Dünya Savaşı ve Türkiye’de Savaş Ekonomisi, Aydın Toplum ve İnsan Dergisi, Yıl 2, Sayı:2.

ASELSAN. (t.y). Kurumsal. Hakkımızda. ASELSAN. <https://www.aselsan.com/tr/hakkimizda>

Atatürk, M K. (01.11.1937) Atatürk’ün Türkiye Büyük Millet Meclisinin V. Dönem 3. Yasama Yılına Açış Konuşmaları. *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*.

Ataöv, T. (1969). *Amerika NATO ve Türkiye*, İleri Yayınları.

Ateş, E. (2021). Türkiye’nin İnsansız Hava Aracı (İHA) İhracat Rekabet Gücünün Analizi. *Türkiye İnsansız Hava Araçları Dergisi*.

Avcıoğlu, D. (1979). *Milli Kurtuluş Tarihi 1838'den 1995'e*. Tekin Yayınevi.

Aydın, H. (2013). *Güvenlikleştirme Kavramı Ve 11 Eylül Sonrası Türkiye’nin Orta Doğu’ya Yönelik Dış Politikası*. (Yüksek lisans tezi). Harp Akademileri Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, İstanbul.

Aydoğan, M. (2003). *Yeni Dünya Düzeni Kemalizm ve Türkiye (Cilt II)*. Kum Saati Yayınları.

Aydoğan, M. (2004). *Bitmeyen Oyun, Türkiye’yi Bekleyen Tehlikeler*. Umay Yayınları.

Aydoğan, A. (2020). Atatürk Dönemi Türk Havacılık Faaliyetleri ve Havacılık Faaliyetlerinin Gelişim Süreci. *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*.

Aydın, M. (2002). Locarno Kutusu, Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar. İletişim Yayınları.

A400M Heavy airlift to the point of need. (t.y). Airbus. <https://www.airbus.com/en/products-services/defence/military-aircraft/a400m>

A400M. (t.y). OCCAR, <https://www.occar.int/our-work/programmes>.

A400M. (t.y). OCCAR, <https://www.occar.int/our-work/programmes/a400m-a-tactical-and-strategic-airlifter>

A400M Artık Daha Güvenli: Türk Havacılık Ve Uzay Sanayii A400M'e Yeni Bir Sistem Altyapısı Daha Entegre Etti. (t.y). TUSAŞ. <https://www.tusas.com/>.

A400M (Future Large Aircraft) Military Transport Aircraft. (t.y). Airforce Technology. <https://www.airforce-technology.com/projects/fla/>.

Babazade, İ. (2022). *Savunma Sanayi Ve Dış Politika İlişkisi: Türkiye Örneği*. (Yüksek lisans tezi). Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Bölge Çalışmaları Anabilim Dalı, Karabük.

Balcı, A. (2017). *Türkiye Dış Politikası: İlkeler, Aktörler ve Uygulamalar*, Alfa Yayınları.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi. 17.04.1947 tarihli belge, Fon. 30.1.0.0, Yer. 12.70.5.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi. 02.07.1942 tarihli belge, Dosya. 440102, Fon. 30.10.0.0, Yer. 268.805.7.

BBC NEWS TÜRKÇE. 23.10.2020). S-400: Cumhurbaşkanı Erdoğan, Sinop'ta S-400 denemeleri yapıldığını doğruladı. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-54664164>

Benli Altunışık, M. (2008). *The Possibilities and Limits of Turkey's Soft Power in the Middle East*. Insight Turkey.

Bilgen, M. E. (21.07.2024). *(L-400) TCG ANADOLU Çok Maksatlı Amfibi Gemisi*. MAVİVATAN. <https://mavivatan.net/l-400-tcg-anadolu-cok-maksatli-amfibi-gemisi/>

Bilgiç, A. (2011). "Güvenlik İkilemi"ni Yeniden Düşünmek Güvenlik Çalışmaları'nda Yeni Bir Perspektif. *Uluslararası İlişkiler*, C. 8. Sayı 29.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı. t.y. <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/birinci-bes-yillik-sanayi-planı/?pdf=3749> adresinden erişilmiştir.

Burçak, Y. (1997). *Savunma Sanayii Müsteşarlığı Projeleri Çerçevesinde Türk Savunma Sanayii*. Savunma Sanayiindeki Teknolojik Gelişmeler Sempozyumu, Bildiriler Kitabı.

Cumhuriyet Gazetesi. (21 Ocak 1976). Savunma Sanayii İçin Bir Kamu İktisadi Teşebbüsü Kurulacak. <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/yayinlar>

Çelebi, S. (2006). *Johnson'un Mektubu ve İnönü'nün buna Cevabı*. O. Metin Öztürk Kişisel Web Sitesi, Sayı: 44.

Davutoğlu, A. (2010). *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*. Küre Yayınları.

Davutoğlu, A. (2010). *Teoriden Pratiğe Türk Dış Politikası Üzerine Konuşmalar*, Küre Yayınları.

Davutoğlu, A. (2012). *Principles of Turkish Foreign Policy and Regional Political Structuring*.

Değer, M. E. (1998). *Oltadaki Balık Türkiye, Türkiye Gerçeği-1*. Toplumsal Dönüşüm Yayınları.

Değer, M. E. (2004). *Emperyalizmin Tuzaklarındaki Ülke, Oltadaki Balık Türkiye*. Otopsi Yayınları.

Demirci, C. (1999). *Türk Savunma Sanayi*. (Yüksek lisans tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı, Bursa.

Demirel, A. (2012). *Türkiye'de Savunma Sanayinin Sanayileşmesini Etkileyen Faktörlerin Analizi*. (Doktora Tezi). Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü, Savunma Yönetimi Anabilim Dalı, Ankara.

Deringil, S. (1994). *Denge Oyunu "İkinci Dünya Savaşında Türkiye'nin Dış Politikası*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Devlet İhale Kanunu. (1983, 10 Eylül). Resmi Gazete (Sayı: 18161).

Dölkeleş, B. (2014). *Kıbrıs Barış Harekâtı Sonrasında ABD'nin Uyguladığı Silah Ambargosu Ve Türk Savunma Sanayiine Etkileri*. (Yüksek Lisans Tezi). Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim Ve Araştırma Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Lefkoşa.

Durdu, Ö. (2005). *11 Eylül Sonrası Türkiye'nin Orta Doğu'ya Yönelik Dış Politikası*. (Yüksek Lisans Tezi). Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, Bolu.

Dunne, P. (1995). *The Defence Industrial Base, Handbook of Defence Economics*, Hartley, K. ve Sandler T. ed., Elsevier Science, Amsterdam Hollanda.

Dünden Bugüne ROKETSAN: ROKETSAN'ın Tarihçesi, Ulusal Teknoloji Birikimine Katkısı ve Savunma Sanayiindeki Yeri, ROKETSAN Dergisi, (2012)

Egeli, S. (2014). Füze Tehdidi ve NATO Füze Kalkanı: Türkiye açısından Bir Değerlendirme, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt 10, Sayı 40.

Egeli S, ve Güvenç, S. (2012). “NATO’nun Füze Savunma Sistemi ve Türkiye”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 4, Sayı 40.

Emirkadı, C. Y. (2018). *Modern Devlette Savunma Sanayii Ve Dış Politika İlişkisi: 21. Yüzyıl Türkiye Örneği*. (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi Ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, Ankara.

Erdem, E. (2021). *Bütüncül Teori İnşası: AK Parti Dönemi Türk Dış Politikasının Analizi (2002-)*. UPA Strategic Affairs, Cilt:2, Sayı:2.

Erhan, Ç. (1996). *Beyaz Savaş Türk-Amerikan İlişkilerinde Afyon Sorunu*, Bilgi Yayınevi.

Erhan, Ç. (2004). *ABD ve NATO ile İlişkiler*. İletişim Yayınları.

Erhan, Ç. ve Kürkçüoğlu, Ö. (2010). “Orta Doğu ile İlişkiler: İsrail’le İlişkiler.” içinde *Türk Dış Politikası-Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Bilge Strateji*, Cilt 2.

Erim, N. (1975). *Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs*. Ajans-Türk Matbaacılık.

Erim, N. (1979). *Dış Politika Sorunları*, Yön, Sayı: 156; aktaran, Doğan Avcıoğlu. 1979. Milli Kurtuluş Tarihi 1838’den 1995’e”, 4. Baskı, Tekin Yayınevi.

Ermiş, U. (2021). F-35 Programı ve Türk Hava Kuvvetleri’nin Geleceği, *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, C.5, S.2.

Ermiş, U. (2022). *Ulusal Güvenlikte Ve Dış Politikada Bir Enstrüman Olarak Savunma Sanayii: Türkiye Örneği*. (Doktora Tezi). Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Bursa.

Eygün, M. E. (14.05.2024). *Milli Muharip Uçak KAAN’ın Özellikleri ve İncelemesi*. <https://www.savunmatr.com/milli-muharip-ucak-kaanin-ozellikleri/>

FMC-NUROL Savunma Sanayi. (t.y). FNSS Tarihçesi.
<https://www.fnss.com.tr/tr/kurumsal/fnss-tarihcesi>

Foreks. (30.09.2021). S - 400'de geri adım atmak söz konusu değil.
<https://www.foreks.com/haber/detay/61559c695908010001bc487e/PICNEWS/tr/s-400de-geri-adim-atmak-soz-konusu-degil/>

Gökçay, G. (2015). *İkinci Dünya Savaşı'nın Bitiminden Johnson Mektubu'na Dış Yardımlar ve Türkiye*. (Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir.

Gülsoy, A. F. (2020). *Türk Milli Savunma Sanayii Tarihi: Aselsan Örneği*. (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Güvenç, S. (2002). *To Build a Navy With the Help of Adversary: Italian Turkish Naval Arms Trade, 1929-1932*. Middle Eastern Studies.

Güvenç, S. (2004). *Bir Dış Politika Aracı Olarak Türk Silahlı Kuvvetleri Yetenekler ve Uygulamalar*. Türk Dış Politikasının Analizi Kitabı, 3. Baskı, Der Yayınları, Derleyen Sönmezoğlu, F.

Halil, A. (1968). *Atatürkçü Dış Politika ve NATO ve Türkiye*. Gerçek Yayınevi.

Harmes, A. (2012). "The rise of neoliberal nationalism" Review of International Political Economy.

Hürriyet Gazetesi. (14.05.2004). Tank ve helikopter ihaleleri iptal edildi.
<https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/tank-ve-helikopter-ihaleleri-iptal-edildi-225670>

Hürriyet Gazetesi. (27.01.2016). Faruk Özlü, Al Jazeera'ye Önemli Açıklamalar.

Ismay, L. (1956). *NATO İlk Beş Sene 1949 – 1954*. Türk Tarih Kurumu Yayınevi.

İşbir Elektrik Sanayi A.Ş. (t.y). Kurumsal. Tarihçe.
<https://www.isbirelektrik.com.tr/tarihce.php>

Jandarma Teşkilat, Görev ve Yetkileri Kanunu. (1983, 12 Mart). Resmi Gazete (Sayı: 32431).

Joachim, R. (2004). "The Transfer of American Military Technology to Germany", The United States and Germany in the Era of the Cold War, 1945-1968: A Handbook, Vol. 2: 1968-1990, ed. Detlef Junker vd., New York: Cambridge University Press.

Kalyon, L. (2008). *Cumhuriyet Dönemi Savunma Politikaları*. (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Yönetim Bilimleri Anabilim Dalı, Ankara.

Kalyon, L. (2010). Truman Doktrini Üzerine Bir Analiz.

Kapstein, Ethan B. (1992). *The Political Economy of National Security: A Global Perspective*. (McGraw Hill: New York)

Karakaş, N. (2009). Amerikan ‘Ödünç Verme ve Kiralama’ Yardımlarında Türkiye, *Tarih İncelemeleri Dergisi*.

Karakaş, N. (2013). Türk Amerikan Siyasi İlişkileri (1939-1952), *Atatürk Araştırma Merkezi*.

Karakuş, A. (2006). *Türk Savunma Sanayiinin Gelişimi, Türkiye’nin Savunma Harcamalarının Boyutları Ve Bazı Nato Ülkeleri İle Karşılaştırmalı Ekonometrik Analizi*. (Yüksek Lisans Tezi). Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü Harekât Araştırması Ana Bilim Dalı, Ankara.

Kaynar, A. ve Kaynar, İ. S. (2018). *ABD-Türkiye İlişkilerinin Gelişiminde “Ödünç Verme ve Kiralama Anlaşması”*.

Keyman, F. (2009). *Turkish Foreign Policy in the Era of Global Turmoil*, SETA Policy Brief. No,39.

Kızmaz, E. (2007). *Turkish Defense Industry And Undersecretariat For Defense Industries*. The Institute of Economics and Social Sciences of Bilkent University.

Kızıroğlu, A. M. (2007). *Savunma Sanayi ve Özelleştirme Açısından Değerlendirilmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Fakültesi. İstanbul.

Kohen, S. (16.02.2001). Kolaylaştırıcı Rolü Zorlaşıyor. Milliyet Gazetesi.

Korkmaz, S.C. ve Mevlütoğlu, A. (2017). Turkey’s Air Defense Umbrella And S-400. Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi.

Kurç, Ç. (2017). “Between Defence Autarky and Dependency: The Dynamics of Turkish Defence Industrialization”, *Defence Studies*.

Kuzey Atlantik Anlaşmasına Katılan Devletler Arasında Kuvvetler Statüsüne İlişkin Sözleşmesi’ne” dair Kanun. (1954, 10 Mart). Resmi Gazete (Sayı: 8663).

- Manisalı, E. (2002). *Dünden Bugüne Kıbrıs*, Akdeniz Haber Ajansı-Gündoğan Yayınları.
- Manisalı, E. (2004). *Avrupa Kıskaçında Kıbrıs*. Derin Yayınları.
- Mevlütöğlu, A. ve Korkmaz, S. C. (2017). *Türkiye'nin Hava Savunma Şemsiyesi ve S-400*. Ortadoğu Araştırmaları Merkezi.
- Mevlütöğlu, A. (17.12.2020). Türk Savunma Sanayiinin Dönüşümü. PERSPEKTİF. <https://www.perspektif.online/turk-savunma-sanayiinin-donusumu/>
- Milli Savunma Yüksek Kurulu Kanunu. (1949, 30 Mayıs). Resmi Gazete (Sayı: 7223).
- Milli Güvenlik Kurulu ve Milli Genel Kurulu Genel Sekreterliği Kanunu. (1983, 11 Kasım). Resmi Gazete (Sayı: 2945).
- Milliyet Gazetesi. (14.01.1966). Johnson'un Mektubu, Bizimle İstişare Etmelisiniz, NATO Silahı Kullanamazsınız.
- NATO. (02.09.2022). Hakkımızda. Kuruluş Antlaşması. https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_67656.htm
- Okman, C. (1987). *NATO Stratejileri ve Türkiye Bakımından Sonuçları*. Dış Politikalar Enstitüsü.
- Olağanüstü Hal Kapsamında Bazı Düzenlemeler Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname. (2017, 27 Temmuz). Resmi Gazete (Sayı: 30165).
- Oran, B. (1996). *Türk Dış Politikası: Temel İlkeleri ve Soğuk Savaş Ertesindeki Durumu Üzerine Notlar*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi.
- Oran, B. (2004). *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, 292 Belgeler, Yorumlar, 1919-1980*. İletişim Yayınları.
- Oran, B. (2009). *1923-1939 Görelî Özerklik-I: Dönemin Bilançosu*. (Ed. Baskın Oran), Türk Dış Politikası: Kuruluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 1919-1980, Cilt: 1, İletişim Yayınları.
- Oran, B. (2017). *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 2001-2012*, İletişim Yayınları.
- Örnek, Ö. (2016). MİLGEM'in Öyküsü, 3. Baskı., İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.
- Örs, B. (2006). Uluslaşma, Orduların Değişen Rolü ve Sivil Kontrol. *Atatürk Dergisi*.

- Özakman, T. (2012). *Çılgın Türkler Kıbrıs*. Bilgi Yayınevi.
- Özata, M. (2011). *İkinci Dünya Savaşı Sonlarında ABD Belgelerine Göre Türkiye-ABD İlişkileri*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Özdağ, Ü. (1997). *Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilal*. Boyut Yayın Grubu.
- Özdemir, H. (2008). Uluslararası İlişkilerde Güç: Çok Boyutlu Bir Değerlendirme. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*.
- Özdemir, H. (2012). *Türkiye'nin Sınır Ülke Niteliği*. Mehmet Seyfettin Erol ve Ertan Efegil (der.), *Türk Dış Politikasında Güvenlik Arayışları: Temel Faktörler, Kavramlar, Aktörler, Süreç ve Gelişmeler*, Barış Platin Yayınları.
- Özdemir, N. (2023). *Suriye İç Savaşının Türkiye'nin Savunma Sanayii Politikalarına Etkisi*. (Yüksek Lisans Tezi). Jandarma Ve Sahil Güvenlik Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Özgen, C. (2016). *Türkiye'nin Savunma Sanayii Politikasının Analizi: Türk Savunma Sanayii Politikası ve Stratejisi Esasları Dokümanı Örneği*.
- Özlü, H. (2006). *II. Dünya Savaşından Günümüze Türkiye'de Savunma Sanayii'nin Gelişimi (1939-1990)*. (Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü. İzmir.
- Özlü, H. (2019). Türkiye'de Savunma Sanayi Gelişim Tarihi İçinde Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumunun Kuruluş Dönemi Faaliyetlerinin Analizi. *Savunma Bilimleri Dergisi*.
- Özlü, H. (2023). *Türkiye Cumhuriyeti'nin Yükselen Gücü, Türk Savunma Sanayii, (1922-2022)*. Atatürk Araştırma Merkezi Yayını.
- Pearson, F. S. (1994). *The Global Spread of Arms: The Political Economy of National Security* (Boulder: Westview Press).
- Sabah Gazetesi, (14.09.2001). Ecevit: Fiili teyakkuz. <https://arsiv.sabah.com.tr/2001/09/14/p02.html>
- Sander, O. (1979). *Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964*, SBF Yayınları.
- Saray, M. (2000). *Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye'nin NATO'ya Girişi III. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Hatıraları ve Belgeler*. Atatürk Araştırma Merkezi Yayını.

Satterthwaite, J. C. (1972). The Truman Doctrine: Turkey, Volume 401, Issue 1.

SIPRI STOCKHOLM INTERNATIONAL PEACE RESEARCH INSTITUTE. Military expenditure by country. Turkey. <https://www.sipri.org/search/node?keys=turkey>

Sıvış, E. (2019). *Türk Amerikan Müttefikliğinde 'Peşrev' Dönemi: Ödünç Verme-Kiralama Programında Türkiye*. *Belgi Dergisi*. C.2, S.18, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını.

Sipahi, G. G. (1978). *Ambargo ve Türkiye*. Karınca Matbaacılık.

Sönmezoğlu, F. (2011). *İki Savaş Sırası ve Arasında: Türk Dış Politikası (1914-1945)*. Der Yayınları.

Sönmezoğlu, F. (2014). *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*. Der Yayınları.

Sönmezoğlu, F. (2016). *Son Onyıllarda Türk Dış Politikası 1991-2015*. Der Yayınları.

STM Savunma Teknolojileri Mühendislik ve Ticaret A.Ş. (t.y). MİLGEM Projesi. <https://www.stm.com.tr/tr/cozumlerimiz/deniz-projeleri/milgem-projesi>

Söylerkaya, S. (1975). *Türkiye’de Millî Harp Sanayii, Türkiye Millî Harp Sanayii Semineri*, Ankara.

Şahin, G. (2006). *Tarih Çalışmalarına Kaynak Olarak Tercüman, Cumhuriyet, Milliyet, Hürriyet Gazetelerinde Kıbrıs sorunu (1954- 1974)*. (Yüksek Lisans Tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.

Şahin, A. (20.10.2022). *BMC Yetkilileri: “ALTAY Tankı 2023’te Teslim Edilecek”*. <https://www.savunmasanayist.com/bmc-yetkilileri-altay-tanki-2023te-teslim-edilecek/>

Şakir, Z. (2018). *Nuri Demirağ Kimdir?*, 2. Baskı İstanbul: Akıl Fikir Yayınları.

Şenel, E. (2009). *1975-1978 Yılları Arasında Türkiye’ye Uygulanan Ambargonun Türk Savunma Sanayine ve Teknoloji Yönetimine Etkisinin Analizi*. (Doktora Tezi). Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Şimşek, G. (1997). *Savunma Sanayi Politikası ve Stratejisi, Savunma Sanayindeki Teknolojik Gelişmeler Sempozyumu Bildirim Kitabı*, Cilt I.

Tanyer, T. (1995). Tophane-i Amireden, Makine Kimya Endüstrisi Kurumu'na. *MKEK Dergisi*, Sayı: 99-100, 45. yıl özel sayısı, s. 57-80.

TBMM Tutanak Dergisi, Devre 1, 1947, TBMM Basımevi.

TBMM Tutanak Dergisi, Devre 3, 1952. TBMM Basımevi.

TBMM Tutanak Dergisi, Devre 17, 6 Kasım 1985.

TBMM Tutanak Dergisi, Devre 3, 6.11.1985

T.C. Savunma Sanayii Başkanlığı. (t.y). Altay Ana Muharebe Tankı. <https://www.ssb.gov.tr/Website/contentList.aspx?PageID=366&LangID=1>.

T.C. Savunma Sanayii Başkanlığı. (07.04.2020). Atak Reconnaissance And Tactical Attack Helicopter. <https://www.ssb.gov.tr/WebSite/contentlist.aspx?PageID=363&LangID=2>.

T.C. Savunma Sanayii Başkanlığı. (t.y). MİLGEM Milli Gemi. <https://www.ssb.gov.tr/WebSite/contentlist.aspx?PageID=88&LangID=1>

T.C. Cumhurbaşkanlığı Savunma Sanayi Başkanlığı. (t.y). Savunma Sanayimiz Tarihçe. <https://www.ssb.gov.tr/WebSite/contentlist.aspx?PageID=47&LangID=1>

T.C. Savunma Sanayii Başkanlığı. (17.12.2021). Atak Taarruz Taktik Keşif Helikopteri.

T.C. Savunma Sanayii Başkanlığı. (t.y). Projeler. <https://www.ssb.gov.tr/WebSite/contentlist.aspx?PageID=1040&LangID=1>

T.C. Savunma Sanayii Başkanlığı. (t.y). Performans Raporu. <https://www.ssb.gov.tr/WebSite/contentlist.aspx?PageID=48&LangID=1>.

T.C. Savunma Sanayi Başkanlığı, (t.y). Performans Programı. https://www.ssb.gov.tr/Images/Uploads/MyContents/F_20170523144609617598.pdf.

T.C. Savunma Sanayi Başkanlığı, (t.y). Projeler. Deniz Araçları. Çok Maksatlı Amfibi Hücum Gemisi (Tcg Anadolu). <https://www.ssb.gov.tr/WebSite/contentlist.aspx?PageID=373&LangID=1>

T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji Ve Bütçe Başkanlığı. Kalkınma Planları. Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005). https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Uzun_Vadeli_Strateji_ve_Sekizinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-2001-2005.pdf

Turan, İ. (2003). *İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler (1944-1950)*. TBMM Kültür Sanat Yayınevi.

TUSAŞ Motor Sanayii A.Ş. (t.y). Faaliyet Alanları Ürünler, TUSAŞ Motor Sanayii A.Ş.
<https://www.tei.com.tr/faaliyet-alanlari/motor-montaj-test-ve-bakim-onarim-revizyon>

TUSAŞ Motor Sanayii A.Ş. (t.y). Hakkımızda, TUSAŞ Motor Sanayii A.Ş.
<https://www.tei.com.tr/tr/kurumsal/hakkimizda>

TUSAŞ Motor Sanayii A.Ş. (t.y). Ürünler. Uçak. F-16 ÖNCEL PROGRAMLAR.
<https://www.tusas.com/urunler/ucak/f-16/f-16-oncel-programi>

TUSAŞ Motor Sanayii A.Ş. (t.y). Ürünler. Uçak. KAAN.
<https://www.tusas.com/urunler/ucak/ozgun-gelistirme/kaan>

TUSAŞ Motor Sanayii A.Ş. (t.y). Ürünler. Hürkuş.
<https://www.tusas.com/urunler/ucak/ozgun-gelistirme/hurkus>

TUSAŞ Motor Sanayii A.Ş. (t.y). Ürünler. Hava Aracı Yapısalları. AIRBUS A400M.
<https://www.tusas.com/urunler/hava-araci-yapisallari/programlar>

TUSAŞ Motor Sanayii A.Ş. (t.y). Ürünler. Helikopter. Ortak Geliştirme Üretim Programları.
T70 Genel Maksat Helikopter Programı. <https://www.tusas.com/urunler/helikopter/ortak-gelistirme/t70>

Türk Havacılık ve Uzay Sanayi. Hakkımızda. (t.y). Kurumsal. Hakkımızda. Türk Havacılık ve
Uzay Sanayi. <https://www.tusas.com/kurumsal/hakkimizda>

Türk Hava Kurumu. (t.y). İHA. <https://thk.org.tr/iha>

Türk Savunma Sanayii Politikası ve Stratejisi Esasları (TSSPSE) Belgesi. (1998, 20 Haziran).
Resmi Gazete (Sayı: 23378).

Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı. (t.y). Kurumsal. Amaç.
<https://www.tskgv.org.tr/misyon-vizyon>

Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı. (t.y). Faaliyet Alanları. Ortaklıklar.
<https://www.tskgv.org.tr/>

Uçar, M. (2019). *Cumhuriyet Türkiye'si'nin Milli Savunma Sanayii Kurma Stratejisi*. (Yüksek
Lisans Tezi). Gebze Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Strateji Bilimi Anabilim
Dalı, Gebze.

Uçarol, R. (1995). *Siyasi Tarih*. Filiz Kitabevi.

Uslu, N. (2000). *Türk Amerikan İlişkilerinde Kıbrıs*. 21. Yüzyıl Yayınları.

Uyanık, S. (15.01.2020,). *Türk Genel Maksat Helikopter Projesi Kapsamında T-70 Dinamik Komponentleri ve İniş Takımları Teslim Edildi*. Defence Turkey. <https://www.defenceturkey.com/tr/icerik/turk-genel-maksat-helikopter-projesikapsaminda-t-70-dinamik-komponentleri-ve-inis-takimlari-teslim-edildi-3807>.

Uzgel, İ. (2004). *Türkiye’de Yeni Ulusal Savunma Doktrini Kutusu*. Baskın Oran (ed.), Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, İletişim Yayınları.

Uzgel, İ. (2 Ekim 2011). Türk Dış Politikasının Özerkliği. Radikal.

Uzgel, İ. (2016). *1923-1939 Görelî Özerklik-I*. (Ed. Baskın Oran), Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 1919-1980, Cilt: I, İletişim Yayınları.

Yalçın, O. (2019). *Türk Hava Harp Sanayii Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Yalçın, S. (2000). *Atatürk’ün Milli Dış Siyaseti*. Berikan Yayınevi.

Yavuz, İ. (2017). *Mustafa Kemal’in Uçakları: Türkiye’nin Uçak İmalat Tarihi*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Yılmaz, S. (2017). *Türkiye’deki Amerika: İkili İlişkiler ve ABD’nin Örtülü Operasyonları*. Kaynak Yayınları.

Yüceer, S. (2002). Tarihsel Perspektif İçinde Türkiye’nin NATO’ya Girişi Ve Meclisteki Yankıları. Atatürkçü Bakış Dergisi.

Ziylan, A. (1999). Savunma Sanayii Üzerine.

Ziylan, A. (2001). Türkiye’de Savunma Sanayii Tarihçesi. *Ulusal Strateji Dergisi*.

ÖZGEÇMİŞ

Feride PAŞAYİĞİT, ilköğrenimini Ankara’da Barbaros İlköğretim Okulu’nda tamamladı. Orta öğrenimini Ankara’da Barbaros Ortaokulunda tamamladı. 2017 yılında Ankara’da Milli Savunma Üniversitesi Kara Harp Okulu’nda Uluslararası İlişkiler bölümüne başladı ve 2022 yılında lisans eğitimini tamamladı. 2023 yılında Ege Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalında Yüksek Lisans eğitimine başladı. Yayımlanmamış bir kongre tebliği bulunmaktadır.

